

CEP ÜNİVERSİTESİ

Bizans Tarihi

PAUL LEMERLE

İletişim Yayınları • Presses Universitaires de France

Bizans Tarihi

Histoire de Byzance

Paul Lemerle

Cep Üniversitesi 147

Çeviren: Galip Üstün

CEP ÜNİVERSİTESİ

Bizans Tarihi

PAUL LEMERLE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İçindekiler

Giriş

Bu kitabın amacı, başkenti Bizans olan imparatorluğu ana çizgileriyle anlatmaktır. Dolayısıyla, başlangıç noktası olarak, I. Konstantinos'un, *Bosforos* [Boğaziçi'nin Eskiçağ'daki adı (Meydan Larousse) - ç.n.] kıyılarında, törenle, imparatorluğun yeni başkentinin açılışını yaptığı 11 Mayıs 330'u, bitiş noktası olarak da, son Bizans İmparatoru'nun surlarda savaşırken öldürüldüğü ve Türklerin kente girdiği 29 Mayıs 1453 gününü kabul etmenin doğal olduğunu düşünüyorum.

Başlangıç tarihi olarak 330 yılını almanın beni karşı karşıya bıraktığı eleştirileri bilmiyor değilim.

Kuşkusuz, "Roma" İmparatorluğu o tarihte birden son bularak varlığını bir "Bizans" İmparatorluğu olarak sürdürmüyor, ya da, yerine birden, bir "Bizans" İmparatorluğu geçmiyordu. Söz konusu başlangıç noktası olarak Theodosios'un öldüğü ve imparatorluğun Arcadius (ya da Arkadios – ç.n.) ile Honorius arasında bölüşüldüğü yıl olan 395 yılını almanın daha doğru olacağı da öne sürülmüştür.

Hatta Bizans İmparatorluğu'nun başlangıcı olarak, Justinianos'un saltanat dönemini (527-565), Isauria'lı Leon'un saltanat dönemini (717-740) alanlar da olmuştur. Ama bunlar hep, boşuna anlaşmazlıklardır. Bu imparatorluğa, - 1453'e kadar "Romalılar'ın İmparatoru" olarak kalan - imparatorun, çöküşü kaçınılmaz olan Roma'yı terk ederek, başkenti, Konstantinopolis'e getirdiği ve kentin böylece, İmparatorluğun idari ve siyasi merkezi olduğu andan itibaren, Bizans İmparatorluğu adı verilebilir. *Augustus*'un [Roma imparatorlarına verilen ve onlara kutsal bir özellik kazandıran ad (Meydan Larousse) - ç.n.] "*principatus*"unu [Roma İmparatorluğu'nun ilk iki yüzyılındaki siyasi rejim (Meydan Larousse) - ç.n.] bir Doğu ve

Hıristiyan monarşisine dönüştüren ağır ve uzun dönüşümde, belki daha önemli tarihler vardır, ama daha anlamlısı yoktur.

Bu imparatorluğa hangi adın verilmesi gerektiğini tartışmak da hiç de daha az boşuna değildir. 17. yüzyılda Bizans bilimini kurmuş derin bilgili kişiler olan Labbe ve özellikle de Ducange, sadece, "Bizans tarihi" diyorlardı. Tarihe polemik niteliğindeki çabaları karıştırarak, 18. yüzyıl filozofları her şeyi birbirine karıştırdılar: bunlar, Bizans'ta var olan, en eksiksiz bir mutlak monarşinin ve bir din devletinin gerçekleşmiş olması olgusunu kınadılar. Bu kınamada, ilk ses, şöyle yazmış olan Voltaire'den geldi:

"Tacitus'tan beri, Roma tarihinden de gülünç bir tarih vardır ve o da Bizans tarihidir. Bu değersiz kitap sadece tumturaklı sözler ve mucizeler içeriyor. Yunan devletinin yeryüzünün yüzkarası olması gibi, bu devlet de insan aklının yüzkarasıdır. Türkler, hiç olmazsa daha sağduyulu: yendiler, yararlandılar, pek az yazdılar."

Bizans tarihi, bilgisizlikle önyargı arasında yer alan bu yargıdan henüz tümüyle kurtulmuş değildir. [10]

Bizans'ın, Roma İmparatorluğu'nun sürekli ve kaçınılmaz olarak, rahiplerin çekişmelerinin ve neredeyse barbar bir sarayın karmaşık törenlerinin ortasında, kesin yıkılışa doğru inen soluk bir artakalışı olduğu kanısı oluştu. Bu, dinlemeden mahkûm etmek demektir. Bizans'ın kusuru, Thukydides ya da Tacitus gibi büyük tarihçilere değil de, Yunancasının anlaşılması çok zaman güç olan vakanüvislere sahip olmaktır: bunları aşağılamak, okumaktan kolaydır. Bu kitapla, Batı ile Doğu'nun sınırları arasındaki, on bir yüzyıl boyunca, bu tarafların her ikisinden de gelen darbelere dayanabilmiş ve her ikisinde de tarihsel ve uygarlaştırıcı görevini yerine getirebilmiş olan bir devletin ilgisizlik ya da aşağılamadan fazlasına lâyık olduğu gösterilmek istenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: Constantinus. Hıristiyan Monarşisi ve Doğu Monarşisi

Pagan devletin Hıristiyan devlet olduğu ve Roma'nın sahip olduğu üstünlüğü Konstantinopolis'e kaptırdığı, Constantinus'un saltanatı, pekâlâ, Bizans tarihinin başlangıcıdır. Ama aynı zamanda, Roma tarihi ile Bizans tarihi arasında belirgin bir kesinti olmadığını da unutmamak gerekir: Bizans tarihi, üç yüzyıla yakın bir süre, Justinianos'un imparatorluğun birliğini yeniden sağlamak konusundaki başarısızlığına kadar, Roma İmparatorluğu'nun devamı gibi görünür. Roma'nın ve barbar istilaları tehdidiyle karşı karşıya olan Yunanistan'ın mirası, işte bu üç yüzyıl boyunca, yavaş yavaş, Bizans'a aktarılmış ve derin etkilerle işlenen devlet, Bizans İmparatorluğu'nun temel özellikleri olacak olan özellikleri almıştır.

3. yüzyıldaki bunalım

Bütün büyük olaylarınki gibi, bunun kökenleri de uzaklardadır: herhangi bir çelişki ya da aykırılığa düşmeksizin, Constantinus monarşisinin daha Augustus dönemi principatus'unda filiz olarak bulunduğu öne sürülebilir. [13]

Yalnız 3. yüzyılı ele alalım. *Antonius*'lar [Antonius'lar, Roma'da İ.S. 96'dan 192'ye kadar hüküm süren imparator hanedanı (Meydan Larousse) - ç.n.] Hanedanı'nın parlaklığından, o hayran kalınacak "Roma Barışı" yüzyılından sonra, imparatorluk, korkunç ve neredeyse yıkılmasına yol açacak olan bir bunalım geçirdi.

Bu, bir iç bunalımdı: imparatorlar, askerlerin kaprislerine ya da açgözlülüklerine bağlı olarak, başa geçirildi ve tahttan indirildiler. Bazıları ancak birkaç gün saltanat sürdü. Ve hemen hemen hepsinin de, yaşamları şiddet yoluyla son buldu.

Augustus tarafından kurulmuş olan rejimin büyük zayıflığı hiçbir zaman daha iyi anlaşılmamıştır: İmparatorlukta, tahta geçmek konusunda kural yoktu. Ve iç bunalım: uçsuz bucaksız sınırlara saldırarak, Hadrianus tarafından yaptırılmış olan "*limes*"leri [Yol, sınır anlamında Latince K - Roma İmparatorluğunda oldukça kesintisiz, az çok derinliği olan ve imparatorluğun bir eyaletinin dış sınırını çevreleyen tahkimat bölgesi (Meydan Larousse) - ç.n.] tahrip ettiler.

Tüm İtalya, tehlikeyle yüz yüze geldi. Aurelianus, adını taşıyan o güçlü suru, Roma'yı baskınlardan korumak için inşa ettirdi. Ekonomik bunalım da vardı: ticaret durmuştu, tarlalar terk edilmiş ya da ürünler tahrip edilmişti. Vergi gelmiyordu. Para, değerini yitirmişti. Ve nihayet, din ve ahlâk bunalımı da vardı: Latin paganizmi, Augustus'un canlandırmaya çalıştığı biçimiyle, kaygılı vicdanları, uzun süredir, artık hoşnut etmiyordu. Doğu'nun dinleri ve boş inançları, en garip inançlar ve ayinlerin yan yana yer aldığı ve birbirine karıştığı tüm imparatorluğa yayılmıştı. Bu, düş kırıklığına uğratıcı ve yeryüzü yaşamının amacı ve sonucuna götüren dünyadan kopuk bir dünyaya yöneliniyordu. Tektanrıcılık, en parlak zekâları kendine çekiyordu. Hıristiyanlık, kendine bir örgüt ve bir dogma verme işini sessizce sona erdiriyordu. Ama yine de, 3. yüzyılda, bazı güçlü ya da iyi niyetli İmparatorlar görüldü: [14]

Birkaç istisna dışında, bunların tümü, yararlı bir iş yapamadan, askerleri tarafından telef edilmiştir. Tümü, *lejyon*ların [Lat. "legio"dan Fr. "Legion" - Eski Roma'da askeri birlik (Meydan Larousse) - ç.n.] bir sınırdan diğerine koşmak sevgisinin bıraktığı kısa zamanı, imparatorluğu kaplayan barbar akınlarının geçtikleri en geniş gedikleri kapamak için kullanmak zorunda kaldılar. İmparatorluğun gerilemesini önleme ve bir yüzyıla yakın bir karışıklıklar döneminden

gereken derslerin çıkarılması için ise, Diocletianus'un saltanat dönemini (285-305) beklemek gerekecektir.

Diocletianus ve ilk reformlar

Diocletianus, sadece Constantinus'un ilk selefi olarak değil, imparatorluğu, Augustus ya da Hadrianus'unki kadar derinlemesine bir reformdan geçirmiş olduğu için de, bir an üzerinde durmamızı gerektirir. Constantinus, birçok bakımdan, Diocletianus'un yaptıklarını tamamlamış, onları kabul ettirmiştir. Öyle ki, bu iki imparatorun yapmış oldukları arasında bir bölüştürme çok zaman güçtür.

Diocletianus imparatoru, özenle düzenlenmiş, doğu saraylarının tören düzenlerinden alınmış ayinlerle saygı gösterilen bir kişi durumuna getirmiştir: İmparatorun önünde yerlere kapanılır, erguvan kırmızısı harmanisinin eteği öpülürdü. Mutlakiyetçiliğin ve onun doğal sonucu olan idari merkeziyetçiliğin ilkesini varabileceği en ileri sonuçlara kadar götürmüş olan da Diocletianus'tur:

Böylece, Senato'nun gerçekte artık hiçbir rolü kalmamış ve senato kararları da geçerliğini yitirmiş oluyordu. Bu arada, senato eyaletleri ve onlarla aynı zamanda, İtalya'nın son ayrıcalıkları da ortadan kalktı; tüm imparatorluk yönetimi imparatorun danışmanları, daireleri ve görevlilerine bırakıldı. [15]

Zaten, Diocletianus, askeri anarşinin imparatorluğu karşı karşıya bıraktığı tehlikeleri anımsayarak, taşra eyaletleri valilerinin elinden birliklerini ve generallerinden de idarede herhangi bir işleve sahip olmak hakkını almıştı.

Ve nihayet, Diocletianus'un karşısında, çözümlenmesi gereken, imparatorluğun kurtuluşunun bağlı bulunduğu iki sorun vardı: ülke topraklarının savunulması ve tahta geçme.

Diocletianus, kuşkusuz, bu sorunların birincisini çözümlemek amacıyla ve uçsuz bucaksız imparatorluğun sınırlarını bir tek "imparatorun savunmasının olanaksız olduğunu anladığı içindir ki, daha 286'da, kendine, "augustus" olarak Maximianus'u ortak etti.

Ona batının savunmasını verdi; kendisi de, doğunun savunmasını muhafaza etti; bu arada da, o sırada imparatorluğun, kaçınılmaz bir biçimde, bölünmeye doğru gitmekte olduğunu ve Latin doğunun batıya üstünlüğünün kabul edilmiş durumda bulunduğunu unutmamak gerekir.

Ve anlaşılan, Diocletianus, imparatorluğa, her zaman eksikliği duyulmuş olan tahtın kalıtım yoluyla el değiştirmesi yöntemini kazandırmak amacıyla, iki Augustusa, iki Sezarı, I. Constantinus (ya da Solgun Constantinus) ile Caius Galerius Valerius Maximianus'u ortak etmek amacıyla, bu ikili erkini bir dörtler erkine dönüştürmüştü: bu kimseler, o an için, diğer iki Augustusa idarelerinde yardımcı olacaklardı ve gelecek açısından da, onların önceden belirlenmiş ardıllarıydı.

Diocletianus, yarattığı sistemin işleyişini görmek istedi. Caius Galerius Valerius Maximianus'u tahta ortak ederken, bir tek koşul öngörmüştü: Diocletianus'un kendisi tahttan çekildiğinde, Caius Galerius Valerius Maximianus'un da tahttan çekilmesi. Bu, o büyük saltanat döneminin hiç de en az acayip olayı olmayan olay 305 yılında çıkageldi. Diocletianus, kendisine Split'te inşa ettirdiği pek doğu görünüşlü, görkemli saraya çekildi. I. Constantinus ve Caius Galerius Valerius Maximianus, augustus oldular. [16]

I. Constantinus imparatorluğun birliğini yeniden sağlıyor

Batıda, 1. Constantinus, Maximianus'un tahttan çekilmesiyle augustus olunca, ona, sezar olarak yardımcı yapıldı. Bu seçme, iki gencin düşlerini gölgeledi: bunlardan biri, Maximianus'un oğlu Maxentius; diğeri ise I. Constantinus'un ilk evliliğini yaptığı, halktan bir kadından (denildiğine göre, bir han hizmetlisi olan, Helena adlı bir kadın) olma Constantinus'tu.

Dolayısıyla, 306'da I. Constantinus'un ölümü, bir dizi karışıklık ve taht gaspının başlangıcı oldu: Constantinus Galya ve Bretagne lejyonlarına kendini "augustus" ilan ettirirken, Roma'da Maxentius praetor birliklerine kendini "*princeps*" ve ardından "augustus" ilan ettirdi ve yıllarca süren pek büyük karışıklıklardan sonra da, 311'de, Constantinus ile Maxentius karşı karşıya kaldılar.

Doğuda, Diocletianus'un tahttan çekilmesi, Caius Galerius Maximianus'u augustus yapmış ve o da kendine sezar olarak, II. Maximinus Daia adındaki bir subayı yardımcı almıştı. Her şey, Caius Galerius Valerius Maximianus'un Mayıs 311'deki ölümüne kadar iyi gitti. Ama onun ölümüyle birlikte, Maximinus Daia, karşısında, Caius Galerius Valerius Maximianus'un karışıklıklar döneminde bir batı Augustus'u yaptığı, ama batıda hiçbir zaman kendine sağlam bir yer edinememiş olan ve bu kaybını doğuda gidermek kararındaki, Licinius adında birini rakip olarak gördü.

Ve o günden başlayarak da, olaylar mantıklı bir biçimde cereyan edecektir: batıda, Constantinus, Maxentius'tan kurtulurken doğuda da, Licinius Licinianus, Maximinus Daia konusunda aynı şeyi yapıyordu. [17]

Ardından, Constantinus, Licinius Licinianus'tan kurtuldu. Batıyı Constantinus'a veren savaş, 28 Ekim 312 günü, Roma yakınında, Tiber Irmağı üzerinde, Milvius Köprüsü'nün bulunduğu yerdeki savaş oldu: bu savaşla, Maxentius boğularak öldü ve Constantinus Roma'ya parlak bir törenle girdi. Doğuda, Maximinus Daia, 313 yılı başında, Edirne yakınında Licinius Licinianus'a yenildi: Küçük Asya'ya kaçtı ve aynı yıl, orada, hastalık ya da zehirlenme sonucunda öldü.

Licinius Licinianus ile Constantinus, kuşkusuz, aralarında anlaşmışlardı. 317'de, bir yandan Constantinus'un iki oğlu Crispus ile Genç Constantinus'u (ya da II. Constantinus - ç.n.), diğer yandan da Licinius'un öbür oğlu Genç Licinius Licinianus'u sezar olarak atamak için anlaştılar: bu, tehlikeli bir karardı, çünkü Diocletianus'un rejimini yeniden kurmak isteniliyor gibi göründüğü bir sırada, başa geçecek

kişiyi kendileri seçmek yerine bu kişinin veraset yoluyla belirlenmesi amacına yönelinmiş oluyordu.

Ve doğal olarak da, Agustusların her birini, iktidarın tümünü kendi ailesi için istemeye yöneltmiş oluyordu. Ve bu karar, savaşın patlamasına, ilerde sözünü edeceğimiz dini nedenlerden çok, katkıda bulundu ve savaş da, sonunda, 324'de patladı: Licinius Licinianus, Edirne'de, ardından *Khrysopolis*'te (Üsküdar - ç.n.) yenildi; Constantinus'a teslim olmak zorunda kaldı ve o da, vaatlerine karşın, daha sonra Genç Licinius Licinianus'a da yapacağı gibi, onu öldürttü.

Böylece, Constantinus, tek imparator olarak kalmış oluyordu. Daha önce, üçüncü oğlu 1. Constantinus'u sezar yapmıştı: böylece, imparatorluk tahtına veraset yoluyla geçilmesi esasını getirmiş ve aynı zamanda da imparatorluk tahtının bir tek olduğu kuralını yeniden geçerli kılmış oluyordu. Dolayısıyla, dörtler erki sisteminden artık hiçbir şey kalmıyordu. [18]

I. Constantinus ve Hıristiyanlık. Sorunun ortaya konuluşu

Constantinus'tan önce, Roma İmparatorluğu pagan bir imparatorluktu; Constantinus'tan başlayarak ise, Hıristiyan bir imparatorluk oldu. Bu, tarihin en önemli olaylarından ve aynı zamanda da en karmaşık sorunlarından biridir. Bu olgu, yadsınabilir nitelikte değildir ve Hıristiyanlığın geleneği, Constantinus ile annesi Helena'ya azizler arasında yer vermekle yanılgıya düşmüş değildir. Ama aynı Hıristiyanlık geleneği, pek erken bir tarihte, şaşkınlık verici olaylarının anlatısının arasına, gereğinden çok, şaşkınlık vericilik sokmuştur. Öte yandan, Constantinus'un saltanat döneminin öyküsü, ancak şu son yıllarda doyurucu bir çözüme kavuşmuş olan bir kaynaklar sorunu ortaya koymuştur. En azından, Constantinus'un

Hıristiyanlıkla ilişkisi konusunda en önemli sayılan belge, Caesarea'lı Eusebios adındaki Hıristiyan bir yazarın Constantinus'un Yaşamı adlı yapıtıydı.

Ama son zamanlardaki çalışmalar ve özellikle de, büyük Bizans uzmanı, Belçikalı H. Gregoire'nin çalışmaları, bu yaşam öyküsünün, belki de, "Eusebios'la ilgili bir çekirdek" içermesine karşılık, pek geniş bölümlerinin, kesinlikle, daha sonraki bir döneme ait olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda, doğru bir yöntemle, yapılması gereken, pekâlâ, böyle bir metnin, Constantinus'u - Eusebios'u demek istiyorum - şahsen tanımış bir kimsenin değil, bir 4. yüzyıl sonu ya da 5. yüzyıl başı ihtilalcisinin işi olduğunu düşünerek, doğruluğuna güvenmemektir. [19]

Bir tek örneği, Milvius Köprüsü'nde Maxentius'la yapılan savaşı alalım. Bu savaşın geleneksel öyküsünü biliyoruz: gökyüzünde, ışıktan bir haçın ve "bu haç çıkarma işaretiyle yeneceksin" yazısının belirmesi, Constantinus'un askerlerine kalkanlarının üzerine o şekli çizmeleri emrini vermesi, Hıristiyanlığı kabul ve zafer. Bütün bunlar, Constantinus'un Yaşamında vardır, ama Constantinus'un aynı dönemdeki başka hiçbir metninde yoktur; ve daha önemlisi de, Aziz Augustinus'a kadar, Aziz Augustinus dahil, Kilise Babaları'nın hiçbiri tarafından sözü edilmemiştir. Şayet, bu gönül gözüyle görme, kilisenin kabul etmediği bir şey değilse, böyle olması ne kadar büyük bir olasılık, değil mi?

Üzerine dayanılması akıllıca olacak olan yegâne metinler, resmi övgülerle, Eusebios'un, hiç de şüpheli olmayan (ve zaten, gönül gözüyle görmekten de söz etmeyen), *Ekkiesiastike Historia* ile Lactantius'un *De Mortibus Persecutorum*’udur ("Hıristiyanlığı Yıkmak İsteyenlerin Ölümü Üstüne").

Arkeolojik, epigrafik, nümismatik belgelere eklenen bu metinler, kuşkusuz, kesin ve nihai olmayan, ama geleneksel anlatıdan uzaklaşan ve az çok, aşağıdaki gibi olan bir şemayı yeniden oluşturmayı sağlamaktadır.

Güneşe tapma ve Hıristiyanlık

Constantinus ilkin pagandı ve güneşe tapanlardandı ve gönül gözüyle gördüğü ilk ve belki de tek şey, pagan nitelikteydi. Bunu, Trier'de 310 yılında, Constantinus'un Önünde yapılmış bir övgü konuşması dolayısıyla biliyoruz: Apollon'un, bir Galya tapınağında, yanında Zafer'le ve elinde, içlerinde Constantinus'un uzun bir saltanat vaadi olarak yorumladığı bir işaret bulunan, defne dalından çelenklerle görünmesi.

Bu, gönül gözüyle görme, bu "keşif", Constantinus'un yaşamında önemli bir rol oynamıştır: Constantinus, daha önce, güneşe tapmanın ateşli bir yandaşı olmamışsa bile, bu olaydan sonra, oldu ve uzun süre de öyle kaldı. Bazı sikkeler ve özellikle de, üzerinde Constantinus ile Güneş Tanrı'yı yan yana gösterenler, bunun böyle olduğunun tanığıdır. [20]

Bu arada, Hıristiyanların İmparatorluğun içindeki durumu tümüyle değişti. Bunda, Constantinus'un da rolü vardı. Gerçek Hoşgörü Fermanı'nı [Yazar, Fransa'da Protestanlık'a izin veren ve Hoşgörü Fermanı adıyla da bilinen, Protestanlara Fransa'da ibadet serbestisi tanıyan Nantes Fermanı'yla (1598) benzerlik kurmak istiyor - ç.n.], 311'de Caius Galerius Valerius Maximianus çıkardı. Bu fermanda, Hıristiyanlık'ın kabul edilmiş olduğu, Hıristiyanların, kamu düzenini bozmamak koşuluyla, toplanma özgürlüğüne sahip oldukları, devletin ve imparatorun refahı için Tanrı'ya yakarmaları gerektiği bildiriliyordu.

Caius Galerius Valerius Maximianus'un Hıristiyanlara pek acımasızca zulmettiği düşünüldüğünde şaşırtıcı olan bu fermanın açıklanması, Caius Galerius Valerius Maximianus'un o sıralarda tutulduğu ve kısa bir süre sonra ölümüne neden olacak olan amansız hastalık olabilir. Ama yararsızlığı artık anlaşılmış olan zulümlerden bezginlik duyulmaya başlanmış olduğu da düşünülebilir.

Her ne olursa olsun, gerçek Hoşgörü Fermanı buydu ve bu hoşgörünün, günümüzde de hâlâ sürüp giden ve - ilerde göreceğimiz gibi - çok yanlış olarak Milano Fermanı adıyla anılan fermanın sonucu olduğu doğru değildir.

Ertesi yıl, yani 312 yılı, ünlü Milvius Köprüsü Savaşı'nın yapıldığı yıldır. Bu savaşla ilgili olarak, Sözde Eusebios'un "Constantinus'un Yaşamı"nda verilen anlatıyı göz önünde tutmamak gerektiğini biliyoruz.

Bu konuyla ilgili olarak, elimizde iki tanıklık var, "Kilise Tarihi"ninki ve Lactantius'unki. "Kilise Tarihi", gönül gözüyle görmekten ya da buna benzer herhangi bir şeyden söz etmiyor. Lactantius da, ne gönül gözüyle görmekten, ne de ışıklı haçtan söz ediyor, ama Constantinus'un, savaştan hemen önce, askerlerinin kalkanları üzerine şöyle bir işaret çizmeleri konusunda uyarıldığından söz ediyor: "üzerinde ucu kıvrık bir çizgi bulunan bir x harfi". Bazı eleştirmenler, Lactantius'un bu anlatısını, 310 yılındaki, pagan, gönül gözüyle görme olgusunu bir uydurma olarak gördükleri gerekçesiyle reddetmektedirler. Bazı başkaları ise, söz konusu anlatıyı muhafaza edebilecekleri inancındadırlar ve bunu Constantinus'un *monogram*ı [imza yerine kullanılan ve özel adın harflerinden marka (Meydan Larousse) - ç.n.] olarak açıklarlar. Daha sonra ise bu harfler, İsa'nın adının Yunancadaki ilk iki harfi olarak yorumlandı. Bizim bu konuda muhafaza edeceğimiz tek düşünce, 312 yılında, Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmiş olduğunu gösteren hiçbir şey bulunmadığıdır. [21]

Hıristiyan geleneği, Milano Fermanı'nın çıkarıldığı 313 yılına da hiç de daha az önem vermez: bu yılın, Constantinus'un Hıristiyanlığı kabulünün parlak bir belirtisini ortaya koymuş olduğu öne sürülmüştür.

Aslında, olan neydi? 313'de, Milano'da, Maxentius'u yenmiş olan Constantinus ile Maximinus Daia'yı bertaraf etmeye hazırlanan Licinius arasında görüşmeler yapılmıştı. Bu görüşmelerin konularından biri, Hıristiyanlar konusunda izlenmesi uygun olan

politika mıydı? Öyle olduğunu düşünebiliriz, ama konuya ilişkin hiçbir bilgimiz yok. Doğru ve kesin olan ise, elimizde o dönemle ilgili iki belge bulunduğudur: 1) Elimizde, Licinius tarafından Bithynia valisine gönderilmiş ve Nikomedeia'da duvara asılmış bir emirnamenin Latince metni var. Eusebios dolayısıyla ise, Kilise Tarihi’nin Yunanca metni günümüze ulaşır.

Bu emirnamede, Hıristiyanlığa hiç de öbür dinlerin üstünde bir yer verilmeksizin, vicdan özgürlüğü ilan ediliyor ve bir adalet anlayışıyla olduğu kadar, bir yatıştırma düşüncesiyle de, Hıristiyanların el konmuş olan mallarının onlara geri verilmesi gerektiği bildiriliyor. "Milano Fermanı" adı verilen ve Constantinus'a övünç kazandırmış olan belge budur. [22]

Bu belgeye, daha doğru olarak, "Nikomedeia Fermanı" adı verilebilir; çünkü aslında, bu belge, Licinius Licinianus'un doğuyla ilgili bir emirnamesidir. Onu askerlerine ezberleterek Maximinus Daia'ya karşı kesin sonuç alınacak olan muharebeden önce okutmuş olan Licinius Licinianus tarafından kaleme alınmıştır (ya da, Lactantius'un dediğine göre, Licinius'a vahyedilmiştir). Bu, hiç de, tam anlamıyla Hıristiyan bir metin olmadığı gibi içindeki hiçbir ifade de bir Hıristiyanı incitmemiştir: gerektiğinde Mithra'nın ya da Tanrı Güneş'in inananlarının olduğu gibi Hıristiyanların da Tanrıları olarak tanıyacakları yüce bir Tanrı'ya yakarıştır.

İmparatorların 313 yılı dolaylarındaki anlayışlarını tahmin etmemizi sağlayan iki metin bunlardır.

Burada, dikkate değer bir nokta da, bu metinlerin her ikisinin de kaynağının Licinius Licinianus ve yine her ikisinin de Doğu'yla ilgili olmasıdır: bunun nedeni, acaba, o sıralar Maximianus Daia'yla mücadelesiyle pek meşgul olan Licinius Licinianus'un, böylece, doğunun bazı önemli Hıristiyan topluluklarını kendi davasına kazanmak mıydı? Constantinus ise, büyük bir olasılıkla, bu metinleri biliyordu ve kabul etmişti. Zira kendisinin de, birkaç ay önce ve belki de aynı anlayışla, Maxentius'a karşı kesin savaştan önce, düşmanının gitgide artırdığı pagan ayinlere, hoşgörüye yönelik

itirazlar ve kişiliğinde Hıristiyanların kendi Tanrı'larını bulabilecekleri bir Tanrı'ya yakarıları karşı çıkarmış olduğu anlaşılmaktadır. Ama bu konuda kesin olarak bildiğimiz hiçbir şey yoktur ve o aynı 313 yılıyla ilgili olarak elimizde bulunan, gerçekliği sağlam bir kanıt, Tarragona'daki imparatorluk atölyesinde yapılmış bir madalyonda görülen, Constantinus ile Güneş Tanrı'nın yan yana baş resimleridir. Bu durumda, Constantinus'un, gerçekten, sözün tam anlamında, Hıristiyanlığı "kabul etmiş" olduğuna inanılabilir mi? [23]

Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmesi

Günümüze yakın tarihlerdeki, özellikle nümismatik ilgili araştırmalar, Constantinus'un Hıristiyanlığa ancak 320'den sonra kesinlikle yönelmiş olduğunun düşünülmesine yol açtı. Bunun nedeni, sadece kişisel inancı mı, yoksa Licinius Licinianus'la aralarında çıkacak anlaşmazlığın yakın olması mıydı? Sözde Eusebios'un "Yaşam..."ının, bunda, savaş nedeni olarak herhangi bir rolü var mıydı: böyle bir şey, kesinlikle, doğru değildir. Ama kesin rolü Constantinus'un tutkusunun oynadığından kuşku duyulmaması gereken anlaşmazlığın diğer biçimlerinin yanı sıra, dinsel bir görünüm kazanmış olması olasılığı da vardır.

Belki de, 324'te, Licinius Licinianus'un Edirne'de uğradığı yenilgi paganizmin bir bozgunu, Constantinus'un zaferi de Hıristiyanlığın bir zaferi olarak görünmüştü. Belirtilmesi gereken, Constantinus'un, zaferinden sonra, Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul ettirmeyi düşünmemiş olmasıdır. Bu konuda, hakkında, ancak, Constantinus'un Hıristiyanlık eğilimini abarttığı yolunda kuşku duyulabilecek olan Sözde Eusebios'a inanmak gerekirse, Constantinus, zaferden sonra, Doğululara, herkesin inancında serbest olduğu yolunda bir bildirge yayınlamıştır.

Dolayısıyla, Constantinus'un "Hıristiyanlığı kabulü"nden ne denli ihtiyatla söz edilmesi gerektiği görülüyor. Bu konuda, birbirinin tersi

iki uçtan da kaçınmak gerekir. Bu arada, Constantinus'un Hıristiyanlığa, İçine doğan bir esinden çok, bir dizi siyasal mülahaza sonucunda değilse bile, yavaş yavaş, ağır ağır geldiğini; Hıristiyanlığın ona uzun bir süre, o zaman var olan diğer dinlerden üstün, ama esas olarak farklı görünmüş olduğunu ve zaten bütün saltanatı boyunca "*pontifex maximus*" ("en yüksek aşamalı din adamı" - ç.n.) olarak kaldığını ve paganizmi kusurlarından ve en kaba boş inanlarından arıtmak istemiş olmasına karşılık, hiçbir zaman aşağılamaya, küçük düşürmeye çalışmadığını unutmamak gerekir. [24]

Tersine, Constantinus'un kafasını Hıristiyanlık sorununu her zaman kurcalamış olduğu; daha başlangıçtan beri Hıristiyanlara çok hoşgörülü davrandığı, daha sonraları ise büyük bir itibar gösterdiği ve vaftiz edilmiş olduğuna göre, bir gün elbette, pekâlâ, Hıristiyanlığı kabul etmiş olması gerektiği de unutulmamalıdır. Gerçi, vaftiz edilmeyi, ölümünün hemen öncesine kadar ertelemiş olduğu doğrudur; ama bu, belki de, bir önemsemezlik belirtisi değildi ve o zamanlar, böyle yapanlar hiç de az değildi; çünkü bu biçimde davranmakla, kişi, yaşamındaki yanlışları daha tümüyle sildiğini düşünüyordu. İşin daha garip görünen yanı, Constantinus'u Arius'çu bir piskoposun vaftiz etmiş olmasıdır. Ve bu durum bizi Constantinus'un Kilise'yle ilişkileri konusunda birkaç söz söylemeye yöneltiyor.

Constantinus ve Kilise

O zamanlar Hıristiyan dini için geçerli olduğu gibi, kendi iç enerjisiyle yaşayan ve büyüyen bir dinin, ayrıca, özgürlük ve güvenlikten başka bir şey istemesi gerekmez Ve ne yaptığını iyi bilen Constantinus da, Hıristiyanlığa bunların her ikisini de verdi. Böylece, Roma dünyasının kiliselerle kaplandığı ve gitgide büyüyen Hıristiyan topluluğunda yoğun bir Tanrıbilimsel etkinliğin geliştiği görüldü. Ama ne yazık ki, aynı zamanda, din sapkınlıkları da aynı oranda gelişti. Bunlardan, en az önemli olanları, hatta (Constantinus'a Kilise'nin iç işlerine karışmak konusunda ilk fırsatı vermiş olmakla birlikte) Donatus'çılığı da bir yana bırakarak sadece "Arius'çuluk"un üzerinde duracağım. Bu adla, Suriye'de, belki de daha 3. yüzyılda ortaya çıkmış ve her ne olursa olsun, 4. yüzyılda, İskenderiye'de rahip Arius tarafından geliştirilmiş olan bir öğreti belirtilmek istenir. Arius, Teslisin üç kişisinin birbirinin eşi olduğunu kabul etmiyor, Baba ya da Tanrı, doğumuna neden olunmuş değil de ilksiz ve sonsuzsa, Oğul'un doğumuna Baba tarafından neden olunmuştur, diyor; "eştözlülük"ü, dolayısıyla, İsa'nın Tanrısallığını reddediyordu. [25]

İskenderiye Piskoposu tarafından aforoz edildi. Bu karar, bir din işleri kurulu tarafından onaylandı. Daha sonra da bir başka din işleri kurulu tarafından bozuldu: bu anlaşmazlık bütün Hıristiyan Doğu'da birbirinden ayrı görüşlere yol açtığı için, Constantinus, kuşkusuz, barış amacına yönelik olarak, duruma el koymak kararını verdi.

Taraflar arasında anlaşma sağlayamayınca da, 325 yılında, *Nikaia*'da (İznik) bir konsil topladı. Bu, ilk *ekümenik* (bütün Kilise'leri kapsayan - ç.n.) konsildi. Aylar sonra, piskoposlar bir metin üzerinde anlaşmaya vardılar ve ikisi dışında tümü bu metnin altına imzasını koydu: bu metinde, özellikle, Oğul'un Baba ile eştözlü olduğu (Yunanca, "homousios") olduğu bildiriliyordu. Bu konsilin önemi, sadece, *Üçleme* (Teslis) dogmasını dile getirmesi gerektiği için, Hıristiyanlık dininin öğretisel temellerini atmasında değildir. Aynı

zamanda, İmparatorluk gücünün bir dogma sorununa ilk olarak müdahale etmesindedir de: cismaniyle ruhani arasında, gelecekteki tüm ilişkiler bunun sonucu olmuştur. Açık ve kesin olarak, cismani, diyorum, çünkü Constantinus sadece cismani iktidar, denebilir ki zabıta gücü olarak, müdahale etmiştir. Amacının, İmparatorluk'un başlıca çarklarından biri durumuna gelmiş olan Hıristiyan Kilisesi'nde huzur ve asayişi muhafaza etmekten başka bir şey olduğu anlaşılıyor. Konsil'den sonraki tutumu da bunu kanıtlamaktadır: kararlarının uygulayıcısı oldu, Arianus ile en taşkın yandaşlarını Illirya'ya sürdü. Bence, Arianus konusunda, sonraki yıllardaki tutumu bunu çok daha iyi göstermektedir. [26]

Eylemde o denli güçlü ve etkili; uygulamada, ahlaksal önlemler konusunda o denli kararlı (zinayı, jurnalciliği, vs. şiddetle cezalandırdı) olmasına karşılık, öte yandan da, kararsız, etki altında kalabilen, "üzerinde karara varılmış olanı, sürekli, yeniden tartışma konusu yapmaya" yönelik (A. Piganiol) biriydi.

Nikaia (İznik) Konsili'nden birkaç yıl sonra, Arius'çuluğun durumunun düzeldiğini, Arius sürgünden çağırılırken, en büyük hasmı, İskenderiye Piskoposu Athanasios, sürgün edildi. Constantinus'u, bu kararları almaya hangi duyguları yöneltiyordu?

Arius'çuluğun, en azından Batı'da, Ortodoksluk'tan daha güçlü olduğunu mu keşfetmişti? Nikaia'da alınmış olan kararlar konusunda kuşkuları mı vardı?

Bilinmiyor. Arius'çu piskopos Nikomedeia'lı Eusebios'la aralarında büyük bir yakınlık bulunan kız kardeşi Constantia'nın etkisinde kalmış olduğu öne sürüldü. Gerçek, Constantinus'un, ölüm döşeğinde, Arius'çu piskopos Nikomedeia'lı Eusebios tarafından vaftiz edilmiş olduğudur. Ama bu arada da, aynı zamanda, ikinci bir çelişki ile Arius'un düşmanı Athanasios'u sürgünden geri çağırtmıştır...

Bu sözlerle, Constantinus'un Hıristiyan olarak, pek karmaşık olan kişiliğinin özelliklerinin belirtilmesi son buluyor. Kesin olan, hiç de, kimilerinin bize tanıtmak istedikleri gibi, "dürüst ve açık yürekli" bir

Hıristiyan olmadığıdır. Saltanat döneminin bu açıdan bilançosu yapılacak olursa, hakkında şöyle denilebilir: zamanında, Hıristiyanlar zulüm görmedi, onlara sevgi ve yakınlık gösterildi; dinleri, bu konudaki yasak kaldırılarak, yasal sayıldı; Hıristiyanlığa, hukuksal açıdan, paganlığın üstünde yer verilmedi ama Hıristiyanlık, artık kesinlikle paganlığın yerini alacak duruma getirildi; devlet dini olmadı ama ayrıcalıklı din oldu ve ilk kez olarak da, imparator vaftiz edildi ve devlet Kilise'nin iç işleriyle ilgilendi. Hıristiyan geleneğinin Constantinus'a verdiği seçkin yeri haklı kılmak için, kuşkusuz bu kadarı yeterlidir. [27]

İstanbul'un kurulması

İstanbul'un Constantinus tarafından "kurulmasından söz ederken, bu kurulma sözcüğünün anlamı üzerinde anlaşmaya varmak gerekir. Söz konusu olan, hiç de, yeni bir yerde kurulmuş yeni bir kent değildir. Bizans'daki bu eski Megara kolonisi, daha önce de, Marmara Denizi ile Haliç'in oluşturduğu geniş doğal limanın arasında yer alıyordu.

Bizans'ın refahı ve aynı zamanda, geçirdiği birbirinden değişik durumlar da, Boğazların oluşturduğu büyük ticari yol ile Avrupa'yla Asya'nın birleştiği yerde, ilkçağın buğday yolu üzerinde bulunan bu olağanüstü konumunun sonucu olmuştur. Ama Constantinus İmparatorluk'a ikinci bir başkent yapmak amacıyla seçtiğinde, burası henüz ancak büyükçe bir kasabaydı.

Constantinus'tan önce Roma dünyasının bir başkenti vardı: Roma; Constantinus'tan sonra ise, kurumsal olarak iki başkenti oldu: Roma ve Konstantinopolis. Ama aslında, gerilemeye terk edilmiş olan Roma karşısında, İstanbul her gün biraz daha büyüdü ve sırf imparatorun oturduğu yer olmasının yanı sıra idarenin de merkezi olması, burayı gerçek başkent durumuna getirdi. Constantinus'un saltanat döneminin en temel olayı budur ve bence bu olay,

kaçınılmaz sonu öne almış olan, Hıristiyanlığın kabulünden çok daha önemlidir. [28]

Daha ilkçağdan beri, Constantinus'un, paganlığın kalesi Roma'dan, halkın orada artık kendisini sevmediği kanısına vardığı için ayrıldığı söylenmiştir. Sözde Eusebios'un tanıklığına bakarak, Konstantinopolis'i Hıristiyan bir kent yapmak istediğine inanmanın da yanlış olacağı gibi, bu da yanlıştır. "Kentin kuruluşuna, pagan ayinler eşlik etti ve Constantinus, kentte kiliseler yaptırmasına karşılık, var olan tapınakları bıraktı (hatta pagan Zosimos'un bu konuda güvenilir sayılabilen tanıklığına göre yenilerini inşa ettirdi). Constantinus, aslında, stratejik, ekonomik, politik düşüncelerle hareket ediyordu. "Stratejik": İmparatorluk üzerindeki en büyük tehlikeler Gotlarla Perslerden geliyordu.

Zaten kendisi Germania ve Illirya kavimleri karşısında tehlikede olan Roma, bu iki harekât alanından çok uzaktaydı. Ele geçirilmez kale İstanbul, aynı zamanda, kuzeyin ve doğunun *Barbar*larına [Lat. 'barbarus' > Vjn "barbaros", Grek olmayandan Fr. barbare - Eski Yunanlılar, Romalılar ve daha sonra Hıristiyanlara göre kendi kavimlerinin dışında kalan herkes (Meydan Larousse) - ç.n.] karşı tam bir kara ve deniz hareket üssüydü. "Ekonomik": karışık zamanlarda Boğazlar yolunu serbest tutmak, Karadeniz kıyılarındaki ülkelerle Akdeniz, Avrupa'yla Asya arasında ticari mübadeleyi sürdürmeyi sağlamak zorunluluğu vardı. Ve nihayet, "politik": İtalya'nın, daha 2. yüzyılda pek apaçık olan genel gerilemesi hızlanmıştı; eski ayrıcalıklarının içinde gururla donup kalmış olan Roma, ölü bir kentti; Yunan Doğu, zenginliği ve uygarlığıyla, İmparatorluk'un yaşayan kısmı olarak açıklıkla ortaya çıkıyordu.

Zaten Roma daha 3. yüzyılda fiili başkent olmaktan çıkmıştı. Dörtler erkinin dört hükümdarından hiçbirinin ikametgâhının Roma'da olmaması ve İtalya'da da, o dönemde, Milano'nun yerini almış olması, anlamlı değil midir? Ve yine, zaten Constantin'in kendisi de Roma'da değil, Trier'de, Sirmium (Mitrovica)'da (bugün eski Yugoslavya'da Stremska Mitrovica - ç.n.), Nikomedeia'da oturmuştur: bunların her biri, Batı ile Doğu arasındaki, Konstantinopolis'ten de

geçen, ama artık İtalya üzerinden gitmeyen anayol üzerindeki menzillerdir. [29]

Constantinus, Licinius Licinianus karşısında kazandığı zafer, ona Doğuyu teslim edince, daha 324'te, dâhiyane bir kararla, Bizans'ı seçti. Hemen başlayan çalışmalar 336 yılına kadar sürdü ve çok sayıda işçi çalıştırıldı: toprak tesviyecisi olarak, bir hamlede, 40.000 Got işe alındı. Yeni kentin süslenmesi için, birçok büyük kent, sanat yapıtlarından, sütunlarındaki anıtlardan ya da heykellerinden yoksun bırakıldı.

Romalı önemli kişileri çekebilmek için, onlara yepyeni saraylar bağışlandı; halkı çekebilmek için de, "*annona*" (yıllık üründen alınan aynî vergi - ç.n.), Roma'da işlediği tarzda ihdas edildi ve bedava buğday dağıtımlarına başlandı. Kentin sınırlarını Constantinus kendisi çizerek, eski Bizans'ın kapladığı alanı, bir anda, dört ya da beş kat büyütmüştü. Kentin başkent, olarak açılış töreni 11 Mayıs 330 günü yapıldı. Ondan sonra da artık, imparator Konstantinopolis'te oturmaya ve İmparatorluk Meclisi de bu kentte toplanmaya başladı. Constantinus'un kendi adını verdiği kent aynı zamanda, daha sonra taşıyacağı "yeni Roma" adıyla da anılır.

Roma gibi, Konstantinopolis de yedi tepeli ve dört bölgeli olacaktır. Kentin bir *forum*u, bir *capitolium*'u, bir *senato*su vardı; hatta daha da fazlasıyla, üzerinde bulunduğu alan, "italik" toprak, yani taşra toprağı olmayan toprak; dolayısıyla, demek ki vergiden bağışık sayıldı. Roma, henüz ayrıcalıklarından hiçbirini yitirmiyordu, ama bu ayrıcalıklara! Tümü, Konstantinopolis asıl başkent olurken, Roma da, yalnızlık ve unutulmuşluk içinde, şanlı geçmişinin jestlerini yineleyip durmaya terk ediliyordu. "330 yılının sikkelerinde, her iki kent, imparatorluk harmanili, defne çelenkli ve başlıklı büstler biçiminde görülür. Ama imparatorluk asası Konstantinopolis'in elindedir" (L. Brehier). [30]

Bu durumun sonuçları pek büyük oldu. Her şeyden önce, kaçınılmaz bir gerilemeye terk edilmiş gibi görünen Latin Batı ile Yunan Doğu arasındaki karşıtlık kendini ortaya koydu. Konstantinopolis'in

kurulması, Doğu'nun Batı ve çok doğululaşmış bir Helenizm biçiminin Latinlik üzerindeki zaferinin belirtisidir.

Konstantinopolis'in kurulması, aynı zamanda, yeni bir uygarlığın çıkış noktası oldu. Bu uygarlık, "Bizans" uygarlığı adını hak ediyordu, çünkü o güne kadar, tarihte hiçbir kent, Konstantinopolis kadar kendine özgü ve sürekli bir etki yapmamıştı. İmparatorluk her yandan tehdide, saldırıya uğrayacak, istila edilecek, ama Konstantinopolis, bütün bunlara, on bir yüzyıl boyunca direnecekti. Ve Bizans uygarlığını oluşturan Yunan-Latin, Doğu ve Hıristiyan öğelerinin birleşmesi, Konstantinopolis'in surlarının koruması altında, bu kentin sarayları, manastırları ve işliklerinde gerçekleşecekti.

Ve nihayet, yıkılması kaçınılmaz ve yakın olan Roma Barbar seli altında yok olunca ne olacağı düşünülsün. Bu durumda, tıpkı Batı'da birkaç yüzyıl içinde yok olduğu gibi, ilkçağ uygarlığının tüm mirasınım da onunla birlikte yok olması tehlikesi vardı. Başka hiçbir kent, *Antiokheia* (Antakya) ya da İskenderiye ile bu klasik öğrenimi kabul edebilecek yetenekte değildi: zaten, Arap fethi de yakındı.

Konstantinopolis, kurulur kurulmaz, Yunan-Latin uygarlığından kalan ne varsa, tümünü, hemen kendine çekti. Bu kent, tüm tarihi boyunca, gücü, zenginliği ya da saygınlığı sayesinde ve sadece, Yunan dilini kullanmayı muhafaza etmiş olması sayesinde, bu mirası korudu. Constantinus'un en büyük övüncesi, belki de, İmparatorluk'un merkezinde gerçekleştirilen uygun bir yer değiştirmeyle, kurtarılabilecek olanı kurtarmış olmaktır. [31]

Constantinus monarşisi ve 4. yüzyılda imparatorluk

Augustus ile Constantinus arasındaki üç yüzyıllık sürenin yaklaşık ortasında, Roma İmparatorluğu'nun, Hadrianus döneminde, derin bir idari reformdan geçmiş olduğunu anımsamakta yarar vardır: bu idari

reformla, orduya asker alınması bölgesel oldu. Hükümdarlık Meclisi ve İmparatorluk daireleri düzene sokuldu. İtalya'nın idaresi Senato'dan alındı. En azından, Süvari (ya da Atlı) Sınıfı için, görevler, ücretler ve unvanlar konusunda bir aşama sırası düzeni getirildi. Bunların her biri, ilerde bazı gelişmelere yol açabilecek önlemlerdi. Diocletianus'un, aynı zamanda, birçok noktaları bakımından Constantinus'unkiyle birbirinin eşi sayılabilecek nitelikte bir reformu da olduğunu unutmamak gerekir.

Ama bu çekinceler belirtildikten sonra, Constantinus'un saltanatının sonunda, ancak tasarlanmış olan bir şeye kesin ve nihai bir biçim vermek değerliliğini göstermiş olduğunu söylemek gerekiyor: saltanatının sonunda, İmparatorluk'un bütün çarklarına tümüyle yeni özellikler kazandırıldı. Öyle ki, o andan başlayarak, artık tümüyle yeni bir başka tarih başlamış oluyordu.

İmparatorluk ve savunması

İmparatorluk'un sınırlarında az coğrafi değişiklik oldu. Roma'nın otoritesi, Avrupa'da, Ren'in ve Tuna'nın güneyindeki bütün ülkelerle, bugünkü İskoçya ve İrlanda'nın dışında, Britanya'ya; Afrika'da, Fas'la (Mauretania) Mısır arasındaki bir kıyı şeridine ve Mısır'a; Asya'da, Sina Arabistanı'na, Filistin'e, Suriye'ye, Küçük Asya'ya, doğuya doğru sınır olarak Büyük Sahra'ya, İran'a ve Dicle ile Fırat'ın yukarı vadilerine kadar yayıldı.

Bu sınırların içinde, ülkenin toprakları, sayılan yüzü geçen ve aralarındaki her türlü idari farklılık ortadan kaldırılmış olan *provincia*'lara [İtalya dışında ele geçirilen, Roma kanunlarına bağlı olan ve bir Romalı vali tarafından yönetilen ülke (Meydan Larousse) - ç.n.] bölünmüştü. Diocletianus, provincia'ları on iki "*dioecesis*" [Roma İmparatorluğunda bir yönetim çevresi (Meydan Larousse) - ç.n.] olarak gruplaştırdı ve daha sonra bunlar da dört valilik biçiminde kümelendirildi: Galya, İtalya, Illirya, Doğu. [32]

İmparatorluk'un savunması yeni bir sisteme göre düzenlendi. Ülke topraklarının, sınırlar boyunca bir çeşit Çin seddi ile aralıksız bir savunma araçları hattıyla, koruması altında güvenlikte bulunulduğuna inanılan "limes"le korunacağına inanılıyordu:

Kentler, yavaş yavaş, surlarla çevrili olan eski sınırlarını aşmış, yıkıntı haline gelmiş bu surları arkalarında bırakarak komşu ovalara doğru ilerlemişlerdi. 3. yüzyıldaki istilalar bu sistemin kırılganlığını ortaya koydu. "Limes"ler, Barbarların güçlü baskısı altında, yıkılarak, içten açık durumdaki kentleri savunmasız bıraktı.

O sıralar, işte bundan dolayı, kentlerin, surlarını aceleyle, onardıkları ya da inşa ettikleri görülmüştür ve yine bundan dolayıdır ki, Constantinus'un döneminden başlayarak, İmparatorluk'un başlıca savunması artık, "*limitanei*" adı verilen ve bir asker çiftçiler perdesi muhafaza edilen sınır üstünde değil de, iyi birliklerin karargâh kurdukları müstahkem mevkilerde yapılmaya başlandı. Barbarlar, sayı ve hareket üstünlüğüne sahip olmalarına ve pek dayanıklı olmayan "limes" engelini herhangi bir noktada delebilecek durumda bulunmalarına karşılık, kuşatma savaşını bilmedikleri ve bir tahkimli mevzii ele geçirmeyi başaramadıkları için, bu önlem çok yararlı oldu.

İmparator ve hükümet

İmparator, salt egemen hükümdardı. Tanrı'ydı. Daha 3. yüzyılda, Aurelianus, halkın karşısına, başında Tanrısal simge imparatorluk tacıyla çıkıyor ve yazıtlarda "*deus*" ve "*dominus*" [Tanrı ve Efendi - ç.n.] unvanını alıyordu. Principatus'un, Helenistik, Mısır, Pers monarşilerinin etkisiyle, doğu tipindeki bir monarşiye zorunlu dönüşmesi, Diocletianus ve Constantinus’ta ve pek özenle düzenlenen, hükümdara tapma ayinleriyle birlikte son buldu. Aynı zamanda da, imparatorla ilgili her şey "kutsal" oldu: Maliye Bakanı da, imparatorun servinin imparatorluğunkiyle özdeşleşmesiyle birlikte, "*comes sacrarum largitonum*" ("Kutsal İnsanlar Kontu"),

imparatorluk gardırobunun şefi, "*comes sacrae vestis*" ("Kutsal Giysi Kontu"') vs. oldu. [33]

İmparator konusundaki bu yeni anlayış, imparatorluk idaresi ve hükümetle ilgili yeni bir anlayış da içermektedir. Bu anlayış iki fikirle ilgilidir: 1. imparatorluk sarayı, buna neredeyse, "saray erkânı" denebilir, devletin merkezi oldu ve orada, imparatorluk her şeye egemendi (V. Duruy, aktaran F Lot); 2. Artık devlete değil, imparatora hizmet ediliyordu. Hükümdarın kişisel hizmetiyle ilgili, doğuda, kısa bir süre sonra da ortaçağda geçerli olan anlayış, eski magistratus'luk kavramının yerini aldı. Yine, burada da, bir devrim gerçekleşmiş olduğunu sanmamak gerekir: Roma imparatorlarının her zaman, korunukları ya da dostları olmuştur ve Hadrianus da, yavaş yavaş Senato'nun yerini almış olan "Hükümdarlık Meclisi" üyelerini bunlar arasından belirlemişti. Ama bu kurum, kesin ve nihai biçimini Constantinus'tan başlayarak aldı ve önemli mevkiler imparatorların arkadaşlarına (Latincesi "comites", Fransızcası comte, Türkçesi kont ç.n.) verilmeye başlandı.

İmparatorun çevresinde dört dönen ve gitgide genişleyen bu insan topluluğunda karışıklığa yol açmamak için, "aşama sırası"nın kurallarını özenle belirlemek durumunda kalındı. Sistem, Roma sisteminin tersiydi. Uzun bir süredir, yapılan görev, ait olunan sınıfa bağlı olmuştu: artık, sınıf, göreve bağlı olacaktı. İmparatorun çevresinde, ailesinin üyeleri, "*nobilissimes*"ti; onların ardından, "*patricius*"lar vd. gelirdi. [34]

Öte yandan, bir devlet görevlisinin gereğinden çok önem kazanmasını önlemek; ne kadar tehlikeli olduğu bir yüzyıl önce görülmüş olan, gasp ve başkaldırı tehlikesini ortadan kaldırmak amacıyla, bir süredir gelenek gibi yerleşmek eğiliminde olan bir şey, kural durumuna getirildi: mülki yetkilerle asker yetkiler birbirinden ayrıldı. Generallerin ("dükler" ya da "kontlar") artık idareyle ilgisi kalmadı. Tersine, taşra ("provincia" - ç.n.) valileri ya da piskoposlukların vekil yöneticileri bile sivil oldular. Merkezi idare ise, "*magister officiorum*"un emri altında, genel olarak, Hadrianus

tarafından getirilmiş olan düzenlemeyi ve dört büyük bölümü muhafaza etti.

Ekonomik bunalım ve sosyal dönüşümler

Yönetimdeki bu derin dönüşümlere karşılık, tüm sınıflara ve tüm toplumsal durumlara erişen sosyal dönüşümler gerçekleşti. Bu durumun kökeninin, 3. yüzyıldaki düzensizlik ve karışıklıklarda aranması gerekir. Ticari mübadelelerin yavaşlaması, genel yoksullaşma, köle sayısının azalması, sanayi alanındaki gerileme, İmparatorluk'un o güne kadar esas olarak kentsel olan yaşamında ve ekonomisinde derin bir değişikliğe yol açtı. Sosyal dönüşümler bu durumun sonucuydu.

Roma İmparatorluğu, ilk üç yüzyılda, Roma örnek alınarak kurulmuş bir "siteler federasyonu" görünümündeydi. Roma'nın küçük boyutlu bir görüntüsü olan her kent, her biri Roma'nın beledi aşama sırasını yansıtan *magistratus*'lar ve "*decurio*'lar (senatör) tarafından idare ediliyordu. Bu başarılı denge, refahtan uzun ömürlü olmadı: daha 3. yüzyıl boyunca, imparatorluk görevlileri, "provincia"nın valisi ve özellikle de hesaplarla görevli "*curator*" [Curator'lar, Roma devleti hesabına idari görev (cura) taşıyan memur ve fen adamı (Meydan Larousse) - ç.n.], yükümlülükleri arttıkça rolleri azalan beledi kuruluşların yetkilerine geniş ölçüde tecavüz etmişlerdi. [35]

Bir magistratus'un, sitesinin güzelleşmesi için geniş ölçüde harcama yapması, gelenekseldi: eski aileler yoksullaşınca, daha boşuna ve daha masraflı duruma gelmiş olan, daha az görev ve yüksek görev arandı. Diocleanus'un reformlarından sonra, "decurio"lar vergileri belirlemek ve vergi toplamak görevine sahip duruma gelince, bunlardan kaçınılmaya başlandı. Constantinus, magistratus'ları, vergi gelirinden, kişisel servetleriyle sorumlu sayınca da, onlardan

kaçınılmaya başlandı. Bunun üzerine, devlet "*Curia*"nın (ya da *Comites Curiales*'in) yükümlülüklerine bağımlı hangi yurttaş kategorilerinin, gelirleriyle, bu sorumlulukları kabul etmek durumunda olduklarını belirlemek amacıyla müdahale etti: böylece, "curia"lar, üyeliği kalıtım yoluyla geçen sınıfı oluşmuş oldu. "Oğulun, ana-baba mirasına sahip olurken, yükümlülüklere de sahip olmaması olanaksızdır. Dolayısıyla, kalıtım yoluyla "curiales" olundu... Ve tıpkı köylünün toprağın kölesi olması gibi, curiales kişi de curia'nın kölesi oldu" (E Lot).

Ondan sonra da, artık, o pek çekici olan, kentte oturmanın hiçbir çekiciliği kalmadı. En zenginlerin, kentten kaçabilmek için, ellerinde bir yol vardı: yerel curia'ya yükümlülüklerden bağışık kılan, başkentin senatosuna yazılı olma koşulu. Ve ortaya, yeni bir sınıfın, malikânelerinde bağımsız bir yaşam süren, oralarda ortaya, devlet görevlilerinin yetkisinin dışında kalan, vergi vermeyen, çok zaman kendileri adalet dağıtan ve arazilerinde sığınma hakkından yararlanan taşralı büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu yeni bir sosyal sınıfın çıktığı görüldü. Hatta bu kimseler, "koruma" kurumunun getirilmesiyle, kentlerin en iyi öğelerinden birini yanlarına çektiler: artan vergi isteklerine karşılık, bu gibi durumlarda, çok zaman, mülklerini bağışlayarak sadece intifa hakkını muhafaza eden kişileri korumaları altına aldılar. Bunda, imparatorluk maliyesi için büyük bir tehlike vardı. Korumanın yasaklanmasına, sonuç vermemiş olmakla birlikte, sık sık, işte bundan dolayı gidilmiştir. [36]

Ekonomik bunalım, kentle kırın nispi önemini tersine çeviriyordu: toprak yeniden başlıca zenginlik kaynağı oldu. Toprağın düzenli işletilmesinin bireysel keyif ve isteğe bağlı olmaktan çıkarılmasının ve bu işin bir devlet hizmeti gibi düzenlenmesinin önemli olduğu görüldü. Dolayısıyla, "curiales"lerden çok, köylüler ve kent zanaatçıları, durum ve koşullarına ve topraklarına bağımlı kılındı. Kuşkusuz, köylü, ister kiracı ister mal sahibi olsun, özgür insandı; ama aynı zamanda da, terk etmek hakkına sahip olmadığı; dolayısıyla, kovulmasına olanak bulunmayan bir toprak parçasına veraset yoluyla bağlıydı.

"Toprak köleliği" ve "derebeylik toprağı" denilen budur.

Askerler, devlet görevlileri, kentlerin burjuva ve zanaatçıları, tümü, durum ve koşullarına, en sıkı biçimde ve çok zaman da veraset yoluyla geçerli olmak üzere bağlıydı; Roma İmparatorluğu, karşımıza, daha 4. yüzyılda İşte böyle çıkmaktadır. Sadece büyüklerin yararlanmasında ve imparatorun kayırmasında bazı değişiklikler görülür. Bu kurumların en çarpıcı özelliği, kuşkusuz, devletin tüm alanlara zorbaca müdahalesidir. Bu müdahale kaçınılmaz olmuştu ve iki nedenle açıklanır. Her şeyden önce, ekonomik bunalım, herkesi, yükümlülüklerinden kaçınmaya yöneltiyordu ve devleti de, tepki olarak, herkesi, yükümlülüklerine daha iyi bağlamak amacıyla, kaba, hoyrat bir biçimde, kendi öz yükümlülüklerine bağlamaya yöneltiyordu. Bu, ancak, geçici bir çözümdü; yanlışlık, onu gerçek bir çözüm sanmakla yapıldı.

Ama Roma'nın genel yararı anlamını geliştirmeyi başaramamış olduğu karışık öğelerden oluşmuş ve son derecede geniş imparatorlukla, artık otoriteyle sağlanandan başka kurtuluş yoktu. Öte yandan da, Augustus tarafından yaratılmış olan rejim, İmparatorluk'a, boyuna göre bir anayasa vermemiş olması nedeniyle, başarısızlığa uğramıştı. Bu rejim, Roma'nın, Romania'nın bütün sitelerinde çoğaltılmış olandan başka rejim tasarlamamıştı. "*Senatus populusque romanus*": ama Senato, tıpkı *sirk*teki [Romalılarda kamu oyunlarına ayrılmış kum pisi (Meydan Larousse) - ç.n.] hizipler forum'un [Roma'da halkın toplandığı meydan, kamusal ve özel iş merkezi (Meydan Larousse) - ç.n.] karikatürü olacağı gibi, halk da, uzun süredir, egemen halkın ancak bir karikatürüydü. Ve yine bu konuda da, yukardan gelmiş otoriteden başka kurtuluş yoktu. [37]

İKİNCİ BÖLÜM: Constantinus'tan Justinianos'a Din Sapkınlarıyla ve Barbarlarla Mücadele (337-518)

[38]

Genel nitelikler

Constantinus, doğudaki Hıristiyan devleti kurmuştu, iki yüzyıla yakın bir süre boyunca, Justinianos hanedanının başlangıcına kadar, ardıllarının başlıca görevi, Hıristiyanlığı din sapkınlıklarına ve doğuyu istilalara karşı korumak oldu.

Bu, doğuda ve batıda, yirmiden çok imparatorun tahtta birbirini izlediği karışık bir dönemdi:

İspanyollar, Illirya'lılar, Trakyalılar, bir Asyalı. Bazı hükümdarların saltanatları daha uzun sürdü ya da daha dikkate değer oldu: Constantinus'un oğlu II. Constantinus'tan sonra yeğeni Julianus Apostata (361-363) geçti ve onunla I. Constantinus hanedanı son buldu. Ardından, Batı'yı I. Valentinianus, Doğu'yu Valens (364-378) yönetti. Valens'ten sonra tahta I. Theodosius (Büyük) geçti (379-395). [39]

Onun iki oğlu olan, Honorius Batı'da, Arcadius (ya da Arkadios) Doğu'da (395-408) saltanat sürdü ve Arcadius'un ardından da oğlu II. Theodosius (408-450) tahta geçti. Bundan sonra, Batı'nın Barbarlar'ın eline geçmesine karşılık, Doğu'da, 450 ile 518 arasında, sırasıyla, Marcianos, I. Leon, Zenon ve Anastasios tahta geçti. Bunlar arasında, özellikle iki hükümdarın saltanatları önemlidir: tüm imparatorluğu fiilen yöneten son imparator olduğu için I. Theodosius'unki ve kendisi yetersiz bir kimse olmasına karşılık, uzun süren saltanatı, ülkeyi onun yerine yöneten bakanları ile kız kardeşi Pulkheria'nın yararlı işler yapmalarını sağlayan II. Theodosius'unki.

Bu karışık dönemde, imparatorluk kâh bir tek imparatorun elinde, kâh, biri Doğu'da diğeri Batı'da olmak üzere iki imparatorun yönetiminde kaldı. Bununla birlikte, imparatorluk yönetiminin bütünlüğü sürdü, imparatorlardan birinin unvanı, genellikle her zaman, diğeri tarafından verildiğine göre, hukuki bakımdan sürüyor ve imparatorlardan biri, hemen hemen her zaman, görüşlerini

diğerine kabul ettirecek kadar üstünlüğe sahip olduğu için de, fiilen de sürüyordu. Aynı zamanda, halkların bilincinde de sürdü. Ne "Romalılar", ne de "Barbarlar", Doğu ile Batı'nın artık birbirinden ayrı olduğu sanısına kapıldılar. 395'te, I. Theodosius'un ölümünden sonra Roma İmparatorluğumun Honorius ile Arcadius arasında "bölüşüldüğünü" söylemek doğru değildir. I. Theodosius, tıpkı nice selefleri gibi, Batı İçin bir Augustus, yani Honoroius'u ve Doğu için bir Augustus, Arcadius'u (ya da Arkadios, ç.n.) belirlemek üzere gelirken öldü; ama bir bölme düşünmüyordu ve çağdaşlarının da böyle bir şeyin varlığı konusunda bilgisi yoktu. Kırk yıl kadar sonra, II. Theodosius zamanında, bu imparatorun adını taşıyan ve Constantinus'tan beri bütün Hıristiyan imparatorların temel yasalarını bir araya getiren o ünlü yasalar derlemesi yayınlanınca, bu iş, aynı zamanda, o sırada Batı'da saltanat süren III. Valentinianus adına yapıldı. İmparatorlardan birinin bir temel yasasının, geçerli olabilmesi için, diğer imparatora bildirilmesi gerektiği anımsatıldı. Bir imparatorluk kurulu yönetimindeki tek bir imparatorluk fikri her zaman canlıydı. Ama imparatorluğun temel yasa bakımından birliğinin varlığını sürdürmesine karşılık, Batı ile Doğu arasındaki karşıtlığın tehlikeli bir durum aldığı da doğruydu. Burada bizi ilgilendiren, dönemin baskın özelliğiydi ve bu da birçok nedenin sonucudur: [40]

1) İmparatorluk'un tüm canlı, diri güçleri Doğu'daydı. Constantinus da, Konstantinopolis'i kurarken bunu belirtmişti: kentin olağanüstü gelişmesi onu haklı kıldı. Kent, kısa sürede surları ona dar gelecek kadar hızlı büyüdü ve II. Theodosius döneminde, kara tarafında, üç savunma hattından oluşan daha uzun ve daha güçlü, yeni bir sur inşa edilmesi gerekli oldu: bu sur her türlü saldırıya karşı dayanıklıydı ve Konstantinopolis'i, kuşatma topçuluğunun icadına kadar Barbarlar'ın saldırılarına karşı koruyarak, Bizans'ın tarihinde önemli bir rol oynadı. Ve aynı zamanda da, II. Theodosius, kente, Yunanca ile Latince arasında aşağı yukarı eşit bir biçimde bölüştürülmüş, otuz bir kürsülü bir üniversite kazandırıyordu: Konstantinopolis’in, aynı zamanda, İmparatorluk'un entelektüel başkenti olmak azmini de ortaya koyduğu ve daha o zamandan,

Latince'ye, Yunanca'ya oranla, kısa süre sonra üstünlük durumuna gelecek olan bir eşitlik sağladığı için, bu olay iki kat ilginçtir.

2) Hıristiyanlık, Doğu'da ve Batı'da birbirinden değişik bir biçimde gelişti. 4. yüzyılda, Batı'nın en yüksek din yetkilisi, Milano Başpiskoposu Ambrosius, Doğu'da I. Theodosius Hıristiyanlık'ı devlet dini ilan ettiği sırada, ruhaninin cismaniden bağımsız olduğunu ilan etti. 5. yüzyılda ise, *Khalkedon* (Kadıköy - ç.n.) Konsili'nin 28. kararı Doğu'yu Roma'nın yetkisinden çıkararak Konstantinopolis Patriği'nin yetkisi altına soktuğu sırada, Papa Büyük Leo, Roma'daki papalık makamının üstünlüğünü ilan etti.

3) Barbar istilalarının yol açtığı şok etkisi Batı ile Doğu arasında eşit olmayan bir biçimde dağıldı. Daha usta olan Doğu'nun dayanmasına karşılık Batı'nın yıkıldığını göreceğiz. Böylece, henüz ancak, İmparatorluk'un iki kısmı arasında artan bir dengesizlik olan şey, bir kopma durumuna geldi. [41]

Dinsel sorunlar

4. ve 5. yüzyıllarda, ülke içinin tarihi Hıristiyanlık'ınkiyle birbirine karıştı ve bu durum, tüm Bizans tarihi boyunca böyle kalacaktır. Batı'nın bize tam eşdeğerini vermediği bu anlaşmazlıkları önemsemememek eğilimindeyiz: gerek dini mücadelelerin Bizans'ta kazandığı şiddeti, gerek bunların siyasal önemini ölçebilmek için, Avrupa'daki din savaşlarını düşünmek gerekir. Ayrıca, örgütüne 4. ve 5. yüzyıllarda sahip duruma gelen keşişliğin gelişmesinin de Hıristiyanlık'ın manevi ve toplumsal gücünü çok geniş bir biçimde artırdığını ve Hıristiyanlık'ın Ermenistan'a Gregorios Photistes (Lasaroviç), Abisinya'ya Frumentius, Gotlar'a ve Bizans'tan kovulmalarından sonra İran'a sığınan Nasturiler'e de Frumentius tarafından kabul ettirilmiş olduğunu da unutmamak gerekir.

Paganizmin sonu

Constantinus, Hıristiyanlık'tan yana birçok önlem ve aynı zamanda da paganların etkinliğini sınırlayan bir dizi karar almıştı. Ardılı Julianus Apostala ise, hem Yunan paganizmi, hem Hıristiyan dini konusunda bilgi sahibiydi. Vaftiz edildi ve bu, daha sonra, adına o *Apostata* ("Dönme") sıfatının eklenmesine yol açtı. Aslında Julianus hiçbir zaman, yürekten inanarak Hıristiyan olmamış ve Hıristiyanların kavgaları onu iğrendirmişti. Julianus, Cermenler'le başarılı savaşlar yaptığı Galya'da bulunduğu sırada Constantinus'un ölümünü öğrenerek imparator olunca, gerçek duygularını gösterdi. Tapınakların yeniden açılmasını ve Tanrılara kurban sunmayı buyuran bir ferman çıkardı. Pagan kültünü ve pagan din adamlarını yeniden örgütledi ve bunu yaparken de Hıristiyan kültünün ve din adamlarının birçok özelliğini örnek aldı. [42]

Hıristiyanlara artık eskisi kadar zulmetmedi, hatta bir hoşgörü bildiriminde bile bulundu. Constantius zamanında sürgün edilmiş olan Arius'çuluk düşmanlarını sürgünden çağırdı: ama aynı zamanda da, Hıristiyanları devletin önemli görevlerinden uzaklaştırıyor ve bunların okullarda öğretim yapmalarını yasaklıyordu. Zaten, Julianus Apostata'nın paganizmi, Hıristiyanların kınamaktan hoşlandıkları kaba boş inanın çok üstünde ve ondan çok uzaktaydı.

Julianus Apostata, 363 yılında, İranlılara karşı gerçekleştirdiği bir sefer sırasında öldü. Bunun üzerine, Hıristiyanlara karşı önlemleri hemen yürürlükten kaldırıldı. Ama paganlar bir zarar görmedi ve öyle anlaşılıyor ki, kültleri, Doğu'da olduğu gibi Batı'da da, I. Theodosius'un saltanat dönemine kadar sürmüştür. Bağnaz Hıristiyan, ayrıca, din konusunda devletin sonsuz, sınırsız gücü olduğuna inanan Theodosius, paganizme karşı, en önemlisi, ünlü, 392 tarihli ferman olan bir dizi önlem aldı: kurban sunmalar ve pagan tapma tarzının tüm törenleri, hatta tapınaklara girmek bile yasaklandı; bu yasaklara uymayanlar, o korkunç, kutsal şeylere ve

hükümdara karşı çıkma suçlamasının tehdidi altında bırakıldılar. Bunun üzerine, tapınaklar, bağnaz Hıristiyanlar tarafından tahrip edildi ya da kiliseye dönüştürüldü. İçlerindeki heykeller, kenti süslemesi için, Konstantinopolis'e götürüldü. 393'te olimpiyat oyunlarına, 396'da Eleusis *mysterion*larına ("Eleusis'te yapılan dine giriş törenleri", Meydan Larousse - ç.n.) son verildi. Doğu'da, İskenderiye'deki Serapis Tapınağı'nın törenle yıkılışının, Theodosius'un fermanlarında "pagan boş inanı" adını verdiği şeyin son ve kesin ortadan kaldırılmasının belirtisi olduğu anlaşılmaktadır. Batı'da, en anlamlı olay, daha Gratianus Flavius'un saltanatı sırasında, Roma senatosunda bulunan ve herkesin gözünde Roma'nın geçmişinin büyüklüğünü simgeleyen (paganlığın simgesi) Zafer sunağı ve heykelinin kaldırılmasıydı. [43]

Hıristiyanlık'ın devlet dini olması

Constantinus'un, Arianus'çuluk konusunda, kesin ve belirli bir politika izlememiş olduğunu biliyoruz.

Ardılları arasında, Constantius ile Valens hâlâ Arius'çuydular. *Nikaia*'lı (İznik- ç.n.) bir piskopos tarafından eğitilmiş ve vaftiz edilmiş olan I. Theodosius ise, tersine, kendini Arius'çuluğa kesinlikle karşı olarak ortaya koydu. Daha tahta geçer geçmez, Arius'çu piskoposu Konstantinopolis'ten kovdu ve kentin tüm kiliselerini Nikaia'lılara verdi. 380'de, sadece, Birinci Nikaia (İznik) Konsili'nde benimsenen Üçleme (Teslis) anlayışını kabul edenlerin kendilerine "Hıristiyan" diyebileceklerini, diğerlerinin ise, Arius'çular dahil, "din sapkını" oldukları yolunda bir ferman çıkardı. Bu aynı din sapkınlarının elinden, başka fermanlarla, evlenme hakkı, hatta bazı yurttaşlık hakları da alındı. 381'de I. Theodosius tarafından Konstantinopolis'te toplanan bir Konsil de, Nikaia'da benimsenmiş olan, Baba ile Oğul'un eştözlülüğünü kabul etti ve onu, İsa'nın o iki kişiliğini Kutsal Ruh'un eştözlülüğüyle birleştirerek tamamladı. Aynı Konsil, Konstantinopolis

Piskoposu'nun mevkiini belirledi: Konstantinopolis yeni Roma olduğu gibi, bu kentin piskoposunun da, Roma'nınkinden sonra birinci sırada yer alması gerekirdi. Bu, Roma'yla eşitlik değildi ama daha o zamandan, Konstantinopolis piskoposunun Doğu'daki tüm piskoposlardan üstün olması demekti. [44]

Bu kararlar son derecede önemlidir ve I. Theodosius'a, Hıristiyanlığın tarihinde, Constantinus'un yanı sıra seçkin bir yer sağlamıştır. Gerçekten, Theodosius, din konusunda hoşgörü olmadığını bildirir: Düşünce ve inançlar bütünü, onları uyruklarına zorla kabul ettiren imparator tarafından belirlenmiş bir devlet dini vardı. Dinde doğru yol ve din sapkınlığı, dini olduğu kadar da siyasal konu oldu, ya da, daha çok, bu iki bakış açısı birbirine karıştı. Böylece, Kilise ile devletin ilişkileri konusunda, artık Bizans İmparatorluğu'nun öğretisi olacak olan ve zaman zaman, tam uygun olmayan "*sezarizm-papizm*" ("sezarcılık-papacılık") adıyla anılacaktır.

Ama Theodosius'un bu politikasının, ilkesi bakımından, o zaman Batı'nın din adamları sınıfının en ünlü temsilcisi olan, Kilise'nin işleriyle dinin düşünce ve inançlar bütününün cismani iktidarı pek de ilgilendirmediği kanısındaki Aziz Ambrosius'un fikirleriyle çeliştiğini unutmamak gerekir. Bu bakımdan, Theodosius'un tutumunun, Doğu ile Batı arasındaki, gelecekteki anlaşmazlıkların habercisi olduğunu söylemek doğrudur.

Ve nihayet, 381 yılı Konsil'i, Konstantinopolis piskoposuna Doğu'nun öbür piskoposlarının üstünde yer vererek, Antiokheia (Antakya) ve özellikle de İskenderiye piskoposlarının gereksiz, ama ısrarlı tepkilerini çekecek ve böylece, teolojik görünümü çok zaman, maddi çıkarları ve öncelik hakkı kavgalarını gözleyen 5. yüzyıl kavgalarındaki rolünü oynayacaktır.

Nestorius ve Efes Konsili

Doğu'da I. Theodosius'un ardılı Arcadius döneminde, Konstantinopolis Piskoposu Ioannes Khrysostomos'un sert tutumu, Nikaia (İznik) Konsili'nde belirlenen öğretinin zaferini onayladı: Ioannes Khrysosiomos bu Konsil'de değer kazandı, çünkü o sırada Gotlar Konstantinopolis'te çok güçlüydü ve Gotlar Arius'çuydu. Uzun saltanat süresi 5. yüzyılın ilk yarısını kapsayan I. Theodosius döneminde, *kristoloji*yle, (teolojinin İsa'nın kimliğiyle ilgili bölümü - ç.n.) ilgili kavgalar yeniden ortaya çıktı. Bunların ilki ve en önemlilerinden biri olanına, Nesturi sapkınlığı yol açmıştır. [45]

Nikaia (İznik) Konsili, İsa'nın aynı zamanda hem Tanrı hem insan olduğunu ortaya koymuştu. Bundan sonra, artık, tartışma, bu iki niteliğin İsa'nın kişiliğindeki birleşme tarzı üzerinde olacaktı. Arius'çuluğun beşiği olan Antakya'da, söz konusu iki niteliğin kesinlikle birbirinden ayrı ve bu iki nitelik arasında da en önemlisinin insan niteliğinin daha önemli olduğu, dolayısıyla, İsa'nın, Tanrı olmuş bir insan olduğu yolundaki bir öğreti olmuştu. Bu öğreti, Konstantinopolis'in, Antakyalı bir papaz olan bir patriği, yani Nestorius tarafından desteklenince de, karışıklık yarattı ve bu karışıklık yalnız teolojik alanda kalmadığı için daha da önemli oldu. Nestorius ile yandaşlarına, İskenderiye patrikleri karşı çıktı ve tartışma kısa süre sonra siyasal bir anlam kazandı.

Doğu'da, İskenderiye Patrikliği'nin saygınlığı pek büyük ve İskenderiye patriklerinin gücü de, Mısır'da, sonsuz, sınırsızdı. En saygın İskenderiyecilerden biri olan Athanasios'un Arius karşısındaki zaferi, İskenderiye Patrikliği'nin saygınlığını da, İskenderiye patriklerinin gücünü de artırdı. İskenderiye piskoposları, Doğu üzerinde bir çeşit hegemonya kurmak sayındaydılar ve Konstantinopolis Konsili'nin bu kentin piskoposuna tanıdığı üstünlük onları endişeye düşürüyor ya da kıskançlık duymalarına yol açıyordu: bunların, Nestorius'a karşı gelenekçi çabalarının

açıklanması, büyük ölçüde, bu duruma dayanır. Roma Piskoposu Celentinus, 428'de Nesturi öğretisini yasaklayınca, İskenderiye Piskoposu Kyrilios, Mısır'da toplanan bir konsile, dinde doğru yolu özetleyen ve Nestorius'a kabul etmezse görevinden alınacağı uyarısında bulunduğu on iki öneri kaleme aldırdı. [46]

Konunun özü bakımından kararsız olan ve bunun belki de, biraz, İskenderiyeliler tarafından hazırlanmış bir oyun olduğu kanısını taşıyan II. Theodosius, 431 yılında Efes'te evrensel (ya da kiliseler arası) bir konsil (üçüncü) topladı. Entrikaları, uyandırdığı korku, kalabalık maiyetinin çok zaman hoyratça olan müdahaleleri ve imparatorun çevresine dağıttığı armağanlarla, Kyrilios bu konsili kendisi için bir zafere dönüştürdü. Nestorius görevinden alınarak Konstantinopolis'teki görevinin yerine bir başkası getirildi. Kyrilios ise, Mısır'a dönüşünde, gerçek bir Doğu Papa'sı olarak ortaya çıkıyordu.

Monofizizm ve Khalkedon Konsili

Bu arada, Kyrilios ve İskenderiyeliler tarafından yayılan öğreti de, tam olarak, dinde doğru yolda değildi. Bunlar, İsa'nın insan niteliğinin önemini azaltmaları sonucunda, onda artık bir tek özellik, yalnız Tanrısal özellik bulunduğunu kabule yaklaşmışlardı: işte Monofizizm, bir anlamda, Nesturi din sapkınlığı ile Arius'çu din sapkınlığının tersidir. Bu öğreti, Konstantinopolis'li bir rahip olan Euthykes tarafından yayılınca, hemen, eski patrik Kyrillos'un yerine geçmiş olan, en az onun kadar gururlu ve haşin, Dioskoros'tan da kabul gördü. Buna karşılık, hemen, bu olası din sapkınlığından endişe duymasının yanı sıra, bazı Mısır patriklerinin, ortaya çıkması kesin olan tutkularından da çekinen Büyük Leo muhalefetiyle karşılaştı.

Bunun üzerine, her zaman olduğu gibi kararsızlık içinde bulunan II. Theodosius, 449 yılında, Efes'te, "Efes haydutluğu" adıyla anılacak olan konsili topladı: gerçekten, bu konsilde, Dioskoros, Kyrillos'un 431 yılındaki konsilde davrandığından daha da büyük bir küstahlıkla davrandı ve konsile Monofizizmi şiddet kullanarak kabul ettirdi. İmparator, böylesine olağandışı yollardan elde edilmiş olan bir kararı onaylamak zayıflığını gösterince de, imparatorluğu, kendisinin 450 yılındaki ölümüne kadar sarsacak olan önemli bir bunalıma yol açmış oldu. [47]

Sonuç olarak, ardılı Mancianus 451 yılında Khalkedon'da (Kadıköy) dördüncü evrensel (ya da kiliseler arası) konsili topladı. Bu konsilde papalık elçileri de hazır bulundular. Konsil, "Efes haydutluğu"nun kararlarını geçersiz kılmak ve Dioskoros'u azletmek konusunda hiç duraksamadı. Sonra da, doğrudan Büyük Leo'nun bir metninden esinlenerek İsa'yı, Nikaia öğretisi uyarınca, "her iki niteliğinde de tek" sayan ve Monofizizmi mahkûm eden bir inanç açıklaması kaleme aldı. Khalkedon Konsili'nin dini bakımdan büyük bir önemi vardır, çünkü Katolikliğin gerçekten temelini atıyordu. Bu konsil, siyasal bakımdan da aynı derecede önemlidir.

Konsil, bir yandan, temsilcileri en ön sırada yer alan ve İsa'nın iki niteliğini tanımlayan sözleri benimsenmiş olan Papa'nın yetkisini destekliyordu: zaten, o sırada, kimse, Roma Piskoposu'nun Kilise'de birinci sıradaki yerini tartışma konusu yapmıyordu. Ama aynı zamanda da, Konsil'in, Büyük Leo'nun boşuna karşı çıktığı 28 sayılı kararı, Pontus, Asya ve Trakya piskoposluklarının, Konstantinopolis Piskoposu'nun yetki alanı içinde bulunduğunu ilan ediyor, böylece, Konstantinopolis Piskoposu, Doğu'nun başpapazı gibi bir unvana sahip olmuş oluyordu. İşin, daha önemli bir yanı da vardı. Konsil, açıkça, İskenderiyecilerin uğradıkları bir bozgun gibi görünüyordu; ama Mısır, Suriye, Küçük Asya'nın bir bölümü Monofizizme bağlı kaldılar: Konsil'in kararları uygulanmak istendiğinde, İskenderiye ve Antakya'da ayaklanmalar çıktı ve Mısır Kilisesi'nin Yunanca'yı bırakarak Kıpti dilini işte o sırada kabul etmiş olduğu sanılmaktadır. Böylece, teolojik kavgalar bazı ulusal karşıtlıkları gizliyor ve daha o zaman eski olan bazı bağımsızlık özlemleri, Doğu'nun bir bölümünün Konstantinopolis'in karşısına dikilmesine vesile oluyordu. [48]

Böylece, iki yüzyıl sonra, Persler ve Arapların sarsıntısı altında, İmparatorluk'un bir bölümünün ayrılacağı kopma çizgisinin belirdiği görüldü.

İmparator Zenon (474-491) tehlikeyi gördü ve 482'de, iki nitelikten pek açık bir biçimde söz etmekten ve Khalkedon Konsili'ni anımsatmaktan kaçınan bir birleşme fermanı yayınlayarak, barışı geri getirmeye çalıştı. İmparator, fermanı her iki tarafın da kabul edebileceğini umuyordu: ama sonuç bunun tersi oldu. Fermanı ne Monofizistler, ne de, özellikle, "dinde doğru yolda olanlar" (Ortodokslar - ç.n) kabul etti ve bizzat Papa fermanı reddederek, Konstantinopolis Patriği'ni aforoz etmeyi kararlaştırdı! İstanbul Patriği Akakios da buna, Kilise'sinin dualarından papanın adını çıkararak karşılık verdi: bu, Doğu Kiliseleri ile Batı Kiliseleri arasındaki ilk *Skhisma* (Bölünme - ç.n.) oldu ve 518'e kadar sürdü.

Barbarlar sorunu

Barbarlar, İmparatorluk'a her zaman, şiddet yoluyla ve yağma için girmeye çalışmadılar: Cermen halklar, başlangıçta, Roma'nın büyüklüğü karşısında sadece hayranlık ve saygı duyuyorlardı.

Yararlarından ve zenginliklerinden pay alabilmek için İmparatorluk'a kabul edilmeyi, bir lütuf gibi istiyorlardı ve İmparatorluk, onları, kırlarına, orduya, hatta daha sonraları, idari işlerine bile, seve seve kabul etti. Bu, kimi zaman, barışçıl bir istila gibi oldu. I. Theodosius ve özellikle de Arcadius döneminde, Got topluluğu Konstantinopolis'te sonsuz, sınırsız bir güce sahipti. Hatta bu topluluğun başı olan Gainas, gözde Eutropios'un kellesini almayı bile başardı: bu durum, bir halk ayaklanmasına ve Gainas'ın öldürülmesine yol açtı. [49]

Marcianus ve I. Leon dönemlerinde, tehlikenin genel hoşnutsuzluk dolayısıyla farkına varan İmparator acımasız dağlılar olan Isauria'lılardan yararlanarak Aspar ile yandaşlarını yok ettiği güne kadar, Doğu'yu, Alan Aspar yönetti. Cermen ve Barbar yığınlarında çalkantılar yaratan derin etnik hareketlerin oluşturduğu büyük tehlikeyi savuşturmak, bunları kendi yararlarına sömürmek isteyen hırslı önderlerin varlığı karşısında hiç de kolay olmadı. Doğu, böyle bir tehlikeden kaçınmayı bildi. Batı ise, bu tehlikenin zararını görerek yok oldu. İlerde, Alarik'in Vizigotlar'ı ile Attila'nın Hunlar'ının ve Theodorich'in Ostrogotlar'ının, Doğu'yu üç kez yıkılmanın eşiğine getirdikten sonra, darbelerini Batı'ya yönelteceklerini ve böylece, Batı'nın, Doğu'ya kurban edilmiş gibi olacağını göreceğiz.

1) Vizigotlar. İmparatorluk, uzun süre, sınırlarına yığılan Cermen boylarını toprakları üzerine *federe* [Eskiden, bir antlaşmayla (*Feodus*) Roma'ya bağlanan barbar halklara, daha sonraları da Roma imparatorluğu emrinde çarpışan ücretli barbar askerlere verilen ad." (Meydan Larousse) - ç.n.] statüsüyle yerleştirmeyi iyi bir politika - ve nüfus azalmasına karşı bir çare - saydı. Böylece, Valens

döneminde, 200.000 - hatta denildiğine göre, belki de daha çok - Vizigot, birden, aşağı Moisia'ya yerleştirildi. Ama bunlar hemen, hoş karşılanmadıkları gerekçesiyle ayaklandılar: 378'de, *Hadrianopolis* (Edirne - ç.n.) Savaşı'nda Romalılar ezildi ve Valens öldürüldü. I. Theodosius, Vizigotlar'ı durdurmayı, onlara, onları federe statüsü içinde tutmayı sürdüren bir antlaşma imza ettirmeyi başardı. Ama ölümünden sonra, Vizigot önder Alarik, peşinden gelen insan sürülerine Trakya'yı, daha sonra, Makedonya'yı Tesalya'yı ve hatta Peloponnesos'u bile yağma ettirdi. Arcadius, pazarlık etmenin ve Vizigotlar'ı *Illyricum*'da ("Illirya" - ç.n.) yeni topraklara yerleştirmenin ve Alarik'i "*magister militum per Illyricum*" ("Illirya Komutanı" - ç.n.) atamanın daha akıllıca olacağını düşünerek öyle yaptı. Bununla, Alarik'in yolunu değiştirerek batı yönüne çevirmek mi istiyordu? [50]

Düşündüğü bu idiyse, başarılı oldu. Honorius'un generali Stilico'ya yenildiği bir ilk denemeden birkaç yıl sonra, Alarik yeniden saldırıya geçti ve 410 yılında Roma'yı ele geçirdi.

Bundan sonra, Vizigotlar Galya ve İspanya'ya giderek oralarda yerleştiler ve artık Doğu'da hiç görünmediler.

2) Hunlar. Kısa bir süre sonra, onların bıraktıkları yerleri daha ürkütücü bir halk olan ve sınırları Tuna'ya dayanan Hunlar aldı. Daha, II. Theodosius onlara, altın olarak, yıllık bir vergi ödemeyi kabul etmişti. Attila, başa geçtikten sonra, bununla yetinmeyerek, Theodosius'tan, alınan haracın iki katına çıkmasını ve kendisine magister militum unvanı verilmesini sağladı. Ve bununla da yetinmeyerek, 441 yılında Tuna'yı aştı, Sirmium ve Naisus'u (Niş) ele geçirdi, Konstantinopolis üstüne yürüdü: İranlılar'la savaşmakta olan II. Theodosius, yıllık verginin üç katma çıkarılmasını ve Hunlar'a aldıkları Romalı tutsaklar için bir kurtulmalık verilmesini öngören aşağılayıcı bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı.

Ama Attila yine de, 447'de, Tuna'yı aşarak Moisia'yı yakıp yıktı ve Thermopylai'ye kadar gitti: yine pazarlığa oturuldu. Haraç vermeyi reddeden ilk kişi, Marcianus oldu. Bunu, belki de, o sırada Attila'nın gözünün Batı'da olduğunu bildiği için yapmıştı. Nitekim gerçekten,

Attila birliklerini Batı'ya yöneltti: Campi Catalaunici'de başarısızlığa uğradı. Attila'nın, 452'de, döndüğünde, Konstantinopolis'te saltanat süren İmparatorla hemen bir savaşa girişecek gücü yoktu. Zaten bir yıl sonra da öldü ve onunla birlikte devleti de son buldu. Böylece, Doğu ikinci bir kez kurtulmuş oluyordu.

3) Ostrogotlar. Bizans diplomasisinin esnekliği, üçüncü bir tehdidi, Ostrogotlar'ınkini de savuşturacak kadar usta olduğunu gösterdi. 1. Leon zamanında onlara toprak verilmişti. Ama Zenon'a birkaç hizmeti dolayısıyla gururlu davranan başkanları Theodoric, elde ettiğinden çok şey istedi, ve ona verilmiş olan konsillik unvanıyla yetinmeyerek, Balkan Yarımadası'nı yakıp yıktı, Konstantinopolis'te tehlike yarattı: [51]

Bu arada da, İmparatorluk'un batı bölümünde olaylar çok hızlı cereyan etmişti: 476'da, bir Cermen boy başkanı olan Odoaker, *Romulus Augustuius*'u (Roma soyundan gelen son Batı Augustus'u) devirerek İtalya'yı eline geçirmiş; ardından, Zenon'dan, İtalya'nın yönetiminin kendisine düzenli bir biçimde devredilmesini sağlamıştı. Ama yine de tehlikeli derecede bağımsız davrandığı İçin, Zenon, ince bir fikirle, kendisi Theodorich'ten kurtulurken bir yandan da onu cezalandırmayı düşündü: Theodorich'i, şayet kazanırsa, yerine geçeceği vaadinde bulunarak, Odoaker'le savaşmaya yolladı. Theodorich, askerleriyle harekete geçti, Odoaker'i yendi, Ravenna'yı aldı: böylece, Doğu üçüncü bir kez kurtarılmış oluyordu.

Theodorich, kendini, başkenti Ravenna olmak üzere, İtalya'nın hükümdarı ilan etmişti: ama İmparator Anastasios'dan, kendisini tanımasını, böylece de, bir çeşit, yasallaştırmasını istedi. Anastasios, aynı zamanda, Franklar'ın kralı Clovis'e de konsillik unvanı veriyordu. Böylece, görünüş kurtarılmış oluyordu: İmparatorluk birliğini, İmparator otoritesini muhafaza ediyordu. Ama bu sadece görünüşte böyleydi. Hiçbir zarar görmemiş olan Doğu'nun karşısına, gitgide daha çok, Ostrogotlar'ın İtalya'yı, Franklar'ın Galya'nın büyük bir bölümünü, Vandallar'ın Afrika'yı ellerinde bulundurdukları Batı, gitgide daha açıklıkla çıkıyordu. 6. yüzyılda, Justinianos'un tarihin akışını geriye çevirmeye ve birliği yeniden sağlamaya yönelik tüm

çabaları bunu tam olarak sağlayamayacak ve ondan sonra da, ayrılma artık kesin ve nihai olacaktır. [52]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Justinianos Yüzyılı (518-610)

Genel nitelikler

Justinianos'un saltanat dönemi, Bizans'ın tarihinde, karşımıza, dev boyutlu bir yanlışlık olarak çıkar. Söz konusu yanlışlık, normal ve zorunlu bir gelişmeye ara vermek olmuştur: İmparatorluk'un, aslında, Doğu Roma İmparatorluğu olmuş olmasına; 5. yüzyıl imparatorlarının, Batı üzerindeki kuramsal haklarını terk ve Doğu'nun kurtarılmasına feda etmiş olmasına karşılık, Justinianos, saltanatının başından beri, bakışlarını ve isteklerini batıya – geçmişe - yöneltmiştir. Ve İmparatorluk’un bu ölmüş kısmını diriltmek için de, yaşayan kısmı bitirip tüketen pek büyük bir çaba gösterdi.

518 yılında, Anastasios, çocuksuz ve kendisinden sonra tahta kimin geçeceğini belirtmeden öldü.

Senato ve ordu, tahta, okuması yazması olmayan, ama iyi asker, Illirya'lı I. Justinos'u getirdi. Yeğeni, kendisi gibi Illirya'lı, ama sağlam bir klasik kültüre sahip Justinianos onun yardımcısı ve danışmanı oldu. [53]

Justinianos, tahta resmen ancak 527 yılında ortak edilmesine karşılık, ülkeyi yönetmeye 518 yılında başlamış sayılabilir. Justinianos, 565 yılında ölmüştür; dolayısıyla, bu saltanat, sadece süresiyle bile Justinianos yüzyılı adıyla anılmaya değer.

Çağdaşlarının çizdikleri Justinianos portreleri her zaman birbirinin eşi olmamıştır. Ama çağdaşlarının hepsi de, onun, tüm işleri kendisinin görmesini sağlayan ve "yanında bitkin düşen" iş arkadaşları tarafından "hiç uyumayan imparator" adıyla anılmasına yol açan olağanüstü çalışma gücünden söz etmektedirler. Aynı zamanda da, çok otoriter ve gururlu, imparatorluk şanı, gösterişi ve saygınlığına pek düşkündü. Ve nihayet, tabii ki, çok dindar, dolayısıyla, teoloji alanında çok bilgiliydi.

Justinianos'un pek tutkun olduğu ve 527 yılında onunla birlikte taç giyen Theodora'nın ülke yönetimindeki payını biliyoruz. Theodora,

hipodromdaki bir ayı bekçisinin kızıydı; dansözlük, sahne oyunculuğu yapmıştı ve denildiğine göre, hafiften de öte hafifmeşrepti. Tahta geçtikten sonra, eleştirilecek en küçük bir davranışı olmadı ve tümüyle, görevinin büyüklüğüne uygun davrandı. Onu, hiçbir şey, korkunç bir başkaldırının, Justinianos'un neredeyse tahtını yitirmesine yol açan "*Nika*" ayaklanmasının çıktığı gün söylediği öne sürülen sözler kadar iyi anlatamaz. O gün, Justinianos kaçmak üzere olduğu bir sırada, Theodora onu, sık sık zikredilen şu sözleriyle durdurdu: "Kaçmaktan başka kurtuluş yolu kalmadığında, ben, kaçmayı istemem. Başında taç taşımış olanların, o tacı yitirdikten sonra artık yaşamamaları gerekir. Lal renkli kumaşın güzel bir kefen olduğu yolundaki o eski özdeyişi severim."

Justinianos'un iki fikri, iki hedefi vardı. Roma imparatoru olarak, İmparatorluk'u eski bütünlük ve refahına kavuşturmak istedi. Hıristiyan bir imparator olarak da, herkese bir, dinde doğru yolculuk (Ortodoksluk - ç.n.) kabul ettirmenin ve Kilise'nin dogmaları ve düzenini egemence belirlemenin doğru olduğuna inandı. [54]

Justinianos'un tüm politikasının açıklaması budur. Dış politikasını ise, Batı'yı yeniden ele geçirme fikri belirliyor; bu arada, yaşama ve idare alanında ortaya koyduklarının amacı da, böylece yeniden kurulmuş olan İmparatorluk'a biçimi ve görkemini yeniden kazandırmaktı. Justinianos'un, bu konuda, önünde, örnek olarak, şanlı Roma geçmişi vardı. Dini konularda, Roma, pek bir çözüm sunmuyordu ve Justinianos kararsız kaldı. Kendisi, Batı'yla ve Papalık'la anlaşma yönünde eğilim gösteriyordu.

Theodora ise, belki de daha ileri görüşlü olduğu için ve doğu illerinin önemini daha iyi anlaması nedeniyle, Monofizizmden yana bir politika salık veriyordu.

Dış politika

Dış politikanın ana fikrini biliyoruz: Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak. Bunun başlıca aşamaları da belliydi. Justinianos, batıda hareket serbestisine sahip olabilmek için, İran'la savaşa son verdi.

Sonra, Afrika'yı Vandallar'dan, İtalya'yı Ostrogotlar'dan, İspanya'nın bir kısmını da Vizigotlar'dan geri aldı. Böylece, hiçbir yerde Roma İmparatorluğu'nun eski sınırlarına varamadıysa da, hiç olmazsa, Akdeniz'i yeniden bir Roma gölü durumuna getirmeyi başardı. Ama Doğu uyanıyordu: İran'la savaş yeniden başladı; ardından, Hun ve İslav istilaları imparatorluk için tehlike oluşturdu. Zayıflamış olan Justinianos, artık savaşmadı, haraç verdi. Ustaca bir diplomasiyle, bir yandan Barbarları uzakta tutarken, bir yandan da, derinlemesine bir tahkimat sistemiyle, İmparatorluk’u "geniş bir tahkimli ordugâh"a (Ch. Diehl) dönüştürdü. [55]

Batı'da fetihler

Roma imparatorluğu, Cermen sorunu gibi, İran sorununu da çözüme kavuşturamamıştı. Trajanus'un gösterdiği tüm çabalar boşuna oldu. Julianos Apostata savaşta öldü. Ardılı Iovianus ise Dicle'nin sol kıyısını terk etmişti. Justinianos’un en iyi generallerinden biri olan Belisarios'un komutasında, 527 ile 531 yılları arasında yürütülen sefer kesin sonuç sağlamadı. Sonuç almakta acele eden Justinianos, 532'de, çok sert koşullara karşın, İran'ın yeni hükümdarı I. Hüsrev Anorşarvan'la, ancak bir ateşkes olacak olan bir "ebedi barış" imzaladı. Ve hemen, yüzünü batıya çevirdi.

Arius'çu Barbarlar'ın egemenliğine katlanamayan Roma halkı ve dinde doğru yoldaki halk tarafından da istenen, Batı'nın yeniden fethi, Afrika'da, Geiserich'in Vandal krallığınınkiyle başladı. Bunun bahanesi, Gelimer'in 531'deki taht gasıplığı oldu. Belisarios’un 533'te başlayan parlak bir seferi, 534'te Gelimer'i teslim olmak zorunda bıraktı. Doğrusu, bazı Berberi ayaklanmaları bu zaferi tartışma konusu yapmamış da değildir: Belisarios’un Afrika'daki ardılı, yenildi

ve öldürüldü. Ama huzur yeniden ancak 548'de sağlandı. Böylece, Fas'ın batı bölümü dışında, Kuzey Afrika yeniden Roma'nın eline geçmiş oluyordu.

Ostrogotlar'a karşı sefer, daha güç oldu ve daha uzun sürdü. Bu sefer, Afrika'daki zaferden hemen sonra, 535'te başladı. Gerekçesi, Büyük Theodorich'in kızı - ve aynı zamanda ardılı da olan - Amalasonte'nin, kocası Theodat tarafından öldürülmesiydi. Başlangıçta, parlak sonuçlar alındı: Belisarios, Dalmaçya ile birlikte, Sicilya'yı, Roma'yı ve Ostrogotlar'ın başkenti Ravenna'yı ele geçirdi; 540'ta, Ostrogot Kralı Viügis'i tutsak ederek Konstantinopolis'e, Justinianos'a getirdi. Ama yeni bir Got kralı olan Totila, her şeyi tersine çevirdi. Ordusu yetersiz kalan Belisarios yenildi. Ondan sonra sefere çıkan Narses daha şanslı oldu, ustaca yürüttüğü uzun bir seferden sonra, 552 yılında kesin bir zafer kazandı. [56]

Sonunda, 550 ile 554 yılları arasında Vizigotlar'a karşı bir dizi müdahale, Justinianos'un İspanya'nın güneydoğusunu yeniden ele geçirmesini sağladı. İmparator - biri İtalya diğeri Afrika olmak üzere iki taşra ili valiliğine bölünmüş olan - yeniden elde edilmiş toprakları eski düzenlerine kavuşturmaya yönelik birçok önlem aldı. Ama tasarılarının ancak bir kısmını gerçekleştirebildi. Batı Afrika, İspanya'nın dörtte üçü ve Provence ile Noricum ve Raetia, ele geçirdiği yerlerin dışında kalıyordu. Yeniden ele geçirilen bu yerler, acınacak bir ekonomik durumdaydı. Onları işgali altında bulunduran askeri güçler yetersizdi.

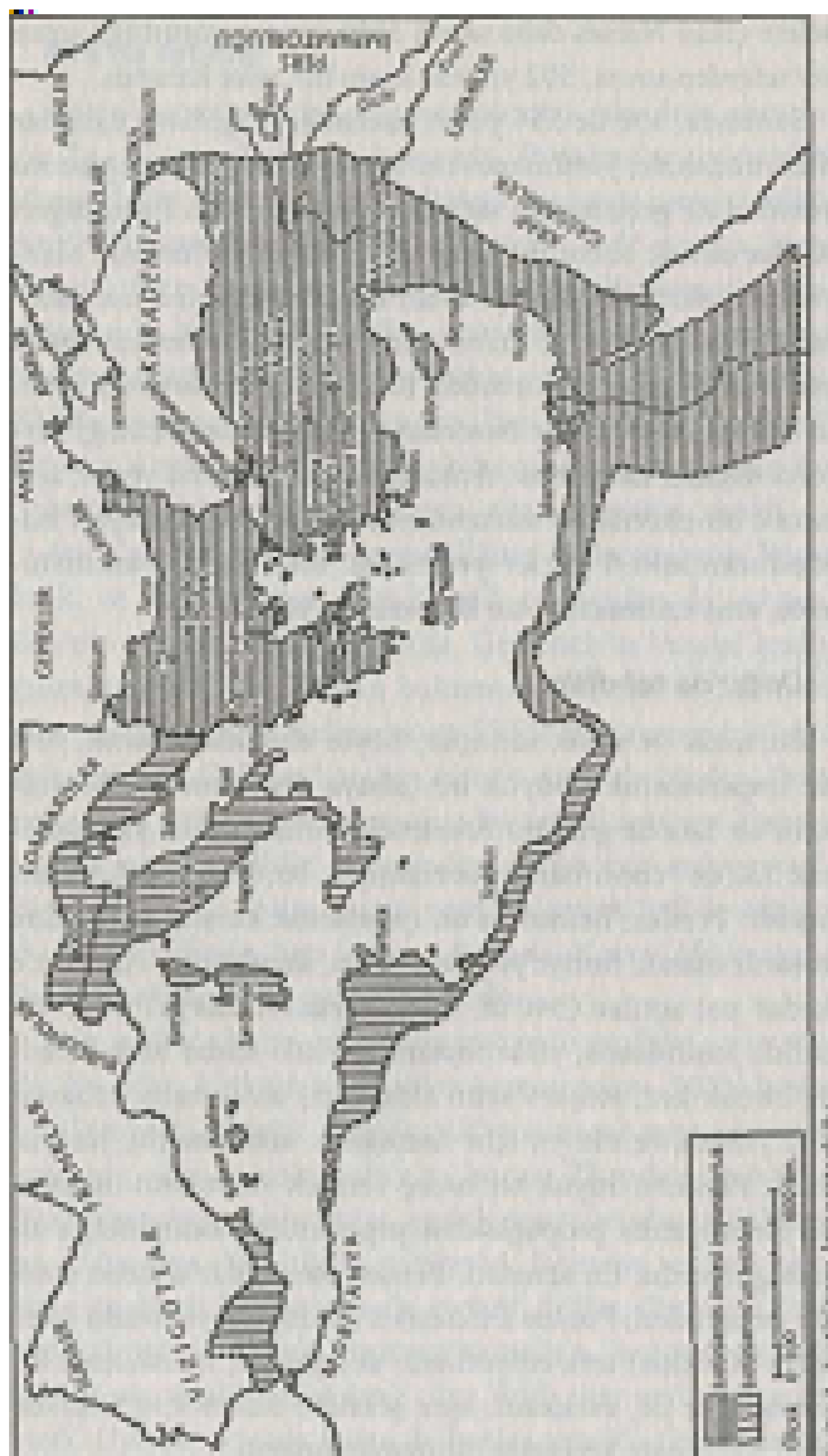
Sınırlarda, püskürtülmüş, ama ezilmemiş olan Barbarlar, tehlikeliydi.

Doğu'da tehditler

Bu nazik ve eksik sonuçlar, böyle olmakla birlikte, yine de İmparatorluk'a büyük bir çabaya mal olmuştu. Justinianos'un Batı'da gücünü tüketmekte olmasından yararlanarak 532'de "ebedi barış"ı

bozmasıyla, bu durum çok iyi anlaşıldı: Persler, Belisarios'un çabalarına karşın, uzun süre başarılı olarak, Suriye'yi yakıp yıkıp, kendilerine Akdeniz'e kadar yol açtılar (540'ta, Antiokheia (Antakya) yerle bir edildi. Justinianos, yılda toplam bin kilo kadar altın bedelle, birçok kez, ateşkes satın aldı. Barış antlaşması, nihayet, 562 yılında ve elli yıl için imzalandı: antlaşmayla, Justinianos, Persler'e büyük bir haraç vermek ve onların ülkesinde Hıristiyanlık propagandası yapmamak yükümlülüğü altına giriyordu.

En azından, Persler, Romalılar'la uzun süredir çekiştikleri, Pontos Eukseinos'un doğu kıyısındaki *Lazika*'yı (Kolkhis) terk ediyorlardı: dolayısıyla, ne Akdeniz kıyısında, ne de, varlıkları, aynı şekilde, Bizans için tehlikeli olan Karadeniz kıyısında tutunabiliyorlardı. [57]

[58]

Ama tehlike, kısa süre sonra, Hunlar ve İslavlarla, yeniden ortaya çıkıyordu. Hunlar, belirli aralıklarla Tuna'yı aşarak Trakya'ya yayılmayı ve daha sonra da Yunanistan'ı yakıp yıkmayı, ya da Konstantinopolis'e yönelmeyi alışkanlık durumuna getirmişlerdi. Ve her defasında sınırların dışına atıldılar. Ama yine de, bu talanlar taşra illerini güçsüz bırakıyordu.

Slavlar, daha da endişe vericiydi. Bazı küçük toplulukların, daha 1. Anastasios döneminde, sınır içlerine girmiş olmaları olasılığı vardı; ama artık Bizans tarihinden ayrılmaz duruma gelecek olan Slav tehlikesi, ilk olarak, olanca büyüklüğüyle, Justinianos döneminde kendini gösterdi. Slavlar'ın az çok bilinçli olarak güttükleri amaç, Akdeniz kıyılarında çıkış noktalarına sahip olmaktı. Bu amaçla çok erken bir tarihte seçtikleri kent ise, daha o sıralar İmparatorluk'un ikinci büyük kenti olma yolundaki Selanik'ti.

Hemen hemen her yıl, bazı Slav toplulukları Tuna'yı geçerek, Bizans toprakları üzerinde az ya da çok ilerlediler. Yunanistan'da Peloponnesos'a, Trakya'da Bizans'ın dış mahallelerine, Batı'da Adriyatik'e kadar gittiler. Onlar da, Bizanslı generaller tarafından püskürtüldü, ama hiçbir zaman ezilmediler: ertesi yıl, daha kalabalık olarak ortaya çıkıyorlardı. "Justinianos dönemi, Balkanlar'daki Slav sorununun temellerini atmıştır" (A. Vasiliev).

İmparatorluk'un savunulması

Batı'da bitmemiş fetihler, Doğu'da zahmetli savunma: besbelliydi ki, İmparatorluk'un sadece ordusunun gücüne güvenmesi ihtiyatsızlıktı: ordunun çok iyi (özellikle atlı) birlikleri vardı - bunların toplam asker sayısı 150.000 olarak tahmin edilmiştir -; ama "federe" Barbarlar'a

verilmiş olan geniş yer nedeniyle, ordu, tutarlı bir bütün oluşturmuyordu ve nihayet, bir başka kusuru da, açgözlü ve disiplinsiz bir ücretli askerler ordusu olmasıydı. [59] Justinianos, askerlerinden daha az şey istemek amacıyla, tüm İmparatorluk'u istihkâmlarla kapladı.

Onun bu icraatı, tarihçi Prokopios'u hayret ve şaşkınlık içinde bırakmış ve Justinianos'un askeri yapılarını bir bir saydığı Peri Ktismaton ("Yapılar Üstüne") adlı yapıtında, bunları kendileri gözleriyle görmemiş olanlar için, bir tek kişinin yapıtı olduklarına inanmanın güç olacağına dikkati çekmiştir. Kale ile basit şato arasında değişen ve tüm provincia'larda bulunan bu yapılardan, Justinianos, yüzlerce, yaptırmış ya da onanmıştır. Tabii ki, bu yapılar, sınır yakınında daha sıktı ve aynı zamanda da, derinlemesine sıralanarak, birçok savunma hattı oluşturuyorlardı. Barbar sürüleri de, kırları yine de çok zaman kırıp geçirebilmelerine karşılık, ele geçiremedikleri bu tahkimli mevzilerin uzağından geçmek zorunda kalıyor ve ülke içinde tutunamıyorlardı.

Bu akıllıca düzenlemeyi, haklı olarak "Barbarlar'ı çekip çevirme becerisi" adı verilmiş olan ustaca bir diplomasi tamamlıyordu. Bu düzenleme, Barbarlar'ın doğuştan kendini beğenmişliğinden; onların, İmparatorluk ve imparator konusunda sahip oldukları saygınlıktan yararlanıyor, civanmertlikle kabul gören başlarının, Bizans sarayında onursal unvanlar ya da komutanlık görevleri almalarını sağlıyordu.

Aynı zamanda, Bizans etkisinin Hıristiyanlık'la aynı zamanda girdiği Barbar ülkelerin Hıristiyanlaşmasını da kolaylaştırıyordu: Karadeniz'in kuzey kıyıları ile *Abisinya* (Etiyopya - ç.n.) arasında pek çok misyoner heyeti görüldü ve bunların çalışmaları çok zaman etkili oldu. Ve nihayet, bu düzenlemeyle, geniş ölçüde para yardımları ve haraç da dağıtılıyordu.

Bu sonuncu yöntem, tek başına, diğerlerinin zayıflığını ortaya koymaya yetiyordu. Prokopios, yararlananlar üzerinde, yenilerini istemekten başka sonuç yaratmayan yardımlar dağıtmanın yanlış olduğunu belirtmiştir. [60]

Ama bu, Justinianos tarafından yapılmış olan ilk yanlışın kaçınılmaz sonucuydu. Bu yöntem, Batı'da, aldatıcı sonuçlar uğruna gücünü yitirmişti: söz konusu yöntemlerin zararının giderilmesi, İmparatorluk'un Doğu'da benimsemek zorunda kaldığı endişeli savunma durumuyla, pek pahalıya mal oldu.

İçte gerçekleştirilenler. Yaşama alanında gerçekleştirilenler

Justinianos, uzun süre yaşaması için yeniden kurduğuna inandığı bu İmparatorluk'a, Roma'nın güzel günlerinde sahip olduğu düzeni, refahı yeniden kazandırmak istedi. Bu amaçla aldığı önlemler, başlıca iki önleme indirgenebilir: yasama alanında gerçekleştirilenler ve idari alanda gerçekleştirilenler.

Roma, hukuk bilimini kurmuştu. Bununla, devlet, düzenini ve birliğini; İmparator, salı egemenliğinin temellerini bulmuştu. Justinianos, bu mirasın önemini, hâlâ oynayabileceği rolü ve onu muhafaza etmenin zorunlu olduğunu anlamıştı. Bu doğru görüşe sahip olması, bu görevi iyi sonuca ulaştırması ve düşüncesini uygulayabilecek iş arkadaşlarını bulabilmesi, Justinianos'un ortaya koyduklarının en ünlü ve aynı zamanda da gerçekten en dikkate değer kısmıdır.

Daha sonraları "*corpus juris civilis*" ("medeni hukuk", ya da "yurttaşlar yasası" derlemesi) adı verilecek olan bu yasalar derlemesi dört kısımdan oluşmaktadır: asıl "*Codex Justinianus*", yani Hadrianus'tan 534 yılına kadar tüm imparatorluk temel yasaları ve nihayet, sayıları 154 olan ve Justinianos tarafından 534'ten sonra yayımlanan temel yasalar "*Novellae*". Bu konuda, ilginç bir durum, Codex, *Pandekta*'lar ve *Instutiones*lerin Latince olmasına karşılık "Novellae"lerin pek çoğunun, Justinianos'un kendisinin dediğine göre, herkes tarafından anlaşılabilmesi için Yunanca yayınlanmış olmasıdır: bu itiraf İmparator'a pek ağır gelmiş olmalıdır, çünkü

İmparator'un Yunancayla ve Yunanlılıkla arası hiç de hoş değildi ve Yunancayı da zoraki kullanırdı. [61]

Bu, içte gerçekleştirilenler konusunun önemi üzerinde ne kadar durulsa azdır: her şeyden önce de, Roma'nın ortaya koydukları arasında uygarlaştırıcı ne varsa tümüyle özümseyen Bizans için; ama aynı zamanda, insanlık tarihi için de; çünkü Batı, 12. yüzyıldan başlayarak, sosyal yaşamın ve devletin işleyişinin ilkelerini, olduğu gibi benimsenmiş olan ve çağımız yurttaşlık hukukunun temelinde yer alan Justinianos hukukundan, yeniden öğrenmiştir. Ve işte o anda ve akıllı koruyucu Bizans sayesinde, "Roma hukuku yeniden canlandı ve evreni ikinci kez birleştirdi" (I. Pokrovskiy, aktaran A. Vasiliev).

İdari reform

Dar anlamda, Justinianos'un idari reformu, özellikle, İmparator'un görevlilerine bazı genel yönergeler verdiği 535 tarihli iki kararnamesinin içinde yer alır. Geniş anlamda ise, Justinianos'un İmparatorluğun iç yaşamını iyileştirmek için aldığı önlemlerin tümüdür.

Bir reformun gerekli olmuş olduğunu, devlet görevlilerine ve genel olarak da İmparator'un politikasına karşı büyük bir hoşnutsuzluğun var olduğunu, Konstantinopolis'te 532 yılında patlayan ve katılma parolası olarak, ayaklanmacı "Nika" (bu Yunanca sözcük "zafer" ya da "zaferi kazan" anlamına gelmektedir) sözcüğünü muhafaza etmiş olan korkunç ayaklanma, Justinianos'a, yeterince gösteriyordu. Ayaklanma, öbür Yunan kentlerinde olduğu gibi, siyasi partilerin varlıklarını sürdürdükleri kümeler ya da "*demos*"lara (bunların başlıcaları Mavilerle Yeşillerdi) bölünmüş olan halkın içinde patladı. Hipodrom'daki gösteriler, kamuoyunun elindeki biricik, kendini açıklama yoluydu ve zaten, bu, bir kurum gibiydi: [62]

İmparator, halka hitap etmek istediğinde, bunu, Sirk'te, locasından yapardı ve tarihçiler, günümüze, önemli durumlarda İmparator'un sözcüsüyle fesatçıların sözcüleri arasında yapılmış bazı konuşmalar aktarmışlardır. 532 yılındaki ayaklanma, Sirk'te başladı ve bütün kente yayılarak etkisi altına aldı, yağmalar ve yangınlara yol açtı. İdarelerinin sertliği dolayısıyla nefret edilen iki yüksek görevli olan Tribonianos ile Kappadokia'lı Ioannes'in görevden alınacakları vaadi ayaklanmacıları durultmaya yetmedi. Sonunda, Belisarios ayaklanmacıları Hipodrom'a kapatmayı başardı ve orada içlerinden en az otuz binini öldürdü. Bu insan kırımı, ayaklanmayı söndürdü. Öte yandan, Justinianos da, durumdan, gerekli sonucu çıkarmıştı.

535 yılının, sonraki yıllarda bazı özel önlemlerle tamamlanan iki "Novellae"nin amacı ise, devlet görevliliği egemenliğinde iyileştirme yapmaktı: yararsız görevler kaldırıldı, aylıklar artırıldı, göreve girişte ant içme zorunluluğu getirildi, hem sivil hem askeri yetkilere sahip kişilerin görev yapacağı bazı özel devlet görevleri ihdas edildi: bunların her biri, devlet görevlilerini, hem yönetilenlerden daha bağımsız, hem de merkezi iktidara daha bağımlı kılmaya yönelik önlemlerdi. Justinianos, bunlara, bazı ısrarlı, adalet (zaten, aynı zamanda adli idarede de ıslahat yapıyordu), hakkaniyet, dürüstlük ve iyi dileklilik çağrıları da ekliyordu.

Bir başka önlem dizisi, belki daha da anlamlıydı: Justinianos'un, büyük toprak sahiplerinin yolsuzluklarına çözüm bulmaya çalıştığı önlemler bunlardır. Hasımlarının, bu ayrıcalıklarıyla övünen, merkezi iktidardan bağımsız toprak soyluları sınıfının içinde bulunduğunu sezinliyordu. Ona vurmakla, orta sınıfın en tehlikeli düşmanlarına, aynı zamanda da, en az vergi verenlere, özetle, devletin refahının karşısındaki en büyük tehlikeye vurmuş oluyordu. [63]

Justinianos, yiyici devlet görevlilerine ve isyancı büyük toprak sahiplerine vurmakla, doğru görüşlü davranmış oluyordu. Ama çabalarının sonucu ne oldu? Başlıca sorumlusu, sürekli ve artan gereksinimler nedeniyle ortaya kötü idare ve kendi yasalarına kendisi uymamak durumunda kalmış olması dolayısıyla, sorumlusu İmparator'un kendisi olan bir başarısızlık. Justinianos'un savaşa ve

özellikle de büyük yapı işlerine harcamaları çok büyüktü: bir buyruğunda, vergi yükü altında ezilen vergi yükümlüsünün yanında yer almasının hemen ardından, adamlarına, eldeki tüm olanaklarla olabildiğince çok altın getirmeleri buyruğunu veriyordu. Justinianos, devlet görevlerini sattı, her çeşitten yeni vergiler çıkardı, sikkelerin içindeki değerli maden oranını düşürdü; devlet görevlilerini vergilerin toplanmasından kişisel olarak sorumlu tuttu ki bu da, bir zamanlar nice ağır bir biçimde kınanmış olan her çeşitten aşırılıklara neden olmak demekti. Böylece, devlet görevlisi, yeniden, acımasız ya da dürüstlükten uzak bir vergici oldu. Vergi yükümlüsü de, bu tehlikeden kurtulabilmek için, Justinianos'un yok etmeyi düşünmüş olduğu büyük toprak sahiplerinin yandaşlarına katıldı.

Dini politika

"Roma" imparatorluğu anlayışı, batı politikası, Justinianos'u Papalıkla anlaşmaya yöneltiyordu. Bu, daha 518'de, I. Justinos'un tahta çıkışında görüldü: İmparator, Justinianos'ın etkisiyle, Roma'yla uzlaştı, Papa'nın koşullarını kabul ederek ve dualardan Akakios ile ardıllarının ve Monofizist eğilimli iki imparator, Zenon ile I. Anastasios'un adlarını çıkartarak, Akakios Skhisma'sına (bölünme - ç.n.) son verdi. Justinianos, kişisel yönetiminin ilk yılları, 527 ve 528'de, hemen hemen yasadışı saydığı din sapkınlarına karşı en sert kararları aldı ve 529'da da, paganizmin son sığınağı Atina Üniversitesi'nin kapatılması emrini verdi. Batı'daki fetihlerin yanı sıra Arius'çulara zulmedildi ve Papalık'a pek çok saygı sunuldu. [64]

Ama Theodora'nın gözü, hiç de, İmparator gibi, Batı serabıyla kamaşmış durumda değildi:

İmparatorluk'un, her şeyden önce, Doğu imparatorluğu olarak kaldığını ve gücünü de Doğu eyaletlerinin yaptığını biliyordu. Bunlar ise, özellikle de Mısır ile Suriye, - dolayısıyla da en zenginleri - kesinlikle Monofizisttiler. Theodora, inancı nedeniyle olduğu kadar, siyasal nedenlerle de, yaşamı boyunca Monofizistlerin savunucusu oldu. Onun yönlendirdiği Justinianos da, bunlardan yana hoşgörü önlemleri aldı, temsilcilerini Konstantinopolis'e kabul etti ve 535 yılında, patriklik makamına, Monofizizmi benimsemiş bir kimse olan Anthimos'un geçmesine karşı çıkmadı. Papa Agapetus'un buna karşılığı gecikmedi: Papa, Anthimos'u azletti, 536'da Monofizistleri Konstantinopolis Konsili'ne aforoz ettirdi ve Justinianos'tan, bu kararların uygulanması görevini aldı. Böylece, ta Mısır'a kadar, Monofizistlerin üzerine korkunç bir zulüm çöktü.

Theodora, bunun öcünü aldı. İdamlara ve en sert önlemlere karşın, din sapkınlığı yaşıyordu ve önderleri Konstantinopolis'te, hatta İmparatoriçe'nin sarayındaydı. İmparator'un göz yumduğu güçlü bir propaganda, dağılmış toplulukları yeniden oluşturdu, Justinianos, işi,

543'te, Tres Capituli Konsili denilen konsilde, Khalkedon (Kadıköy - ç.n.) Konsili'nin onaylamış olduğu metinleri suçlatmaya kadar vardırdı ki bu da, bir çeşit, Khalkedon Konsili'nin saygınlığını kırmak demekti. Ve Papa'nın, istese de istemese de bu suçlamaya katılmasını sağlamak için de, onu Roma'dan kaçırtıp Konstantinopolis'e getirterek, elinden, rica ve tehdit zoruyla, *Tres Capituli*'yi onaylayan bir bildirim aldı. [65]

Monofizistler, kazanacak gibi görünüyorlardı, ama o aynı 548 yılında Theodora öldü. Ve aynı zamanda da, tüm Batı, Papa'nın zayıflığını protesto etmeye başladı ve Papa da, bildirimini geri aldı. Justinianos, Vigilius'a karşı şiddet kullandı, Tres Capituli tarafından mahkûm edilmiş olan metinleri yeni bir konsile de mahkûm ettirdi ve bu kararları güç kullanarak uygulattığını iddia etti: ama ancak, İmparator'un görüşlerine katılanlarla karşı olmayı sürdürenler arasında bir Skhisma'ya yol açtı ve ayrıca, Monofizistlerin isteklerini de yerine getirmedi.

Bu tam bir başarısızlıktı ve bir kez daha, bunun başlıca nedeni Batı'nın politikasıydı. İmparatorluk'u, Doğu'ya saldıran düşman karşısında o güçsüz bırakmıştı. Eldeki parayı tüketerek idari reformu başarısızlığa uğratmış olan oydu. Hıristiyan Doğu'ya, bir yüzyıl sonra Arap istilası karşısında öylesine büyük bir gereksinme duymuş olduğu dinsel birliği vermek konusundaki son fırsatı yitirten de yine oydu.

Ekonomik yaşam

Ekonomik görünümleri belirtmek amacıyla sadece birkaç söz söyleyeceğim. Bunların en önemlilerinden biri de - ve bu, aynı zamanda, sosyal bakımdan da önemli bir olgudur - Justinianos ile Theodora'nın Mısır ve Filistin'deki çilecilere hayranlıkları nedeniyle teşvik ettikleri keşişliğin büyük ölçüde gelişmesi olmuştur. Bizans devletinin sürekli özelliklerinden biri olacak olan şey de işte o sırada

oluştu ve aynı zamanda tehlikeler de ortaya çıkmaya başladı. Bu keşişler, ülkenin siyasal yaşamında, hatta sarayda bile, gereğinden çok serbestiyle davranmaya başladılar. Sayıları pek çoktu, dolayısıyla, bir o kadar kişi de askerlik dışı kalmış oluyordu. Ve özellikle de, bağış yoluyla, pek büyük mülklere sahip oluyorlar ve bu mülkler de, çok zaman, vergi dışı kalıyordu. Toprak, rahiplerin eline geçmeye yönelmiş durumdaydı ve büyük derebeylik malikânelerinin yanı sıra, yeni ve ayrıcalıklı bir mülkler kategorisinin oluştuğu görülüyordu. [66]

Justinianos ekonomisinin bir başka özelliği de büyük bayındırlık işlerinin sayısı ve büyüklüğüydü: tüm İmparatorluk'u, yollar, köprüler, istihkâmlar, sukemerleri, kiliseler kapladı ve bir süre, pek büyük harcamalar pahasına, refahın büyük olduğu görüldü. Ardından, parasal sıkıntı bu atılımı durdurdu ve vergiler halkı yeniden ezmeye başladı.

Ticaret ise, kuşkusuz, Doğu ile Batı arasındaki mübadelenin yapıldığı, Konstantinopolis gibi bazı ayrıcalıklı merkezlere dikkate değer bir etkinlik sağladı. Ama İmparatorluk için asıl sorun, Uzakdoğu'yla ilişkilerdi: sorun, Hindistan'ın ve Çin'in (özellikle ipek), kâh kara yoluyla Sogdiana'ya, ya da deniz yoluyla Seylan'a kadar getirilen ürünlerini edinebilmekti. Bunlar, buralardan Persler tarafından alınarak Bizans sınırına kadar getirilirdi. Justinianos, masraflı ve tedirgin edici Pers aracılığından kurtulmaya çalıştı; kuzeyden, Hazar Denizi ve Karadeniz üzerinden, bu ülkenin çevresinden dolaşan bir yol bulmaya çalıştı ama başaramadı. Güneyden, Yemen ve Abisinya'daki Hıristiyanlaştırılmış halklara saldırarak, doğrudan, Hindistan ve Çin'e ulaşmayı denedi, ama yine başarısızlığa uğradı ve İmparatorluk, Persler'in ekonomik vesayetini kıramadı.

Justinianos uygarlığı

Bu durumda, yine de "Büyük" unvanı verilmiş bir imparatorun gelecek kuşaklar karşısında kalan, savunulacak tek yanı, yasama etkinliği midir? Gerçekten, Justinianos’un, büyüklük, yücelik bakımından, sözün gerçek anlamında, imparator ya da imparatorluk sözcüğüne yaraşan anlamda bir anlayışa sahip ve onun, zamanı üstündeki etkisinin, Bizans tarihinin en parlak uygarlıklarından biri olan 6. yüzyıl uygarlığının, haklı olarak, "Justinianos" adını taşıdığını unutmak haksızlık olacaktır. Yalnız manevi yaşamın kendini tüm ortaya koyuşlarında değil, İmparatorluk'ta hemen hemen her yerde muhafaza edilmiş olan hayran kalınacak anıt ve yapılarda da, İmparator'un güçlü kişiliği, doğrudan eylemiyle karşılaşılır. Bunlardan sadece iki örneği ele alacağım. [67]

Ravenna'da, 6. yüzyılın en güzel mozayikleri bulunan San Vitale ve San Apollinare kiliselerinin adlarını anmak yeterlidir. San Vitale'nin, İmparator'u sarayın önemli kişilerinin ortasında gösteren çok güzel kompozisyonlarında, Justinianos zamanındaki krallık sarayının tüm görkem ve parlaklığı canlı bir biçimde karşımızdadır.

Konstantinopolis'te, Justinianos pek çok şey ortaya koymuştur; ama bunların günümüze kadar gelmiş ve onun saltanat süresinin simgesi olmuş bir tanesi vardır ki o da Ayasofya’dır. Konstantinos tarafından yaptırılmış olan ilk bazilika 532 yılında, Nika Ayaklanması sırasında tahrip edilmişti.

Justinianos, onu yeniden inşa ettirirken, o güne kadar erişilmemiş orantılara ve görkeme sahip kılmayı ve bu yeni kiliseyi İmparatorluk’un piskoposluk kilisesi gibi bir şey yapmayı kararlaştırdı. Ve bu amaçla, Küçük Asya'lı iki Yunanlı mimarı görevlendirdi: Tralleis'li Anthemios ve Miletos'lu İsidoros: onlar da, bazilikanınki örnek alınarak gerçekleştirilmiş bir planla, çapı 31, yerden yüksekliği 50 metre bir kubbeyi yerine yerleştirmeyi başardılar, imparator, süsleme, heykeller, taban döşemeleri, mermer kaplamalar, mozayikler için büyük paralar harcadı. Denildiğine göre, saltanatının en yüksek noktasının belirtisi olan ve törenlerle kutlanan, Ayasofya'nın ibadete açıldığı 25 Aralık 537 günü, Justinianos, bu yeni kiliseye girerken, heyecanlanarak ve Kudüs'teki Süleyman

Tapınağı'nı kastederek, "Seni yendim, Süleyman!" diye haykırdı. Tüm ortaçağ, bu bazilikaya, onu tüm diğerlerinden ayıran "Büyük Kilise" adının verilmesine sevindi. Bu kilise, oluşması 6. yüzyılda son bulan ve Roma, Yunanistan, Doğu ve Hıristiyanlık'tan alınmış öğeleri uyumlu bir biçimde birbirleriyle bağdaştıran o oluşumu 6. yüzyılda son bulan "İmparatorluk sanatı"nın başyapıtı ve aynı zamanda da bireşimidir. [68]

Justinianos çok zaman yanılmış olsa, hatta bir anlamda, tüm saltanatı, İmparatorluk'un yazgısı konusundaki uzun bir yanılgı olmuş olsa bile, her ne olursa olsun, kabul etmek gerekir ki, yücelikten uzak değildi: sözcüğün gerçek anlamındaki Bizans uygarlığını Justinianos'tan başlatmak gerekir.

Justinianos'un ardılları

Justinianos 565 yılında öldü ve her zaman para sıkıntısı içinde olan idaresi öylesine ağır, ülkedeki bıkkınlık ve yoksulluk o kadar büyüktü ki, sonuçta bu ölüm, yatıştırıcı bir etki yaptı. Onu izleyen ve tahta sırasıyla II. Justinos (565-578), I. Tiberios (578-582), Maurikos (582-602) ve Phokas'ın (602-610) geçtiği dönem, birden, Justinianos'un yaptıklarında yapay ve aşırı olanı ortaya koydu.

Dış politikada, Batı politikası bu dönemde terk edildi ve İtalya hemen hemen tümüyle, yeni bir halk, Lombard'lar tarafından ele geçirildi: Terk edilen Roma'ya ancak, Papa büyük Gregorius'un cesareti yardımcı oldu. Maurikos, hâlâ kurtarılabilecek olanı kurtarmak amacıyla, İtalya'da Ravenna, Afrika'da Kartaca *eksark*lığını ["Bir eksark, patrik veya başpiskopos tarafından yönetilen kilise çevresi." (Meydan Larousse) - ç.n.] kurdu. Bu eksarklıklarda, askeri ve sivil yetkiler, tek bir kişide, eksark'ta birleştirilmişti.

Doğu'da, savaş, Pers sınırında ve Tuna üzerindeki sınırda yeniden alevlendi. I. Justinos döneminde İmparatorluk için yıkıcı olan Pers

savaşı, Maurikos döneminde, Bizans için elverişli bir antlaşmayla sona erdi: ama Phokas döneminde yeniden başlayacaktı. Tuna boyundaki sınır ise, Türk kökenli olduğu sanılan bir topluluk olan Avarlar tarafından sürekli ihlal edildi. Slavlar, Selanik'e saldırdılar ama başarılı olamadılar. [69]

Buna karşılık tüm ülkeyi yakıp yıkarak Peloponnesos'a kadar indiler: kuşkusuz, bir kısmı buralara yerleşti; Fellmerayer'in tanınmış ve aşırı kuramına yol açmış olan da budur. Buna göre, 6. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın başında tüm Yunanistan "Slavlaştırılmıştır".

Ülke içinin idaresinde, hiçbir imparatorun çözümleyemediği parasal sorun egemendi. Zaten, Justinianos'un ölümünü de, fesatçıların karışıklıklar çıkardığı Konstantinopolis ile toprak soylularının çalkantılar yarattığı taşra illerinde imparatorluk saltçılığına karşı şiddetli bir tepki izlemişti. Dinsel açıdan, birden, Papa Büyük Gregorius ile Konstantinopolis Patriği - Perhizci Ioannes idi - arasında, Konstantinopolis Patriği'nin ekümenik (ya da kiliselerarası) patrik unvanına sahip olduğunu öne sürmesi üzerine, anlamlı bir karşıtlık ortaya çıktı. Ve bütün bunlar, tahta askeri nitelikli halkçı bir ayaklanmayla geçirilen küçük rütbeli subay Phokas'ın utanç verici saltanatıyla son buldu. Phokas, kanlı ve yetersiz bir zorba olarak yönetiyordu: Pers ordularının Konstantinopolis yakınlarına kadar gelmelerini önleyemedi. Kartaca eksarkının oğlu Herakleios, 610 yılında, küçük bir donanmayla, başkent surları önünde görününce de, Phokas'ı imparator yapmış olan o aynı halk, onu öldürerek tahtı Herakleios'a verdi. [70]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Herakleios Hanedanı ve Roma İmparatorluğu'nun Sonu (610-717)

Genel nitelikler

Tahta 610 yılında çıkan Herakleios 641 yılına kadar saltanat sürdü. Ardılları İmparatorluk'u 717 yılına kadar yönettiler. Bunlar arasında, yalnız bazıları, saltanatlarının süresi ya da ortaya koyduklarının önemi bakımından anılmaya değer: II. Konstans (642-668), IV. Konstantinos (668-685) ve II. Justinianos Rhinometos ("Kesik Burun") (685-695 ve 705-711).

"Bizans'ın tarihinde, 7. yüzyıl en karanlık dönemlerden biridir. Önemli bir bunalım dönemi, İmparatorluk'un varlığının bile söz konusu olduğu anlaşılan kesin bir zamandır" (Ch. Diehl). Ve en yakın tarihli Bizans tarihi yazarı olan G. Ostrogorsky, Herakleios dönemine olağanüstü bir önem verir: bu dönemi, sözün gerçek anlamındaki "Bizans" tarihinin başlangıç noktası sayar ve o zamana kadar İmparatorluk'a hâlâ "Roma" adının verilebileceğini söyler.

Bu görüşler doğrudur. 7. yüzyılda, Bizans uygarlığı gerçek bir silikleşme durumuna uğradı: yeni hiçbir yazar, tarihçi, büyük yapı ortaya çıkmadı. [71]

Ama bu, uzun süreli bir gerilemenin değil, İmparatorluk'un görünümünü değiştirecek olan derin bir bunalımın belirtisiydi. Bu durumun kökeni, Doğu ile Batı'yı ve Doğu'da da, Ortodoks ülkelerle Monofizist taşra illerini karşı karşıya getiren o birlik yokluğuydu.

Justinianos, "Romalılığı yeniden canlandırmak amacına yönelik çabasında başarısızlığa uğradı ve kötü yönlendirilmiş çabalarının sonucu da, ertesi yüzyıl, Doğu'nun en zengin taşra illerinin Araplar'ın eline geçmesi, Slavlar'ın Balkan Yarımadası'na sürekli olarak yerleşmeleri ve bir Bulgar devletinin kurulması oldu.

Sonunda, İmparatorluk her bakımdan - coğrafi, etnik, ekonomik, dini, idari - kesin bir dönüşümden geçti; artık bir Roma İmparatorluğu değil, pekâlâ, bir "Yunan Doğu Roma İmparatorluğu"ydu. Bu yeni koşullara uydu ve varlığını kuşkusuz, daha küçültülmüş bir biçimde,

ama daha homojen, gerçek güçleriyle daha orantılı ve çevresini kuşatmış olan düşmanlarla mücadele için daha iyi oluşturulmuş olarak 15. yüzyıla kadar sürdürdü.

Pers ülkesinin gerilemesi

O zamana kadar, iki büyük dünya devleti, Roma İmparatorluğu İle Pers İmparatorluğuydu: Roma İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu karşısında parlak bir zafer kazandıktan sonra Araplara yenildi.

Herakleios'un ilk saltanat yıllarında, Persler hiçbir zaman olmadıkları kadar tehlikeliydiler ve Arapların kısa bir süre sonra yapacakları fetihlerin gösterdiği gibi, fetihleri de pek kısa süreliydi: 612'de Antakya'da, 614'te Kudüs'teydiler ve orada en değerli kutsal kalıntıları, bu arada da kutsal haçı ele geçirdiler; 618 ya da 619'da ise İskenderiye'deydiler. Herakleios, Konstantinopolis'in, Kilise'nin zenginliklerini onun emrine veren gözü pek patriği Sergios'un yardımıyla, Küçük Asya'da bir ordu kurdu ve 622 yılında saldırıya geçti. [72]

Ve daha sonraları bazı Batılı vakanüvislerin Haçlı Seferleri'nin bir ön belirtisi gibi görecekleri parlak bir sefer, onu 625'te Ermenistan'a, 627'de Ninova'ya, Hüsrev Perviz'in öldüğü yıl olan 628'de de Pers ülkesinin ortasına götürdü. Herakleios, burada, Persler'in, ele geçirdikleri bütün toprakları geri vermelerini öngören bir barış antlaşması kabul ettirdi. İmparator, 629 yılında, Konstantinopolis'le zafer törenleriyle karşılandı; ardından da, Kudüs'e, kutsal haç olduğu öne sürülen bir kutsal emaneti geri götürdü.

Bu dönemde, Pers ülkesi, Arap fetihlerinin hızlandıracağı ve artık belini doğrultamayacağı bir gerileme dönemine girdi. Ve aynı zamanda da, Herakleios, resmen, o zamana kadar yarı resmi olarak Pers hükümdarı için kullanılan "*Basileus*" unvanını aldı.

Slavlar'ın Yunanistan'a yerleşmesi

626'da Persler'e karşı sefer sırasında Avarlar Konstantinopolis'i kuşatmışlardı: ama surlar dayandı ve Avarlar çekilmek zorunda kaldı. Bu sonuç, Bizanslılar tarafından, her yanın yıkılması sırasında, içinde Meryem'in resmi bulunan, Konstantinopolis'in Blakernai semtindeki Blakernon Kilisesi'nin zarar görmemiş, dolayısıyla kenti Meryem'in korumuş olmasına yoruldu. Bu durumun, Avarlar'ın geri çekilmesine, dolayısıyla Avar devletinin gerilemesine, sonuç olarak da, uzun süredir Balkanlar engeli üzerinde baskı yapmakta olan Slav halklarda yeni yer değiştirmelere yol açmış olduğu sanılmaktadır.

Balkan Yarımadası'nın kuzeydoğusuna Hırvatlar ve Sırplar yerleştiler ve bunlar, buradan, tüm Illyricum'a yayıldılar: Hıristiyanlık'ı kabul ettiler ve uzun süre, İmparatorluk'un oldukça sadık bağımlıları oldular. Ama sayıları gitgide artan bazı Slav boyları da Tuna'nın güneyine, Moisia'ya, Trakya'ya, Makedonya'ya girdiler: [73]

Birçok kez tehlikeli durumda kalan Selanik 617 ve 619'da kuşatılmıştı ve yine bu kez de kurtulmuş olması da, koruyucusu Aziz Demetrios'un müdahalesine yoruluyordu.

Bundan sonra, Slav sızması artık yeni bir özellik kazandı: söz konusu olan, artık basit akınlar değil, boyların Yunan toprağına yerleşmesiydi ve yerleşen bu boylar, "*sklavenlikler*" adı verilen topluluklar oluşturarak, yeniden iskân ettikleri bu meskûn yerleri Slavlaştırdılar. Bu "sklavenlikler" özellikle Makedonya'da, Selanik dolaylarında çoktu; ama Epir ve Tesalya'da, Orta Yunanistan ve Peloponnesos'ta; hatta Slavlar'ın bir ağaç gövdesinden tek parça olarak yapılmış gemileri "monoksirierle ulaştıkları adalarda bile vardı. İmparatorluk'la bu disiplinsiz ve istilacı boylar arasındaki ilişkiler uzun süre pek iyi gitmedi: II. Constantius ve II. Justinianos bunlara karşı sefer düzenlediler.

Daha sonraları, iki taraf arasında dostça ilişkiler kuruldu. Makedonya'da, Slavlar, egemen öge olarak kaldı ve İmparatorluk buna alışmak ve bunlar üzerinde bir çeşit melbuluk uygulamakla yetinmek zorunda kaldı. Yunanistan'ın kalan kısmında ise, yavaş yavaş Yunanlılaşmış oldukları anlaşılıyor. Ama yine de, Balkan Yarımadası, etnik bakımdan, son derecede altüst olmuş durumdaydı.

Bulgaristan'ın başlangıcı

7. yüzyılın sonunda, bir Bulgar devleti kurulması, gelecek için çok daha tehdit edici oldu. Eski Bulgarlar, varlığını daha önceleri Tuna bölgelerinde ortaya koymuş olan, Fin-Ugur dil ailesinden bir topluluktu.

Bunlar, 7. yüzyılda Tuna'nın ağzını aşarak bugünkü Dobruca'ya yerleştiler. 679'da, IV. Konstantinos bu yeni gelenlere karşı bir sefere çıktı: yenildi ve antlaşmayla, onlara vergi ve aşağı Tuna'nın güneyinde toprak vermeyi kabul etti. Bulgarlar, buradan hareketle, bu bölgelere onlardan önce gelmiş Slav boylarının zararına olarak, gitgide yayıldılar. [74]

Ve bir yandan, sayıca daha az olan Bulgarlar ana dillerini unutacak kadar Slavlaşırken, bir yandan da, o zamana kadar pek dağınık olan Slavların Bulgarların onlara kabul ettirdiği güçlü siyasal örgütlenme içine girdiği görüldü. Sonuç, Trakya'nın kuzey kesiminde, kısa sürede tehlikeli duruma gelecek olan, sonraki yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu’nun yaşamında önemli olduğu kadar ölümcül bir rol oynayacak bir devlet kurulması oldu. Bu konuda, o an için, göz önünde tutulması gereken, İmparatorluk'un fiilen, onu uzun süre korumuş olan eski sınırı Tuna'yı bırakarak kuzey Trakya dağlarına çekilmesidir.

Arap fetihleri

Ama 7. yüzyılın - ve sadece, başlıca kurbanı olan Bizans İmparatorluğu için değil - büyük olayı, Arap fethidir.

Burası, Müslümanlığın kökenlerinin, hatta fetihlerinin hızlılığının bile açıklanma yeri değildir. Kimi zaman, Arapların yoksulluklarından ve içinde bulundukları yoksulluktan aldıkları enerjiden, ya da, dini bağnazlıklarının kavgacı ateşliliğinden söz edilmiştir: Bizans ordusunun sayı ve özellikle de nitelik bakımından yetersizliği ve Bizans idaresinin taşra illerindeki zayıflığı, bundan çok daha önemli bir etken oldu. Ama kesin sonuca götüren Öge, Bizans'ın, dini politikasında ve özellikle Justinianos'un savaşmayı sürdürmüş olduğu Monofizistlere karşı ortaya koyduğu beceriksizlikti. Herakleios tarafından yapılmış olan birleştirme girişimleri ve onun tarafından Ortodokslukla Monofizizmi birbirine yaklaştırmak amacıyla özel olarak yaratılmış olan yeni öğreti, "M*onotelizm*" (bu anlayış İsa'da bir tek irade ve iki doğa olduğunu kabul ediyordu) tümüyle başarısızlığa uğradı: iki hasım tarafın her ikisi de, Monotelizmi aynı dehşetle reddettiler. [75]

Sonuçla, anlaşma olasılığı yoktu ve Monofizist iller olan Mısır, Suriye ve Filistin işi Bizans'tan ayrılmaya, en azından, hoşgörü anlayışını bildikleri Arap egemenliğini dilemeye vardırdılar.

Araplar, saltanatının son yıllarında Herakleios'un elinden, Persler'e kendisine geri verdirdiği illeri aldılar:

634'te Basra'yı, 635'te Şam'ı ele geçirdiler; 636'da ise, Bizanslılar, Yarmuk Savaşı'nda, onlar için Suriye'nin kesin kaybı anlamına gelen büyük bir başarısızlığa uğradı. 637 ve 638'de Araplar Kudüs'ü ele geçirdiler ve Filistin düştü; 639'da ise Mezopotamya'ya kadar ilerlediler; 641 ya da 642'de İskenderiye'yi ele geçirdiler ve Mısır onların oldu. Bunların ardından, sıra Sirenaik ile Trablusşam, Kıbrıs ve Rodos'a geldi. Sonunda da Konstantinopolis'e saldırdılar.

Konstantinopolis'e karadan ve denizden saldırılar, 673 ile 677 arasında, ard arda beş yıl sürdü. IV. Konstantinos kararlı bir biçimde karşı koydu ve anlaşılan, başarılı sonuç almasının başlıca nedenlerinden biri de *Bizans ateşi* (suda da yanan ateş - ç.n.) kullanmalarıydı. 677de ise, Arap donanması Konstantinopolis'ten ayrılarak Suriye'ye doğru yol almaktayken, Küçük Asya'nın güney kıyılarında büyük bir fırtınaya yakalandı ve Bizans donanmasının saldırısıyla, fırtınadan gördüğü zarar, yerini felakete bıraktı. Bu arada, Araplar karada da yenik duruma düşmüşlerdi: dolayısıyla, Bizans İmparatorluğu'yla barış antlaşması imzaladılar.

Bu antlaşma bir zafer gibi göründü ve gerçekten de, IV. Konstantinos'un Arapların olağanüstü ilerlemelerini durduran başarılı direnişinin sonuçları büyük olacaktı. Ama yine de, Küçük Asya'nın büyük bir bölümü ile Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika'nın bir kısmı Arapların elinde kalmış durumdaydı ve Batı'nın üzerinde yarattıkları tehlike artıyordu: 693 ile 698 arasında, Kartaca dahil, tüm Bizans Afrika'sı Müslümanların eline geçti. [76]

"Thema"lar ve İmparatorluk'un askerileşmesi

Bunlar, İskender'in fetihlerinden beri değilse bile, Roma fethinden beri eski dünyayı altüst etmiş olan en tehlikeli olaylardı. Bu olayların Bizans İmparatorluğunun iç düzeni üzerindeki yansımaları çok büyük oldu ve etkileri her alanda kendini gösterdi. Ve en başta da, İmparatorluk'un yeni bir idari düzen, "*thema*"lar ["Doğu Roma İmparatorluğu'nda askeri ve idari bölüm." (Meydan Larousse) - ç.n.] yönünde gelişmesi hızlandı.

Sivil yetkilerle askeri yetkilerin birbirinden ayrılmasının, yüzyıllar boyunca, Roma idaresinin bir ilkesi olduğunu görmüştük: thema'lar düzeni ise, tersine, yetkilerin aynı ellerde toplanmasına dayanıyordu.

Bu, tüm devletlerin, çok büyük bir tehlike karşısında bulundukları zaman başvurdukları bir önlemdi. Bu önlemi Pers ülkesi 6. yüzyılda almış ve Bizans İmparatorluğu da onu örnek almış olabilir. Her ne olursa olsun, yeni düzenleme birden ortaya konmadı, taşra illerinde, bunlar tehlikeli durumda kaldıkça uygulamaya kondu. Daha Justinianos döneminde, bazı bölgeler, bütün yetkileri elinde bulunduran bir "Justinianos *praetor*u"nun ya da bir "Justinianos kontu"nun emrine verildi. Justinianos'un ardılları döneminde ise, Lombardlar ve Mağripliler'in tehdidi altında kalan Batı'da, tüm yetkiler, fiilen eksark'a (genel vali - ç.n.) ait olan iki eksarklık, Ravenna eksarklığı ile Kartaca eksarklığı kuruldu. 7. yüzyılda, bu sistem gelişti: başlangıçta kolordu anlamına gelen Yunanca "thema" sözcüğü, sonuçta, bu birliğin yerleşik olarak bulunduğu yeri belirtti ve "thema"da, tüm yetkiler oradaki askerin - ki bu durumda, söz konusu asker, bir general, yani "*strategos*"tu - elinde toplanmış durumda bulunduğu zaman, yavaş yavaş, *eparkhia*'nın yerine, İmparatorluk'un idari altbölümü oldu. [77]

Thema'lar, gereksinme duyuldukça kuruldu. Armeniakon thema'sı ile daha sonraki bir tarihte Küçük Asya'yı Arap tehlikesinden korumak için kurulan Anatolikon thema'sı, belki de ilk thema'lardır. Daha sonra, yeni Arap donanmasına karşı deniz thema'sı, Bulgarlar'a karşı Trakya thema'sı, Yunanistan Slavlarına egemen olabilmek için Hellas thema'sı, Batı'daki Arap tehdidiyle mücadele için de Sicilya thema'sı kuruldu. Böylece, ancak 8. yüzyılda tamamlanan ve taşra idaresiyle İmparatorluk'un altbölümlerini altüst eden bu yeni düzenlemenin, dış tehlikenin ilerleyişini nasıl adım adım izlediği açıklıkla görülüyor.

İmparatorluk'un genel dönüşümü

Bununla birlikte, thema'lar kurulması, İmparatorluk'a 7. ve 8. yüzyıllarda tümüyle yeni bir görünüm kazandıran derin değişikliklerin ancak bir tanesiydi.

Bunlardan, önde geleni, coğrafi olanıydı: Batı'da, İmparatorluk’un tasarrufunda, artık ancak, zaten daha önce kopmuş ve pek de güvenli olmayan birkaç toprak vardı; Doğu'da ise, İmparatorluk sadece Küçük Asya ile Yunanistan'a sahipti. Batı'daki kayıpların tek sonucu, Roma düşüncesini, varlığını sürdürdüğü ölçüde, biraz daha ütopya niteliğine sokmasıydı. Ama Doğu'da uğranılan zararın derecesini anlayabilmek için, Suriye ile Mısır tarafından yüzyıllardır oynanmakta olan rolü anımsamak yeterlidir: Beyrut, Antakya, İskenderiye Doğu Akdeniz'in en müreffeh limanlarıydı: Suriye'nin sanayileri en etkin sanayilerdi; Mısır, Roma'dan sonra Bizans'ın da tahıl ambarı olmuştu. Ekonomi alanındaki bu öneme, bu iki taşra ilinin tüm Bizans uygarlığı - edebiyat, sanat, teoloji - alanındaki katkısı da uygun düşüyordu, çünkü Bizans Helenizm'i, uzun süre, Asya'dan çok Suriye ve İskenderiye nitelikliydi. [78]

Bu durumun sonucu, bu iki ilin, Yunanistan'ın aynı tarihte, niteliğini değiştiren yoğun bir Slavlaşmaya uğramasının daha da tehlikeli bir duruma getirdiği ani bir dengesizlik oldu. Öyle ki, 7. yüzyıldan başlayarak, Bizans İmparatorluğu tam anlamıyla Küçük Asya oldu. Zaten, Herakleios hanedanı da, muhtemelen Ermeniydi ve sonraki yüzyıllarda tahta gitgide daha çok Asyalı çıkmıştır. Bu arada, ilginç bir nokta da, Herakleios'un, orduya alınanlar konusunda da aynı yönde değişiklik yapmış olmasıdır. Ondan önce, orduda bulunan aşırı derecedeki Barbar sayısından söz etmiştik: anlaşılan, bu kararıyla, yerli halktan asker toplamaya geri dönüyor ve bu askerleri de Persler'in büyük ordusunu yendiği ordunun askerleri için olduğu gibi, Doğu'dan topluyordu. Bu ordunun düzenliliğini sağlamak için de, elde kesin kanıt bulunmamakla birlikte, daha 7. yüzyıl imparatorlarının, eskiden sınırlar ordusu için uygulanmış olan "askeri mülkler" kurumunda yenilikler yapmış olduğu ve bundan yararlanacak olanlarla ilgili sınırları genişlettiği öne sürülmüştür: bunlar, asker ailelerine askerin hizmeti karşılığı verilen ve miras yoluyla kendilerinden sonrakilere de geçecek olan, başkasına devredilemeyen arazilerdi.

Böylece, İmparatorluk tarafından uğranılan ve ekonomik bakımından pek önemli olan kayıplar, daha büyük bir homojenliğin sağladığı avantajla karşılanmış oluyordu. Din alanında da, aynı saptama kendini kabul ettirmektedir. Monofizist taşra illerini yitirmekle, İmparatorluk, hiç olmazsa, her türlü uzlaşma politikasına en çok karşı çıkan muhalifleri de yitirmiş oluyordu. Bunun sonucu hemen görüldü: 681 yılındaki Konstantinopolis Konsili'nde IV. Konstantinos Monotelizmi mahkûm ettirdi ve Ortodoksluk'u yeniden geçerli saydırdı. Ve aynı zamanda da, bir başka çekişme kaynağı ortadan kalkmış oldu: bir yanda, Konstantinopolis Patrikliği ile diğer yanda İskenderiye, Kudüs ve Antiokheia (Antakya) Patrikliği arasındaki rekabetler. [79]

Bundan sonra artık tüm doğu Ortodoksluğu, böylece daha büyük bir önem kazanan ve imparatorların yönetimi ve anlayışı üzerindeki etkisi gitgide artan Konstantinopolis Patrikliği'nin çevresinde sıkıca kümelendi. Bu konuda, artık, tüm Bizans tarihi boyunca, Ortodoksluk kavramı ile uyrukluk kavramı birbirine karıştı.

Ve nihayet, imparatorluk, aynı anda ve aynı topraksal ve etnik "yoğunlaşma"nın etkisiyle, başka bir nitelik kazandı: böylece, artık kesin olarak, Yunan, ya da Yunan-Asyasal oldu. Justinianos'un çabalarının bir yüzyıl daha yaşam sağladığı Roma İmparatorluğu mitosu da, Latince kullanılmasının son bulmasıyla birlikte yok oluyordu. Gerçekten, bu Helenleşmenin en kesin belirtisi, kendini 7. yüzyılda ortaya koyan, Yunan dilinin zafer kazanmasıdır: resmi dil; yasama dili ve idarede kullanılan dil, artık Yunancaydı; Yunanca, aynı zamanda, ordunun ve komutanlığın da diliydi; devlet görevlilerin unvanları ve imparatorluk unvanları da Yunancalaştı. [80]

BEŞİNCİ BÖLÜM: Isauria'lılar Hanedanı ve Amor Hanedanı (717-

867)

İmparatorlar

Herakleios hanedanı kapkaççılık, kargaşa, ayaklanmalar içinde son bulmuştu. Düzeni yeniden sağlamakta güçsüz kalan son imparator III. Theodosios, yandaşları tarafından çağırılan Anatolikonlar'ın Strategos'u Leon'a Ayasofya'da taç giydirince, tahttan feragat etmişti.

III. Leon 717'den 741'e kadar saltanat sürdü: Kuzey Suriye kökenli olmakla birlikte, Isauria'lı sayılır.

Tahta, oğlu V. Konstantinos Kopronimos'u ortak etti (741-775); o da, kendi oğlu IV. Leon Khazaros (775-780) için aynı şeyi yapmıştır. Bu üç imparator, İmparatorluk'ta altmış yılı aşkın bir süre istikrarlı bir yönetim sağlamış olan Isauros Hanedanı'nı oluşturur.

IV. Leon, Atina'lı Eirene'yle evlenmişti. Eirene, dul kalınca, ilkin, 780 ile 797 arasında, oğlu VI. Konstantinos'un naibesi olarak saltanat sürdü. Oğlu erişkin yaşa gelince de, Eirene onun gözlerini oydurdu, tahttan indirdi ve kendisi, 797 ile 802 arasında, bu kez kendi adına saltanat sürdü. [81]

Eirene, sözün tam anlamıyla Bizans "İmparator"u olmuş ilk kadındır.

Eirene'yi, belki de Arap kökenli olan *Hazine "logothetes*"i (Maliye Bakanı - ç.n.) I. Nikephoros (802-811) tahtından indirerek yerine geçti. Ama I. Nikephoros, Bulgarlar'la savaşta öldü ve karışıklıklar içinde geçen iki yıldan sonra, tahta, yaşamı öldürülerek son bulacak olan, Anatolikonlar'ın Strategos'u V. Ermeni Leon (813-820) geçti. Amorium'lu (Phrygia) bir muhafız birliği subayı olan II. Kekeme Mikhael (820-829) ile taht, Amorium hanedanına geçmiş oldu. Theophilos (829-842) ile III. Sarhoş Mikhael (842-867) de bu

hanedanın hükümdarlarındandı. Ama III. Mikhael'in saltanatı, aslında, ilk on dört yıl, naibe olarak saltanat süren annesi Theodora ile daha sonra da, İmparatorun kayınbiraderi Bardas'ın saltanatı olmuştur. Böylece, görüldüğü gibi, bir buçuk yüzyıl boyunca tahta geçmiş olan Bizans imparatorlarının - Atinalı Eirene dışında - tümü Asyalıydı.

Bu dönemle ilgili olarak, birbiriyle çelişen değerlendirmeler yapılmıştır. Aslında, bu dönem, 7. yüzyılın mantıksal devamını oluşturmaktadır. Dışta, Slav, Bulgar, Arap sorunları hemen hemen aynı özelliklere sahipti ve Charlemagne'ın taç giymesiyle Batı Roma İmparatorluğu’nun yitirilmiş olması, Roma İmparatorluğu’nun doğululaşmasının sonucudur. İdarede, thema'lar düzeni yerleşti ve bir yüzyıl sonra başlayan bir evrimi kabul ettirdi; yasama alanında ise, "*Ekloga*" ["(Yun. "Ekloga tôn nomôn", kanunlardan seçilmiş parçalar), III. Leon (717-741) tarafından, ölümünden az önce, 740 yılında yayımlanan Bizans medeni kanunu." (Meydan Larousse) - ç.n.], Yunanca'nın yerini Latince'nin almasının belirtisidir. Din konusunda, ikona düşmanlığı, aynı zamanda, boş inançlara, putataparlık uygulamalarına, 7. yüzyıldaki karışıklıkların sonuçlarından biri olan, keşişlerin aşırı güçlenmelerine karşı şiddetli bir tepki gibi de görünür: ama bu tepki boşuna olmuştur; öyle ki, durum, 867'de, 717'dekinden farklı değildi. Tarihsel olarak, Justinianos yüzyılının sonuyla Makedonya hanedanının başlangıcı bir bütün oluşturur. [82]

Araplar

Araplar, Bizans İmparatorluğu'na karşı büyük tehdit olarak kaldılar. Karışıklık yılları olan 711-717 arasında, önemli gelişmeler gösterdiler. Daha 717'de, Bergama'dan gelen Araplar, *Hellespontos*'u [Çanakkale Boğazı - ç.n.] aştılar: kalabalık bir ordu Konstantinopolis'e karadan, büyük bir donanma da denizden saldırıya geçil Kent, III. Leon tarafından büyük bir dirençle savunuldu. III. Leon, Bulgarlarla bir anlaşma yapmak akıllılığını göstermiş olduğu için, bunlar, Arap ordusunu hırpaladılar. Arap ordusu, ayrıca, sert 717-718 kışından ve kıtlıktan da zarar gördü. 718 yılında, Araplar çekildiler. Ondan sonra da, artık, Konstantinopolis'e karşı hiçbir girişimde bulunmamışlardır. Sonraki yıllarda, oğlu Konstantinos'u bir Hazar hanının kızıyla evlendirmiş olan III. Leon, Hazarlar'dan, Araplar'a karşı yardım gördü. Sonunda, saltanatının son yıllarında, kendisi de, Araplar'ı Akrinon'daki büyük savaşta yendi ve onları Küçük Asya'nın batı bölümünü boşaltmak zorunda bıraktı.

Arapların, yankıları büyük olan, Bizans karşısındaki başarısızlığı çok önemli bir olaydır: III. Leon'un başarıları, tıpkı Charles Martel'in zaferinin Batı'da, İspanya'dan başlayan Arap saldırısını durdurması gibi, III. Leon'un başarıları da Doğu'daki Arap ilerleyişine son veriyordu. Ama Eirene'nin hükümdarlığı sırasında, Araplar yeniden zafer kazanıyor ve İmparatorluk'u, küçük düşürücü bir antlaşma imzalamak zorunda bırakıyorlardı. [83]

II. Mikhael'in hükümdarlığı sırasında ise, Konstantinopolis'i bir yıl boyunca kuşatma altında tutan isyancı Slav Thomas'a büyük ölçüde yardım ettiler. Ardından, bazı Müslüman korsanlar Girit Adası'nı ele geçirdiler ve ada, 150 yıl boyunca, korsanların, imparatorluk için çok tedirgin edici bir sığınağı olarak kaldı. Theophilos'un saltanatı sırasında, 838'de, Araplar, Amorion hanedanının beşiği olan aynı adlı kenti ele geçirdiler: ne yapacağını bilemeyen Theodoros,

Batı'dan, Venedikliler'den, Dindar Louis'den yardım istedi, ama ancak bazı vaatler aldı. Neyse ki, Bardas birkaç yıl sonra Mezopotamya'da başarılı sonucu alacaktı. Ama Batı'da, ayaklanan Sicilya Kuzey Afrika Araplarından yardım istedi ve onlar da, Sicilya'yı onun adına ele geçirdikten sonra Taranto ve Bari'yi almaya gittiler.

Bulgarlar ve Ruslar

III. Leon zamanında Bulgarlar imparatorlukla barış içindeydiler. Ama anlaşılan, V. Konstantinos, onların, henüz ortaya çıkmakta olan ve tehlikelerini hesap ettiği gücünü yok etmeyi görev bilmişti. Bu hükümdar, onlara karşı birçok sefere bizzat çıktı; hatta 762'de Ankhialos'taki büyük bir savaşta zafer bile kazandı; ama sonunda, başarısızlığa uğradı ve Eirene'nin hükümdarlığı sırasında Bulgarlar İmparatorluk'u kendilerine vergi ödemek zorunda bıraktılar. Nikephoros mücadeleyi sürdürerek, bu kez Bulgarların korkunç hanı Krum'a karşı çıktı: yenilen Bizans imparatoru öldürüldü ve Krum onun kafatasını içki bardağı olarak kullandı. 813 yılında Krum dehşet içindeki Konstantinopolis'i kuşattı, ama kenti alamadı ve 814 yılında öldü. Yerine geçen Omurtag, V. Leon ile barış imzaladı ve Trakya sınırı törenle belirlendi. 831 yılında onun yerine geçen oğlu Malair Makedonya'yı istila etti, ama Theodora'yla ateşkes imzaladı. Tahta 852 yılında çıkan yeğeni Borus ise, halkıyla birlikte, Hıristiyanlık'ı kabul etti. [84]

Böylece, İmparatorluk, kâh silah yoluyla, kâh dini propagandayla, kâh diplomasiyle, Bulgarları genel olarak durdurmayı başardı: ama tam gelişme durumundaki bu devletin artan ürkütücü tehdidi varlığını sürdürüyordu ve Trakya'da V. Konstantinos ya da V. Leon tarafından Bulgarlar'ın yayılma gücüne karşı gerçekleştirilmiş olan savunma araçları, zayıf bir engeldi. Üstelik Amor Hanedanı'nın sonuna doğru, ortaya ilk olarak bir başka tehlike çıktı: III. Mikhael Asya'da, donanma ise Batı'da bulunduğu bir sırada, Konstantinopolis Ruslar tarafından denizden saldırıya uğradı. Kenti, Patrik Photos başarıyla savundu, Ruslar çekilmek zorunda kaldılar ve geri çekilmeleri sırasında büyük zarara uğradılar: ama bu, aynı zamanda, Rusların tarihe girişi ve Bizans İçin de, yeni bir tehlikeydi.

İkona düşmanlığı

Ama bizi İlgilendiren dönemde, en önemli olay, ikona düşmanlığıdır. Bu terim, tam anlamıyla, "tasvir kırıcılık" anlamına gelmektedir: Gerçekten, ikona düşmanlığı hareketi ilkin, dinsel resimlere tapmaya, daha sonra da, mum ya da tütsü yakmak gibi, boş inançlara dayandığı biçiminde yargılanan bazı uygulamalara, hatta bazen Bakire Meryem ve bazı azizler ve özellikle de kutsal kalıntılar kültüne dayanan dinsel uygulamalara karşı bir tepki olarak ortaya çıktı.

Ayrıntılarını tam olarak bilemediğimiz, ama uygulanması, özellikle, imparatorun görevlileri İsa'nın ünlü bir tasvirini tahrip ettiklerinde Konstantinopolis'te ayaklanmalara yol açan bazı önlemler almaya karar vermekle, dinsel resimlere karşı ilk olarak cephe alan -Papa'ya yazdığı bir mektupta, kendini, Bizans geleneğine tam uygun olarak, "imparator ve papaz" ilan ediyordu -, III. Leon olmuştur. 730'da Konstantinopolis'te toplantıya çağırılan bir konsilin dinsel resimleri mahkûm etmesine karşılık, 731 yılında Roma'da toplanan bir karşı-konsil de dinsel resim düşmanlarını aforoz ediyordu. [85]

V. Konstantinos, III. Leon'dan da dehşetli bir ikona düşmanı çıktı: Meryem kültünü ve azizler kültünü de kınadı. 753'te Konstantinopolis'te topladığı bir konsilin dinsel resimleri mahkûm etmesinin ardından, ikonalar tahrip edildi ya da üzerlerine boya çekildi ve kutsal kalıntılar ortadan kaldırıldı. İmparator, aynı zamanda, haliyle, tasvirlerin en ateşli savunucuları olan keşişlerle azimli bir mücadeleye girişti: manastır mallarına el koydu ve bazı manastırları dinden bağımsızlaştırarak keşişlerini dağıttı. Ama Eirene tasvirlere tapmanın ateşli bir yandaşı ve keşişlerin yönetimi altındaydı: - 786'da ordunun karşı çıkması üzerine Konstantinopolis'te toplanamayan, ama ertesi yıl Nikaia'da (İznik) toplanan - 7. Ekümenik Konsil’le, tasvirler ve kutsal kalıntılar kültünü yeniden geçerli kıldı. Keşişler manastırlarına, zenginliklerine ve ayrıcalıklarına yeniden kavuşarak, o, birkaç yıl sonra oğlunun

gözlerini oyduracak olan İmparatoriçe'yi aşırı övgülere boğmayı sürdürdüler.

İkona düşmanlığı kavgası Eirene'den sonra yeniden başladı. Nikephoros hoşgörülü, ama keşişlere düşmanca davrandı: İkonalara tapanların ve manastırlardan yana olanların başını çeken,

Konstantinopolis'teki ünlü Studios manastırının ünlü başpapazı Theodoros'u en ateşli yandaşlarıyla birlikte sürgüne gönderdi. Ermeni Leon (V. Leon - ç.n), Kekeme Mikhael (II. Mikhael - ç.n.), Theophilos ikona düşmanıydılar ve kendilerinden önceki hükümdarların önlemlerini yeniden yürürlüğe koydular: 815 yılında Ayasofya'da ikona düşmanı bir konsil toplandı. Ama bir kadın, dinsel resimlere tapmayı yeniden geçerli kıldı. Theodora, daha 842 yılında tüm İkona düşmanı yasaları geçersiz kıldı ve 843 yılında toplanan bir konsüle ikinci Nikaia (İznik - ç.n.) Konsili'nin (787) tüm hükümlerini yeniden geçerli duruma getirdi. 11 Mart 843 günü, Ayasofya'da, "Ortodoksluk'un yeniden geçerli kılınması" amacıyla, Yunan Kilisesi'nin her yıl yinelediği gösterişli bir tören yapıldı. [86]

Olgular bunlardır. Bunları nasıl yorumlamak gerekir? Anlaşılan, ikona düşmanlığının çifte bir kökeni ve görünümü vardır: dini ve siyasal.

1) Dini. Kimi zaman, ikona düşmanı imparatorlar, henüz kesin biçimini almamış olan, yerleşmiş inançlara karşı kimseler olarak tanıtılmak istenmiştir: oysa bunlar, tersine, zaten bu nedenle, Hıristiyan dinini, onlara paganizme yakın bir boşinanç gibi görünen şeyden arıtmak istemiş olan, derin bir dini inanca sahip insanlardı. Dinsel resimlere tapma, Hıristiyanlık'ın başlangıcında kesinlikle yoktu ve doğru düşünen bazı kesimler, uzun süre, kiliselerin içinde din ikonaların resimlerinin bulundurulmasını yasakladılar. Ama bunlar, yine de, İlkçağ geleneğinin etkisiyle, girdi; çünkü bir eğitim değerine sahip oldukları kabul edildi. Ardından, aşırılıklar geldi: artık, resimde bir simge görülmemeye başlanarak, kutsallık ve ilk örneğin, en yetkin örneğin mucizevi gücünün bulunduğu varsayıldı; dinsel resim, "kişisel" bir *kült* (tapma - ç.n.) konusu oldu. İkona düşmanları, işte bu "putataparlığın" ve bazı başka, benzeri aşırılıkların kötü yanlarıyla

mücadele etmişlerdir. Sıradan insanlar ve boşinançlılar, halk, kadınlar, keşişler, din adamları sınıfının büyük bir bölümü onlara karşı çıktı. Ama bilgili, görgülü, aydın kişiler, din adamları sınıfının, kuşkusuz, keşişlerin gücünden kaygı duyan *bağımsızl*arı (bir tarikata bağlı olmayan keşişler ç.n.) ve Küçük Asya'nın gerek merkez gerek doğu kesimindeki illerin, dinsel resimlere uzun zamandır düşman olan kısmı onlardan yana çıktı. Dolayısıyla, kadroları gitgide daha çok, bu bölgelerden kişilerle doldurulan ordu da onların yanında yer almış oldu. Zaten, A. Vasiliev de, ikona düşmanı imparatorların kendilerinin de Isauria'lı, Ermeni ve Phrygia'lı olduklarını belirtmekte haklıdır. [87]

2) Siyasal görünüm. İkona düşmanı imparatorların, Yahudiler ya da Arapların İmparatorluk'un içinde yer almalarına çalıştıklarını sanmamak gerekmesine karşılık, Küçük Asya halkının ikona dışı eğilimli olan, büyük bölümünü Müslümanlık'ın çekiminin dışında tutmak istemiş olmaları, olasıdır. Bu konuyla ilgili olarak, yukarda, Küçük Asya'nın, o zamanlar, neredeyse tüm İmparatorluk demek olduğunu da unutmamak gerekir, öte yandan, bu anlaşmazlıkta, manastır sorununun oynadığı rol de şaşırtıcıdır.

Yukarda, keşiş ve manastır sayısındaki, keşişlerin gerek gücü ile gerek zenginliklerindeki, gerek ayrıcalıklarındaki artışta neyin tehlikeli olduğunu belirtmiştik. Bunlar, devlet içinde devlet gibiydiler, ikona düşmanı imparatorlar, işte bu - siyasal, ekonomik, sosyal - tehlikeyi görmüş oldukları için, keşişlere karşı böylesine amansız bir mücadele yürütmüşler, onları dağıtmaya ve mallarını cismanileştirmeye (dinden bağımsızlaştırmaya) çalışmışlardır.

Böylece, tasvir düşmanlığı anlaşmazlığı, sonunda, Kilise ile devlet arasındaki bir anlaşmazlık durumuna geldi: Manastıra tarafın önderleri olan, Sakkoudion manastırının başpapazı Platon ve özellikle de Theodoros, mücadelenin en şiddetli zamanında, Kilise'nin devlet karşısında bağımsız olmasını isteyerek İmparator'un dine ve inançlarına müdahale hakkını reddettiler: Bu, Batı'nın öğretisi demekti ve gerçekten Nikephoros tarafından sürgüne gönderilmiş olan Studios manastırının başpapazı Theodoros, konuyu Papa'ya

götürmüştü. Burada ayrıca, keşişlerin, ikonalara tapma konusunda kendilerine hak verilmesinden ve ayrıcalıklarına yeniden sahip duruma gelmelerinden sonra, Kilise'nin bağımsızlığı için artık ısrar etmediklerini ve işin ucunda değişen hiçbir şey olmadığını da unutmamak gerekir.

Ama ikona düşmanlığının, Bizans'ta dini ve siyasal sorunlar arasında çok yakın bir ilişki bulunduğunu gösteren daha başka sonuçları da olmuştur. [88]

[89]

Bunların en beklenmedik nitelikte olanı ise, birçok keşişin göç ettiği Güney İtalya'da Yunan etkisinin güçlenmesiydi. En önemlisi ise, Batı ile Doğu'yu birbirinden ayıran uçurumun daha derinleşmesi ve kuşkusuz, Justinianos'un eski imparatorluğunun iki kısmı arasındaki kopmaya katkıda bulunması oldu. Gerçekten, Papalık, ikona düşmanlarına karşı tutum benimsemişti. V. Konstantinos, Papa II. Stephanus, V. Konstantinos tarafından, Kısa Pepin'den, Lombartlar'ın yardımına koşmasını istemekle görevlendirilince, bu din sapkını imparatorun davasına ihanet etti ve 754'te, kendine, Pepin tarafından fethedilmiş Roma ve Ravenna topraklarını "kişisel" olarak idare etmek hakkını verdirdi: bu, imparatorluk için, İtalya'nın yitirilmesi demekti. Ve Charlemagne 774'te, Lombard Krallığı'nı yıktığında, Pepin'le ilgili bu durumu Papa'ya onayladığını biliyoruz. Dolayısıyla, Papalık'ın Doğu İmparatorluk'una güveni kalmamıştı ve artık Batı'da destek arıyordu: 800 yılının Noel'inde Charlemagne'a Papa tarafından taç giydirilmesi ve Hıristiyan bir Batı İmparatorluğu kurulması da, bir ölçüde, bu durumun sonucuydu.

Üzerinde durduğumuz bu dönemin son yıllarında, bu bakımdan ilginç birçok olay vardır. Bir yanda, ikona düşmanlığının kamçıladığı ve onu yeniden canlandırmış gibi görünen Doğu Hıristiyanlığı'nın, etkisini Barbarlara geniş ölçüde yaydığını görüyoruz: 863'te, Kiril ile Metodiy, Moravya'yı Hıristiyanlaştırmak için Selanik'ten hareket ettiler; bu kimseler, Slavların havarileri olmuşlardır; 864'te Bulgar Çarı Boris, Konstantinopolis'te kendini vaftiz ettirdi ve bir Hıristiyan adı aldı, sonra da, halkına vaftiz olmayı zorunlu kıldı. Ama öte yandan da, Roma ile Konstantinopolis arasında güvensizlik ve rekabet artıyordu. [90]

Sezar Bardas, patrikliği Photios'a vermek üzere Patrik Ignatios'u azledince, Ignatios, Papa 1. Nikolaos'a başvurdu; o da onun tarafını tutarak Photios'u aforoz etti (863). Photios, kendi kişisel davasını Bizans'ın ulusal davasıyla birleştirdi ve 867'de Konstantinopolis'te toplanan bir konsil. Doğu Kilisesi'nin işlerine kural dışı olarak

karıştığı gerekçesiyle, Papa'yı aforoz etti. Photios Skhisma'sı denilen olay budur. [91]

ALTINCI BÖLÜM: "Makedonya" Hanedanı ve İmparatorluğun Doruğa Çıkışı (867-1081)

[92]

İmparatorlar

Vardığımız bu dönem ve Justinianos yüzyılı, Bizans tarihinin en şanlı dönemidir. Bu dönemde, Bizans orduları, çok sayıdaki düşmanlarını durduruyor ya da püskürtüyordu. Ve aynı zamanda da, Bizans uygarlığı, haklı olarak "ikinci alım çağı adı verilmiş olan dönemini yaşıyordu. Bizans, o güne kadar, hiçbir zaman, böylesine büyük bir saygınlığa sahip olmamıştı ve kazandığı zaferler de, yıkılışına kadar, hiçbir zaman, böylesine parlak olmayacaktı. Bu gerçekten destansı devrin tarihi, uzun süre, Bizans tarihi ve uygarlığı uzmanı Fransız G. Schlumberger'in kitaplarında - *Nicephore Phocos* ve üç ciltlik *Epope byzantine* - okundu.

Söz konusu devirde en başta gelen ve en yeni olan özellik, gerçekleştirilmiş olanın, hiç de, 6. yüzyılda Justinianos konusunda olduğu gibi, bir tek kişinin değil, her biri çeşitli nitelikleriyle dikkate değer bir dizi imparatorun eseri olmasıdır. Hanedanın kurucusu I. Basileios'un kökeni, Makedonya'ya yerleşmiş Ermeni bir aileydi:

hanedana verilmiş olan, alışılmış, ama aslında um olarak doğru olmayan "Makedonya" hanedanı adının nedeni budur. [93]

I. Basileios, - gerçek niteliklerinden çok, bedensel gücü ve terbiye görmemiş atları terbiye etmekteki ustalığı sayesinde - Amor Hanedanı'ndan imparatorların sonuncusu III. Mikhael'in gözdesi olmuş ve imparator onu tahta ortak etmişti. Ama Basileios, 866'da, İmparator'un dayısı Sezar Bardas'ı, 867'de ise, İmparator'u da öldürttü ve 867'den 886'ya kadar tek başına hüküm sürdü.

Oğulları VI. Leon Sophos ve Aleksandros 886'dan 913'e kadar hüküm sürdüler: asıl yöneten, VI. Leon'du. Yerine geçecek bir çocuk sahibi olabilmek için, birbiri ardı sıra altı kadınla evlenmek zorunda kaldı ve bu durum büyük bir skandala yol açtı: bu çeşit bir direnme, dikkate değer bir durumdu ve denildiğine göre, yeni ortaya çıkmış olan bir "yasaya, kurallara uygun davranma" kaygısının sonucuydu. Artık, üyeleri "*Porphyrogennetos*" (Saray'ın "*porphyra*" adı verilen odasında doğmuş) adını alan bir "imparatorluk hanedanı" var olacaktı. VI. Leon'un oğlu VII. Konstantinos Porphyrogennetos, 913 ile 959 arasında tahtta kaldı; ama 919 ile 944 arasında, hükümdar, fiilen, ortak-imparator olan, Ermeni kökenli Romanos Lekapenos'tu. VII. Konstantinos'un oğlu tahtta ancak 959 ile 963 arasında kaldıktan sonra, dul karısı, Theophano, Asya Ordusu Başkomutanı General II. Nikephoros Phokas'la evlendi ve o da, 969'da öldürüldü.

Katil, Ermeni kökenli Ioannes Tsimiskes 969 ile 976 arasında tahtta kaldı ve Konstantinos Porphyrogennetos'un kızı Theodora'yla evlenmiş olduğu için kendini yasal olarak da hükümdar sayıyordu. Ondan sonra, başlıca kişi, birbirinin ardı sıra üç imparatorun (IV. Romanos Argyros, IV. Mikhael Paphlagon ve Konstantinos Monomakhos) eşi olan İmparatoriçe Zoe'ydi. İmparatoriçe Zoe, İmparatorluk'u bir süre, kız kardeşi Theodora'yla ortaklaşa, doğrudan doğruya da yönetti. Bu, Bizans'ta, tahtta bir kadın tarafından uygulanan yönetimin son örneğidir. [94]

"Makedonya" hanedanının aslında Ermeni olması; VII. Konstantinos yerine yöneten Romanos Lekapenos'un, taht gasıpı Ioannes

Tsimiskes'in Ermeni olması, dikkate değer. Bu üç imparatorun bir başka ortak özelliği ise, üçünün de her şeyden önce asker olmalarıdır, önemli tek istisnalar, VI. Leon ile VII. Konstantinos'tur; ama zaten, VII. Konstantinos döneminde, ülkeyi yöneten de Romanos Lekapenos'tu.

Doğu'da ve Batı'da Araplar

İmparatorluk, Tuna'nın dışındaki bütün sınırlarında Araplar'la savaşmak zorunda kaldı. I. Basileios ve IV. Leon hemen hemen her yıl sefere çıktılar ve hiçbir zaman kesin sonuca varamadılarsa da çok zaman başarılı oldular. Batı'da, Taranto'yu ele geçirdiler; ama aynı anda da, Araplar, Siracusa, Taormina ve Reggio'yu ele geçirerek, Sicilya'nın fethini tamamlıyor ve sağlamlaştırıyorlardı. Doğu'da, İmparatorluk'un sınırını doğuya doğru İlerlettiler: ama 904'te, bir Müslüman korsanlar filosu baskınla Selanik'i ele geçirdi, kenti yağma etti, sonra da, pek çok ganimet ve 20.000'i aşkın savaş tutsağıyla, Suriye yönüne hareket etti.

Bu, yeni bir şiddetli saldırının başlangıcı oldu. Bu saldırı, Romanos Lekapenos döneminde, yukarı Mezopotamya'da bazı başarılar ve özellikle de *Edessa*'nın (Urfa - ç.n.) geri alınmasıyla sonuçlandı.

Ardından, II. Nikephoros Phokas ve Ioannes Tsimiskes, ikisi de, ilkin general, sonra da imparator olarak, kesin başarılar kazandılar. Phokas, Girit ve Kıbrıs'ı, *Tarsia*'yı (Tarsus - ç.n.) ve Kilikya'yı ve özellikle de, Suriye'de Halep ve Antakya'yı aldı. Tsimiskes, savaşı Fırat'ın ötesine geçirdi ve kutsal yerlerin kurtarılmasına yönelik gerçek bir haçlı seferi düzenledi: Şam'ı ve Filistin'in bir kısmını ele geçirdi, ama Kudüs'e kadar gitmedi. [95]

II. Basileios, fazla büyütmemekle birlikte, elindekileri muhafaza etmeyi başardı. Ama yine de, İmparatorluk, üç noktada - Girit, Fırat, Suriye - kesin sonuçlar elde etmiş durumdaydı.

Başarılar, Ermenistan'da da, daha az kesin değildi. Bu ülke, Pers İmparatorluğu ile Roma İmparatorluğu arasında sürekli bir mücadele konusu olmuştu. 7. yüzyılda, Ermenistan'ı Araplar işgal etmişti. 9. yüzyılda ise, her biri kendi yönünden Ermeni desteğine gereksinme duyan Araplarla Bizanslıların ortak rızasıyla tahta çıktı. Bundan, Bizans kazançlı çıkacaktı: Romanos Lekapenos devrinde Ermenistan'da Bizans etkisi arttı; II. Basileios döneminde, Ermenistan'ın bir kısmı fethedildi, kalan bölümü de Bizans'a bağımlı kılındı; Konstantinos Monomakhos döneminde, Ermenistan'ın başkenti Ani Bizans tarafından ele geçirildi ve Bagratlılar tahttan indirildi. Çok başarılı geçen bu iki hükümdarlık döneminde, Bizans, VI. Leon'un - aslında pek geniş olmayan - daha sonraları yerini Bari katepano'luğunun [Katepano (Yun. k.) 10. ve 11. yüzyıllarda Calabria ve Longobardia (Pouilles ve Basilicate) birleşik "thema"larını yöneten Bizanslı yüksek görevli." (Meydan Larousse) - ç.n.] alacağı İtalya'dan vazgeçmiyordu. Hatta Bizans İmparatoru'nun, Batı İmparatorluğu'ndan, gasp edilmiş bazı unvanları geri almayı dilemiş olması da olasıdır: anlaşılan, imparator unvanı konusunda, II. Louis ile hatta belki de, 962 yılında Roma'da taç giymiş olan, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun kurucusu Otto ile de tartışmıştı. Ama Arap tehlikesi bütün bu anlaşmazlıkları ikinci dereceye düşürüyordu. Phokas, belki de I. Otto ile bağlaşma yapmaya çalıştı ve o sırada iki imparatorluk arasında karşılıklı olarak gönderilen elçiler arasında en ünlüsü Liutprando olmuştur. Tsimiskes, Bizans Prensesi Theophano'yu II. Otto ile evlendirdi. Ama II. Otto Araplara yenildi. [96]

Ama hiç olmazsa, II. Basileios, Cannes'da, Norman tehlikesinin ilk belirtisinin görülebileceği bir savaşta galip geldi ve bu başarı, Bizans'ın İtalya'daki durumunu sağlamlaştırarak, IV. Mikhael'in Arap Sicilya'ya bir sefere çıkmasını sağlayacaktır: nitekim gerçekten, Georges Maniakes Messina'yı geri aldı.

Bulgarlar ve Tuna sınırı

Bulgar tehlikesi çok daha yerel, ama Arap tehlikesinden çok daha tehlikeliydi. Anlaşmazlık, Boris'in, Konstantinopolis'te yetişmiş olan oğlu ve ardılı Simeon'un hükümdarlığı sırasında patlak verdi. VI. Leon, Simeon'un tehdit edici nitelikteki girişimlerine karşı koyabilmek için, Bizans diplomasisinde alışılmış bir yöntem uyarınca, Macarlar'a - bu, Macarlar'ın tarihe girişidir - başvurdu ve onlar da Bulgaristan'ın kuzey kesimini istila ettiler. Simeon ise, Peçenekler'i çağırdı ve onların yardımıyla Macarlar'ı püskürttü: bundan sonra, Simeon Yunanlılar'ı yendi ve Konstantinopolis'in surlarının dibine kadar geldi.

VI. Leon, bir antlaşma imzalamak ve haraç vermek zorunda kaldı.

Bundan sonra, Simeon bakışlarını Selanik'e çevirdi: VI. Leon, kenti ona vermemek için, kuzey Makedonya'da bazı geniş toprakları ona bırakmak zorunda kaldı. Ve nihayet, bir an benimsediği unvandaki gibi, "Bulgarların Çarı ve Romalıların imparatoru" olmak amacıyla, kendine hedef olarak Konstantinopolis'i seçti. 917de, Simeon, büyük Ankhialos savaşını kazandı. 922'de ise Hadrianopolis'i (Edirne - ç.n.) ele geçirdi ve sonunda da, Selanik'le Konstantinopolis dışında bütün Makedonya ve Trakya'ya sahip oldu. Ardından, Konstantinopolis'i kuşattı, düşeceği korkusuna kapılan kenti, bir kez daha, surları kurtardı. Büyük bir olasılıkla, işte o zaman, 924 yılında, o aynı kentin surlarının dibinde, Simeon ile geceyi Ayasofya'da dua ederek geçirmiş olan Romanos Lekapenos arasında önemli bir görüşme yapıldı: [97]

Yapılan ateşkesin bir tek koşulu vardı; Bizanslılar'ın vergi ödemesi. Bundan sonra da Simeon çekildi. Ne olmuştu? Uzun süre, Bulgar hükümdarın Bizans İmparatoru'nun saygınlığından etkilenmiş olduğu sanıldı. Oysa Simeon'un, o sırada Sırplar'ın tehdidi altında bulunduğu ve Araplarla Bizans'ı kuşatmak amacıyla giriştiği görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandığı için çekildiğini düşünmek daha akla yakındır.

Simeon 927'de öldü ve ardılı Pyotr döneminde, Bulgaristan, İç çekişmelerin daha da öne aldığı hızlı bir gerileme dönemine girdi. Bir

süre, Svyatoslav'ın yönetimindeki Rusların da yardımıyla, II. Nikephoros Phokas ile Ioannes Tsimiskes, yeniden birbirleriyle mücadeleye başladılar: Bizanslılar, tüm Bulgaristan'ı değilse bile, en azından Doğu Bulgaristan'ın tümünü ele geçirerek, Tuna sınırına yeniden vardılar. Sonraki yıllarda, Bulgar Çarı Samuil, Batı Bulgaristan'da Bulgar gücünü yeniden düzene sokarak, yeniden Tuna'yla Tesalya ve Adriyatik arasında bir devlet kurunca, her şey bir kez daha tartışma konusu oldu. Samuil'e karşı savaşı, 986 ile 1014 arasında, Bulgarlar'ınkinin eşi bir vahşet ve yırtıcılıkla, kendisine verilmiş olan "*Bulgaroktonos*" ("Bulgar katili" ya da "Bulgar kıran") takma adını haklı çıkaracak biçimde, II. Basileios yürüttü. Kesin savaş 1014 yılında, Serez'in kuzeyinde cereyan etti: Bulgar ordusu ezildi ve Basileios 15.000 savaş tutsağı aldı. Kılavuz olarak görev yapacak olan, yüz kişide bir kişi dışında, bunların tümünün gözlerini kör ettirdi ve bu yürekler acısı insan sürüsünü Samuil'e gönderdi. Birkaç hafta sonra Samuil öldü. Bizanslılar tüm Bulgaristan'ı ellerine geçirerek Bizanslı bir genel valinin yönetimine verdiler: bu, birinci Bulgar devletinin sonu, ve Bizans için de, tüm Balkan Yarımadası'nda yeniden sağladıkları egemenlikti.

Ama bu, tüm Kuzey sınırı ya da Tuna sınırı boyunca kesin güvenlik demek değildi. [98]

Güney yolu gösterilmiş olan Macarlar ile Tuna'yla Dinyeper arasına yerleşmiş ve sonunda Bizans'ı vergi vermek zorunda bırakmış olan Peçenekler'den başka, Ruslar, ivedi ve ısrarlı bir tehlike oluşturuyorlardı. Geleneksel olarak, Prens Oleg'in (Kiev Büyük Prensi - ç.n.) 907'de Konstantinopolis'e bir sefere çıkmış olduğu öne sürülür: bir antlaşmayla sonuçlandığı da belirtilen bu seferin tarihsel ya da söylencesel bir niteliğe sahip olduğu konusu tartışmalıdır. Kesin olan, Bizans'la Rusya arasındaki dostluk ya da düşmanlık ilişkilerinin artmasıdır. Bizans ordularında, 10. yüzyılın başından beri, önemli sayıda Rus paralı asker birliği vardı.

Romanos Lekapenos döneminde, Prens Igor Konstantinopolis'e, biri 941 diğeri 944'te olmak üzere iki kez saldırdı: Igor, bir antlaşma imzalanmasından sonra Kiev'e döndü. Çözüme, II. Basileios

zamanında ulaşıldı: İmparator, Rus Prensi Vladimir'le antlaşma imzaladı, Vladimir vaftiz edildi, bir Bizans Prensesi'yle evlendi ve 688 ya da 689'da halkını vaftiz ettirdi. Bu, Bizans'ın her zaman sahip olduğu, silah gücüyle diplomatik ustalık ve dini propagandayı birleştirmek konusundaki ustalığının yeni bir örneğiydi.

Sosyal sorun

İçerde, imparatorlar özellikle, toprak mülkiyetinin ortaya koyduğu önemli sorunla uğraştılar. Dönemin belgelerinde, "güçlüler"le "yoksullar"ın alabildiğine karşı karşıya getirildikleri görülür. "Güçlüler", servetleri, özellikle de görevleri ve mevkileri, küçük çiftçiler üzerinde baskı olanağı veren ve onları mülksüz bırakanlardı. "Yoksullar" ise, elinde bir parça toprak bulunan köylüler, ya da yukarda sözü edilmiş olan derebeylik askerî arazilerini ellerinde bulunduranlar: büyüklerin istek ve tehditleri, kimi zaman mevki konusundaki aşırılıklar da, bunları, "güçlüler"den koruma ya da nispi bir rahatlık istemeye yöneltiyor, bunun karşılığını da özgürlükleriyle ödüyorlardı. [99]

Bu küçük toprak mülkiyetinin ortadan kalkışının, ekonomik bakımdan, vergi bakımından ve askeri bakımdan ciddi sonuçları oldu. Büyük toprak mülkiyetinin aşırı gelişmesi ise, genişliği, II. Basileios döneminde Küçük Asya'nın iki büyük derebeyi Bardas Phokas ile Bardas Skleros'un, İmparator'u neredeyse devirecek olan ayaklanması sırasında anlaşılan bir tehlike ortaya koyuyordu.

Romanos Lekapenos'un 922 tarihli bir Novella'sı, bu duruma çare bulmaya yönelik önlemlerin ilkiydi: bu Novella ile güçlülerin, ne türlü olursa olsun, yoksulların toprağına sahip olması yasaklanıyor, bir toprağın satın alınması konusunda arada rekabet bulunması durumunda, köylüye öncelik tanınıyor ve yasal zilyetlerinin elinden gasp edilmiş ya da satın alınmış askeri mülklerin geri verilmesi zorunluluğu getiriliyordu. Bu önlemler, Romanos Lekapenos'un 934 tarihli bir Novella'sında anımsatılmakta ve teyit edilmektedir. Özellikle II. Basileios, büyük toprak sahiplerine karşı acımasız davrandı: 996 tarihli bir Novella, derebeyleri tarafından edinilmiş topraklar için geçerli olan kırk yıllık zamanaşımını geçersiz kılıyor, korumayı yasaklıyor ve yoksulların vergilerini ödeyememeleri durumunda

güçlülerin onların vergisini ödemelerini öngören bir kararı yeniden yürürlüğe koyuyordu.

Aynı sorunun bir başka görünümü de vardı: sayıları ve gücü pek büyük olan manastırlar, küçük toprak mülkiyeti için hiç de daha az tehlikeli değildi. Romanos Lekapenos'un 922 ve 934 tarihli Novella'ları, manastırların yoksulların toprağına sahip olmalarını yasakladı ve Nikephoros Phokas, 964'te, yeni manastır kurulmasını ve var olan manastırlara bağış yapılmasını yasakladı.

Ama sonuçta, bu önlemler boşuna oldu. Toprak aristokrasisi ve keşişlik, İmparator’un, desteğinden uzun süre vazgeçemeyeceği ya da düşmanlığını üzerine çekemeyeceği kadar büyük güçlerdi. [100]

Anlaşılan, IV. Romanos Argyros'tan, ya da, her ne olursa olsun, Isaakios Komnenos'tan itibaren, bütün bunlar hükümsüz kalmıştır: Bizans'ın sosyal tarihinin dramı olan, büyük toprak sahipliği ile küçük toprak sahipliği arasındaki bu mücadele güçlülerin zaferiyle sonuçlanacaktır.

Skhisma

Photios'un, Papa ile Patrik'in birbirlerini aforoz etmelerinin sonucu olan birinci Skhisma'sını görmüşlük, ilkin Photios'un yerine Ignatios'u getirmiş olan I. Basileios, onun ölümünden sonra Photios'u geriye çağırdı ve 879 yılında Konstantinopolis'te toplanan bir konsil, Photios için alınmış olan aforoz kararını kaldırdı. Yakın bir tarihe kadar, kızan Papa VIII. Johannes'un, bunun üzerine, Photios'la ilgili aforoz kararını kaldırmış ve bunun sonucunun da "Photios'un İkinci Skhisma"sı olduğuna inanılıyordu. Oysa Dvornik, V. Laurent ve V. Grumel'in çalışmaları, 879 konsilinden sonra herhangi bir bozuşma olmadığını, buna karşılık, büyük bir olasılıkla, Photios'un Papa tarafından tanındığını ve onun da bazı noktalar üzerinde durumunu düzelterek Papalıkla uzlaşmış olduğunu kanıtlamıştır.

Gerçek ve kesin Skhisma, 11. yüzyılın sonuna doğru patlayacaktır. İki taraf Güney İtalya'da nüfuz mücadelesinde oldukları için, Papalıkla imparatorluk arasındaki ilişkiler zaten uzun zamandan beri gergindi. Ama bu, tabii ki, bir Skhisma'yla sonuçlanmaya yeterli bir neden değildi ve bunun için de, her türlü ödüne karşı iki kişinin, Papalık Elçisi Kardinal Umberto ile bir Konstantinopolis Patrik'i olan I. Mikhael Kerularios'un açgözlülüğü ve hırsı gerekli oldu. Sert ve kaba bir kimse olan I. Mikhael Kerularios, İmparator IX. Konstantinos'un o sıralarda Batı'yla ilişkilerinde güttüğü politikaya karşıt kişisel bir politika gütmekten çekinmedi: [101]

Papalık elçileri Konstantinopolis'e geldiklerinde, herhangi bir uzlaşmayı reddetti. Bir Papalık elçisinden çok, bir avukat gibi konuşan Kardinal Umberto, Ayasofya'nın sunağına bir Papalık kararnamesi bıraktıktan sonra Konstantinopolis'ten ayrıldı. Kerularios'un topladığı bir konsil ise Papalık elçilerini aforoz etti. Böylece, kopma tamamlanmış oluyordu.

Büyük bir olasılıkla, o an için, kimse durumun önemini çok iyi kavrayamamıştı. İşin ucunda, bu, bu çeşitten ilk olay değildi ve bir

aforoz kararını geçersiz kılmak da kolaydı. Ama bu yapılmadı ve Skhisma varlığını hâlâ sürdürmektedir. Bunun sonucu ne oldu?

Siyasal açıdan, genel olarak, Skhisma'nın, Bizans İçin, bir zayıflık nedeni olduğu ve onu, Türkler'e karşı gereksinme duyabilecek olduğu destekten yoksun bıraktığı düşünülmektedir. Bu, bir varsayım üzerinde kafa yormak, Batı Doğu'nun çağrısına etkili bir biçimde yanıt verdi demektir: ama böyle bir şeyden kuşku duymayı gerektiren birçok belirti vardır. Dini açıdan, Skhisma'nın İstanbul Patriklik'i için zafer, Papalık İçin ise bozgun olduğunu reddedebilmek güçtür; çünkü Papalık'ın Doğu Kilisesi üzerindeki iddialarından vazgeçmesi gerekliydi. Patriklik İse, hiçbir şey yitirmiyordu; tersine, Roma'ya bağlılıktan kurtulduktan sonra, diğer Doğu patriklikleri ve Slav Hıristiyanlar üzerindeki nüfuzu arttı.

Uygarlık

Makedonyalılar dönemi, uygarlığıyla, Bizans tarihinin en parlak dönemlerinden biri olmuştur. Bunun ilk belirtisini, "Ekloga"yı - haksız olarak - küçümseyen ve yerine devirlerine daha yaraşan bir yasa koymak isteyen imparatorların yasama etkinliğinde görüyoruz. Daha önce, I. Basileios buna kalkışmıştı: ama ancak, hazırlayıcı nitelikte iki yapıt, bir "el kitabı", "*Prokhiross Nomos*", ve bir "giriş" ("*epanagoge*") yayımlayabildi. [102]

Artık geçerliği kalmamış yasalara yer vermeyerek ve en yakın tarihlileri ekleyerek, Justinianos'un yasamayla ilgili tüm yapıtlarının bireşimi niteliğindeki dev yapıt "*Basilikier*"i, I. Leon yayınlamıştır.

Elimizde, IV. Leon devrinden, özellikle ilginç bir metin var: ancak geçen yüzyılın sonunda bulunmuş ünlü "Valinin Kitabı" (Konstantinopolis valisi). Başkent valisinin görevleri arasında, tüm tacir ve zanaatçıların denetlenmesi vardı ve hemen hemen tüm mesleklerin, devletin ve halkın yararı için, sıkı bir mevzuata bağımlı

kılınmış olduğu temel nitelikteki belge, "Valinin Kitabı"nda da, meslek topluluklarının ve bunların örgütlerinin listesi yer alıyordu.

Zaten, her şey, tüm dünyanın tacirleri ve mallarının geldiği ve uzun süre Atina'nın en parlak döneminde Pire'nin oynadığı rolle karşılaştırılabilecek bir rol oynamış olan Konstantinopolis'te refahın büyük olduğunu göstermekteydi. Tüm bu ticari zenginlik, bu askeri şan ve yeniden kazanılmış güç, kendini sanat ve edebiyatta ortaya koymuştur. Bugün artık, o dönemde, Konstantinopolis'te, Ayasofya Justinianos dönemi için ne idiyse onu temsil eden o büyük yapı, "Yeni Kilise" ya da Basileios'un "Nea"sı artık yok. Ama en azından taşra illerinde ve yine en azından daha küçük ölçekli sanatlarda da, birçok yapı, Bizans sanatının ikinci altın çağı adı verilecek kadar Yunan tarzlıdır (Daphni Kilisesi'nin mozayikleri gibi). Fikir alanında ise, bu dönemin, Helenizm'e büyük yakınlıkları kadar Antik Çağ konusundaki bilgiler bakımından da dikkate değer kişiler olan Photios ile Psellos arasında yer aldığını anımsamak yeterlidir. Kuşkusuz, bu zamanın yazarları, - sanatçılara oranla çok daha fazla - çeşitlilikten yoksundurlar ve denebilir ki, bu yüzyıl, ansiklopediler yüzyılıydı "*Anthologia palatina*", Syeon Metaphrastes'in azizlerin yaşamlarıyla İlgili bir yapıttı. [103]

Ayrıca, Ioannes Geometres'in şiirlerini, Diyakos Leon'un tarihleri ile Theophanes'in sürdürücülerini, evrensel bilgin ve yazar Psellos'un tüm yapıtlarını da unutmamak gerekir. Bu konuda, imparatorlar da örnek oldular: öğrenmeye düşkünlüğü ve bilim adamlarına sevgisi nedeniyle Filozof takma adıyla anılan VI. Leon, elimizde "İmparatorluğun İdaresi" ile ilgili incelemeleri, "*Peri Thematon*", "Tören Elkitabı" gibi yapıtları bulunan, yazar, imara, sanatçı, tüm entelektüel yaşama can kazandıran VI. Leon.

Konstantinos Monomakhos, belki de Psellos tarafından yönetilen felsefe okulunun yanı sıra, Ioannes Ksiphilinos tarafından yönetilen ve işlevi İmparatorluk'un devlet görevlilerini yetiştirmek olan bir hukuk okulu kurmakla, belki de daha yararlı bir iş görmüş oldu.

Gerileme

1056'da Theodora'nın ölümü, Makedonya Hanedanı'nın (ya da Makedonyalı Hanedan - ç.n.) sonunun ve ayırt ettirici özelliği, bir yanda ordu ve bölgesel askere alma yöntemi nedeniyle ordunun bölgesel şefleri olan taşra büyük senyörleri topluluğu, öbür yanda da başkentin merkezi idare örgütü ve sivil daireleri arasındaki sürekli bir karşıtlığın başlangıcının belirtisi oldu. Daha Konstantinos Monomakhos bile, Maniakes ve Tornikios ayaklanmalarından ders alarak, orduya karşı bir politika İzlemiş, asker sayısını indirmiş, ulusal birliklerin yerine çok zaman, paralı asker getirmişti. 1056'dan başlayarak, iki taraf arasındaki mücadele kendini imparatorların tahta çıkmaları sırasında bile ortaya koydu. Ve nihayet, Küçük Asya'da bir thema'nın Strategos'u olan Nikephoros Botaneiatas'ın saltanatından (1078-1081) sonra, tahta Aleksios Komnenos'un geçmesiyle birlikte, asker taraf artık kesin olarak zafer kazandı.

Ama bu durum, Makedonya Hanedanı'nın dış etkinliklerini üç noktada tehlikeye sokan bazı karışıklıklara yol açtı. [104]

Batı'da, 1071'de, Roberto Guiscardo'nun komutasındaki Normanlar, üç yıl süren bir kuşatmadan sonra, katepano'nun ["(Yun. k.) 10. ve 11. yüzyıllarda Calabria ve Longobardia (Pouilles ve Basilicate) birleşik "thema"larını yöneten Bizanslı yüksek görevli." (Meydan Larousse) - ç.n.] başkenti Bari'yi ele geçirdiler: bu, Bizans'ın İtalya'daki varlığının sonu demekti.

Balkanlar'da ise, Peçenekler, o "Kuzey'in Türkleri", Tuna'yı geçerek tüm Makedonya ve Trakya'yı yağma ettikten sonra Konstantinopolis'i kuşattılar: kent, haraç verdi. Doğu'da, Selçuklu Türkleri, Pers ülkesinde ve Mezopotamya'da ağır ağır ilerledikten sonra, Bizans Ermenistanı'na saldırdılar. O aynı meşum yıl, Romanos Diogenes, Malazgirt Savaşı'nda Türk önder Alparslan'a yenildi ve tutsak düştü.

Bu, Türk tehlikesinin birden ortaya çıkışıydı, İmparatorluk'un sınırları, Antiokheia'dan Van Gölü'ne kadar, ilişilmemiş durumdaydı, ama bu bozgun bir dağılmanın belirtisi oldu. Bütün İmparatorluk güçleri batı yönünde geri çekildi ve Küçük Asya yolları Türkler'in önünde açıldı" (L. Brehier). [105]

YEDİNCİ BÖLÜM: Bizans ve Haçlılar. Komnenos'lar ve Angelos'lar. Latin Devletler ve Yunan Nikaia İmparatorluğu (1081-1261)

[106]

Komnenos'lar hanedanı

"Aleksios'la birlikte, asker taraf ve taşra toprak aristokrasisi, başkentin bürokratik tarafına üstün geldi" (A. Vasiliev).

Gerçekten, Aleksios Komnenos yükselmesini askerlikteki şanına borçluydu ve ailelerinin Hadrianopolis (Edirne) kökenli olması olasılığı bulunan Komnenos'lar da Küçük Asya'da büyük toprak sahibi olmuşlardı. I. Aleksios, 1081 ile 1118, ardından, oğlu II. Ioannes Komnenos 1118 ile 1143, sonra da oğlu I. Manuel Komnenos 1143 ile 1180 arasında hüküm sürdüler. İmparatorluk'un, bir yüzyıl boyunca, istikrarlı ve sağlam bir idaresi oldu. Bakışları sürekli Batı'ya dönük olan Manuel ikinci evliliğini Fransız prenses Antakya'n Maria ile yapmıştı: genç II. Aleksios Komnenos'un saltanatı (1180-1183) sırasında, naip olarak o hüküm sürdü. Ama II. Aleksios Komnenos, II. Ioannes Komnenos'un yeğeni Andronikos Komnenos tarafından tahttan indirildi. Komnenos'ların en değişik tiplisi olan bu kimse, kendisinden öncekilerin yaptıklarının tersini yaptı: [107]

Tahta geçmesiyle birlikte, Latinler'e karşı çok büyük bir tepki kendini gösterdi ve bunlar Konstantinopolis'te topluca öldürüldüler. İç politikada ise, büyük aristokrasiyle şiddetli bir mücadeleye girişti. Ama o da II. Isaakios Angelos tarafından tahttan indirildiği için ancak 1183 ile 1185 arasında hüküm sürebildi.

Ekonomik bakımdan, görünüşe göre, İmparatorluk'un refahı çok büyük olmayı sürdürüyordu. Haçlılar, bu konuda, hayranlıkla, dünyadaki zenginliğin üçte ikisi Konstantinopolis'te, diyeceklerdir. Ama Bizans, bazı siyasal nedenlerle, yavaş yavaş, bu refahın kaynağı olan, oynadığı, Doğu ile Batı arasındaki aracılık rolünden, İtalyan kentleri Pisa, Cenova ve özellikle de Venedik lehine vazgeçti.

Dinle ilgili konularda da, siyasal çıkarlar, inançla ilgili olanlardan önce geliyordu, imparator, birçok kez, siyasal otoritesini Batı'da yeniden kurmaya yönelik boş bir düşle, Papa'ya Doğu'da yeniden dini otorite hakkı tanımaya hazır göründü. Öte yandan, Papa da, uzun süredir şiddetli bir mücadele yürüttüğü Almanya İmparatoru'na karşı koymak üzere, çok zaman, Bizans İmparatoru'na yaklaşmaya hazır göründü: böylece, birleşmeye her zamankinden yakın olundu. Ama bu gerçekleşmedi, çünkü Batı İmparatorluğu ile Papalık, sonunda uzlaşacaklardı. Bunun nedeni ise, Haçlı Seferleri'nin, sonuçta, bir başarısızlık olması ve özellikle de, birleşmenin, Latinler'in anlayışsızlığı ve Yunanlıların, Manuel'in Latin dostu politikaları ve ondan da çok, Haçlılar'ın her çeşitten aşırılıkları nedeniyle ulusal duygularının incitilmiş olmasıydı.

Doğu ve Balkanlar

1. Aleksios'un karşı karşıya kaldığı en büyük tehlike, "Bogomiller" tarafından çağrılan Peçenekler oldu. [108]

Peçenekler, Aleksos'u Silistre'de yendikten sonra, 1091'de Konstantinopolis'in surları önüne geldiler ve Selçuklu Türkleriyle,

Bizans için ölümcül bir tehlike oluşturacak olan bir ittifaka girmelerine ramak kalmışken, bu yüzden çok güç durumda bulunan Aleksios, onlara karşı, vahşi *Polovestler*'i (Kıpçaklar, ya da Kumanlar - ç.n.) çağırdı ve onlar da 1091'de Peçenekler'i hemen hemen tümüyle yok ettiler. Türkleri ise, Birinci Haçlı Seferi'nin neredeyse tüm Küçük Asya'dan bir süre için kovacağını göreceğiz. II. Ioannes'in saltanatının başlangıcında, Peçenekler, saldırıyla, dönmeyi denediler: ama tam anlamıyla ezilerek Bizans tarihinden artık tümüyle yok oldular.

Bu arada, II. Ioannes Komnenos, Balkanlar'ın batısında ortaya çıkan yeni bir tehditle, Balkanlar'da ortaya çıkan, diğerleri kadar büyük bir tehlikeyle, korkutucu iki tehlike olan Macarlar ve Sırplarla da uğraşmak zorunda kaldı: bunların her ikisine karşı, kesin sonuç vermeyen, ama henüz ortaya çıkan bu hırsların önüne set çekmeye yeterli olan savaşlar yürüttü. Öte yandan, II. Ioannes Komnenos, Ermeni göçmenler tarafından kurulmuş bağımsız bir devletin, Küçük Ermenistan'ın kurulduğu Kilikya'da kesin olarak galip gelmiş ve Kilikya'yı imparatorluğunun sınırlan içine almıştı.

Manuel, bakışlarını Batı'ya ancak istemeye istemeye çeviriyordu; ama bunu, Kilikya'da çıkan ve bastırdığı bir ayaklanmayla ve özellikle de Türklerle ilgili olarak, yapmak durumunda kaldı. O sıralar, *konium* (Konya - ç.n.) Sultanı (Anadolu Selçuklu Devletinin hükümdarı) ürkütücü II. Alparslan'dı: 1176'da, Türk orduları Bizans ordularını Frigya'da Miryokefalon'da darmadağın ettiler. Bu, Bizans için, Malazgirt'ten yüzyıl kadar sonra, Türkler'i Asya'da yenme umudunun artık kesinlikle son bulmasıydı.

Aynı zamanda da, Manuel'in, bir ham hayal uğruna, İmparatorluk'un o anki çıkarlarını önemsememek demekti. [109]

Batı: Venedikliler ve Normanlar

Roberto Guiscardo Güney İtalya’da, Sicilya Krallığı’nın başlangıcı olan *Apulia* (bugün Puglia - ç.n.) dukalığını kurmuştu. Kısa bir süre sonra bakışlarını Bizans İmparatorluğu'na çevirdi ve Makedonya ve Trakya üzerinden Konstantinopolis'e ulaşan yolun başlangıç noktası *Dyrracium*'u (Durazzo [bugün Draç - ç.n.]) aldı. I. Aleksios'un Normanlar'ınkiyle savaşabilecek güçte bir donanması yoktu: Venedik donanmasından, ticari kolaylıklar karşılığında yardım istedi. Ama yine de Dyrracium'u yitirdi. Ne var ki, 1, Aleksios'un, Venedik'in yardımının karşılığını ödeyebilmek için, 1082'de Venedik Cumhuriyeti'ne, bir belge vermesi gerekmişti. Bu belge, bir Bizans İmparatorunun imzaladığı en önemli belgelerden biridir.

Çünkü gerçekten, bu belge gereğince, Venedikli tüccarlar, Bizans İmparatorluğu toprakları üzerinde, hiç vergi ödemeksizin ve herhangi bir gümrük denetiminden geçmeksizin mal satın almak ve satmak hakkına sahip oluyor, ayrıca bu malların dörtte birinin ve bazı antrepoların Bizans'ta kendilerine ayrılması hakkı kazanıyorlardı: böylece, Venedik'in ticareti, Bizans İmparatorluğu içinde, Bizans'ın kendisininkinden de çok kayırılmış oluyordu. Bu belgenin içerdiği hüküm son derecede önemlidir.

Çünkü bu, Bizans için, ekonomik gücünü sağlamış olan, Doğu ile Batı arasındaki aracı durumunun verdiği çok büyük avantajlardan vazgeçmek demekti. Venedik içinse, Akdeniz dünyasını yavaş yavaş etkisi altına sokacak olan büyük gelişmenin hareket noktası. Artık, Venedik, deniz gücünü salt ticari çıkarlarının hizmetine koyan, şaşırtıcı, bir, hayâsızlık ve ustalık karışımıyla ve aynı zamanda da, sürekliliği bakımından dikkate değer bir politikanın etkisiyle, birkaç yüzyıl boyunca, sıkılmaz bir ekonomik emperyalizmin özenişlerini gerçekleştirecek olan dikkate değer bir politikanın hareket noktasıydı. [110]

1082 tarihli bu belgede, dördüncü haçlı seferinin tohumları vardır.

Bundan sonra, Bizans İmparatorlarının yapabilecekleri artık sadece, Venedik'in iki başlıca rakibi olan Pisa ile Cenova'ya aynı ayrıcalıkları vererek, Venedik'in ayrıcalıklarının önemini azaltmaya çalışmak

olacaktır. II. Ioannes de öyle yapacak, ama 1082 tarihli belgenin yeniden yürürlüğe konmasını önleyemeyecektir. Ondan sonra, ardılı Manuel, III. Konrad'ın bağlaşmasını terk etmeksizin (ilk evliliğini İmparator'un bir yakınıyla yapmıştı) Ruggero Korfu'yu ele geçirince ve Yunanistan'a Attike'ye kadar bir akın yapınca, yeniden Venedik'ten yardım istemek zorunda kaldı: Venedik, Korfu'yu geri aldı, ama karşılığında bazı yeni ticari kolaylıklar elde etti. Daha sonraları, I. Guelielmo, II. Ruggero'dan sonra tahta geçince, Manuel, Norman sorununu kendi güçleriyle çözüme ulaştırmak amacıyla son bir girişimde bulundu: birlikleri Brindisi'de yenildi. Bizanslılar, o tarihten sonra, İtalya'da artık hiçbir zaman görünmeyeceklerdir. Buna karşılık, Normanlar, İmparatorluk'u bir kez daha istila ettiler: Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos döneminde, Dyrrachium'u geri aldılar, Selanik'i kuşatarak ele geçirdiler ve büyük bir insan kırımı yaptıktan sonra da Konstantinopolis yönünde ilerlediler. O sırada, başkent Konstantinopolis halkı ayaklanarak Andronikos'un yerine II. Isaakos Angelos'u geçirdi ve o da Normanlar'ı Selanik ve Dyrrachium'dan (Durazzo, Türkçede Draç - ç.n.) kovdu. İmparatorlar, İmparatorluk'u koruyabilmiş, ama İtalya'daki Norman gücünü yok edememişler ve bu zayıf sonucun bedelini Venedik'in ekonomik emperyalizmine önemli ödünlerle ödemişlerdir.

İlk Haçlı Seferleri

[111] Haçlı Seferleri, karmaşık ve çok zaman iyi anlaşılmamış bir olaydır, çünkü sadece Batı açısından ve sadece din bakımından göz önünde tutulurlar. Aslında, Haçlı Seferleri'yle ilgili siyasal ve ekonomik çıkarlar son derece güçlü olmuş, ama bir ideolojinin, kutsal yerlerin kurtarılması ideolojisinin gerisinde gizli kalmışlardır.

Her zaman 1054 Skhisma'sını ortadan kaldırmayı ve Doğu'yu yine kendi otoriteleri altına sokmayı dilemiş olan papalar da, hep, salt dinsel bir ülkünün hizmetindeki katıksız kişiler olmuşlardır.

İlk Haçlı Seferi'ne 1095'te, Clermont Konsili'nde, Papa II. Urbanus'un girişimiyle karar verildi. Aynı yıl, Avrupa içinde ilerleyen, Piyer Lermit (Pierre Lermite) ve Gautier Şans Avoir (Yoksul Gautier) öncülüğündeki kalabalık ve karmakarışık insan sürüsünün Konstantinopolis kapılarında görünmesi I. Aleksios'a büyük bir korku verdi: İmparator, bu açlıktan nefesi kokan ve bağnaz kişiler topluluğunu hemen Asya yakasına geçirtti. Daha sonra da, bu kişiler, Nikaia (İznik - ç.n.) yakınında Türkler tarafından hemen hemen tümüyle yok edildiler. Ertesi yıl, senyörler ordusu, geçişini bazı yeni yağma olaylarıyla ortaya koydu ve Aleksios'ta yeni korkulara yol açtı, ama yine de, İmparator, Haçlılar'dan, kendisine yönelik bir derebeylik bağımlılığı andı elde etmeyi başardı. Haçlı ordusu, Nikaia'yı, Edessa'yı, Antiokheia'yı ve 15 Temmuz 1099 günü de, Kudüs'ü ele geçirdi. Haçlılar, batı örneğine ve feodal örneğe uygun olarak, Edessa'da Flandre Kontu Baudouin, Antiokheia'da Taranto Kontu Bohemond, Kudüs'de Godefroy de Bouillon için bir dizi hükümdarlık kurdular. Ama II. Ioannes Komnenos'a derebeylik andıyla bağımlılığı kabul etmiş olduklarını unutmuşlardı: o da, Antiokheia üzerindeki melbuluğunu silah zoruyla yeniden sağlayarak, onlara bunu anımsattı.

İkinci Haçlı Seferi'nin gerekçesi, Türkler'in Edessa'yı geri almaları oldu: bu Frank hükümdarlığının düşmesi, Kudüs ve Antiokheia'yı tehlikeli duruma sokuyordu. Clairvaux'lu Aziz Bernard tarafından ön ayak olundu ve Fransa Kralı VII. Louis ile Alman İmparatoru III. Konrad tarafından yönetildi. [112]

Sefer haberinin gelmesi üzerine, Bizans İmparatoru Manuel, "Latin sever" ve III. Konrad'ın akrabası olduğu halde, yine de, hemen, Konstantinopolis'in surlarını bir saldırıya karşı hazır duruma getirtti. İlk gelen, Almanlar oldu: Manuel'in içi ancak, onları Asya'ya geçirdikten sonra rahat etti ve bunlar, orada Türkler tarafından kanlı bir bozguna uğratıldılar. Kısa bir süre sonra, VII. Louis'nin ordusu da karşıya geçirildi ve onların da sonu aynı oldu. Sonunda, III. Konrad ile VII. Louis Batı'ya geri döndüler. Birkaç yıl sonra ise, Manuel,

Antiokheia'nın Latin hükümdarı Renaud de Chatillon'un bağımsızlık girişimlerine engel oluyor ve kente zafer alayıyla giriyordu.

Üçüncü Haçlı Seferi de, diğerlerinden hiç de daha az kesin olmayan bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bu sefere, Mısır'da yeni bir hanedan kurmuş ve 1187'de Kudüs Krallığı'na saldırmış, kenti ele geçirmiş ve kralı tutsak etmiş olan Salahaddin Eyyubi'nin girişimleri yol açtı. Bu seferin başında Batı'nın büyük egemenleri Fransa Kralı Philippe Auguste, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard ve Almanya imparatoru Friedrich I. (Barbarossa) bulunuyordu. Ama Barbarossa'nın kara yoluyla gelmiş olan ordusu Küçük Asya'da yenildi ve kendisi de Göksu ırmağında boğuldu. Deniz yoluyla gelmiş olan Auguste ile Richard ise, Kudüs'ü geri almayı başaramayarak geri döndüler.

Bu mücadeleden sonra, sonuçta, Müslümanlık galip çıkmıştı. Suç, Bizans İmparatoru'nun ikiyüzlülüğünde miydi? Batı'da', böyle olduğu öne sürüldü, ama bu, hakkaniyetli bir yargı değildir.

Frenk senyörlerinin haçlı seferlerini hazırlama tarzı konusunda söylenecek çok şey vardır. Yunan imparator konusunda ise, onun, Latinler'den, kendisine, Hıristiyanlık'ı Hıristiyan olmayanlara karşı korumak için sadece paralı asker istemediğini unutmamak gerekir: [113]

İmparator, o haçlı seferini anlamıyordu ve Doğu'yu Batı'ya bağımlı kılacağı için, bu seferlerin başarılı olmasını isteyemezdi. Sıradan kişilerin dinle ilgili isteklerinin derebeyleri tarafından sömürüldüğü bu feodal orduları büyük bir güvensizlikle karşılamakta haklıydı. Dördüncü Haçlı Seferi olayları, bu güvensizliğin ne kadar çok yerinde olduğunu göstermiştir.

Dördüncü Haçlı Seferi

Önderi, Venedik dukası İtalyan Dandolo'ydu. Kiliselerin - tabii ki, Roma'nın yönetiminde - birleşmesinden yana olan III. Innocentius

manevi ve dini çıkarları temsil ediyordu. Dandolo, Venedik'in ekonomik çıkarlarını temsil etti ve kesin rolü de o oynadı. Haçlılar'ın Doğu'ya Venedik gemileriyle götürülmesi kararlaştırılmıştı, ama Venedik, bu işin ücretinin tamamının kendisine hareketten önce ödenmesini şart koştu. Haçlılar gerekli parayı bir araya getiremeyince de, Venedik onlardan, ilkin, paranın kalan kısmının karşılığı olarak, kendisi için, Adriya Denizi'nin doğu kıyısındaki, o sırada Macar Kralı'na ait olan Venedik kenti Zadar'ı (ya da Zara) ele geçirmelerini istedi. Bu, Hıristiyan olmayanlara karşı yürütülen bir haçlı seferi için garip bir başlangıçtı: zira söz konusu kent, bir Hıristiyan kentiydi ve Hıristiyan bir hükümdara aitti. Papa'nın hoş karşılamamasına karşın, Haçlılar bu garip koşulu kabul ederek ve kenti ele geçirerek Venedik'e teslim ettiler.

Hepsi bu kadarla da kalmadı. Haçlı seferinin hedefi, Filistin'in bağlı olduğu Mısır'dı. Ama o sırada, tahtta, II. Isaakios Angelos'un oğlu, III. Aleksios tarafından tahttan indirilmiş, imparator Philipp von Schwaben'in akrabası genç Aleksios Angelos vardı: bu kişi, Haçlılar'a, Doğu İmparatoru'nun bağlılığının kendilerine sağlayacağı tüm kolaylıkları göstererek, ilkin Aleksios'u yeniden tahta geçirmelerini önerdi. [114]

Dandolo, bu durumdan Venedik'in sağlayacağı avantajı anlayarak, bu öneriyi kabul etti: ama yine de, donanma, Mısır'a yönelmek yerine, Bizans'ın yolunu tuttu ve Haziran 1203'te oraya vardı. Bundan sonrasını, en azından, Villehardouin'in anlatısından biliyoruz. Temmuz 1203'te Konstantinopolis saldırıyla ele geçirildi, III. Aleksios tahttan indirildi, II. Isaakos Angelos ile oğlu IV. Aleksios yeniden tahta geçirildi. Ama Yunanlılar, hemen, bu "hükümdar'ların, Latinler'in ve Papa'nın elinde oyuncaktan başka bir şey olmayacaklarını anladılar: dolayısıyla, ayaklanarak onları devirdiler. Bunun üzerine, Haçlılar, Konstantinopolis'i ve İmparatorluk'u kendileri için ele geçirmeyi kararlaştırdılar: kenti kuşatarak 13 Nisan 1204 günü saldırıyla ele geçirdiler.

Talan edilen kentte, korkunç Öldürme ve yağma olayları üç gün sürdü: bu olaylarda, İsa'nın askerlerinin yanı sıra, bazı din adamları

sınıfının üyeleri de yer aldılar. Haçlılar'ın saf ve görgüsüz gözlerini kamaştıran, kentin o güne kadar hiç kimsenin eline geçmemiş ve yüzyıllar boyunca biriktirilmiş zenginlikleri tüm Batı'ya dağıtıldı: bu, Öylesine garip bir biçimde başlamış olan bir "Haçlı Seferine yaraşan bir sonuçtu.

Latin devletler

İş, ganimeti paylaşmaya ve her şeyden önce de bir Latin imparator seçmeye kalmıştı: Ayasofya'da taç giydirilen kişi, Flandre Kontu Baudouin'di. Latin patrik ise, bir Venedikli, Tommaso Morosini oldu; kent ve çevresi Baudouin ile Dandolo arasında paylaşıldı; Haçlılar arasında, sadece Dandolo, Baudouin derebeyi bağlılığı andı içmekten bağışık tutuldu ve nihayet, Venedik, Dyrrachium'u (Durazzo ya da Draç), Ion Adaları'nı, Ege Adaları'nın pek çoğunu, *Euboia*'yı (Eğriboz - ç.n.), Rodos'u, Girit'i; ayrıca, Peloponnesos'ta, Hellespontos'ta (Çanakkale Boğazı - ç.n.), Trakya'da birçok yer elde etti: böylece, Haçlı Seferi, Venedik'e bir sömürge imparatorluğu ve ekonomi hegemonyası sağlamış oluyordu. [115]

Bizans İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde ve Konstantinopolis'teki Latin İmparatorluğu’nun yanı başında, feodal tarzda, bir dizi, bağımlı hükümdarlık kuruldu: Bonifacio Monferrato'yla Selanik Dukalığı, Fransız Othon de la Roche'la Atina ve Thebai Dukalığı; her ikisi de Fransız olan Guillaume de Champlitte ile Geoffroy de Villehardouin tarafından ele geçirilmiş olan Akhaia (ya da Mora) Hükümranlığı. Yunan İmparatorluğu’ndan, ancak, hâlâ bağımsız devlet olarak görünen üç parça kalmıştı: Angelos Komnenos'ların Epir Despotluğu, Karadeniz'in güneyinde Trabzon İmparatorluğu ve Nikaia (İznik - ç.n.) İmparatorluğu.

Nikaia İmparatorluğu

Konstantinopolis'te bir Latin imparator bulunduğu süre boyunca (1201-1261) Bizans İmparatorluğu’nun temsilcisi ve Helenizm'in sığınağı gerçekten Nikaia İmparatorluğu olmuştur ve Bizans'ın kurtarıcısı da onun İçinden çıkacaktır. Nikaia İmparatorluğu

Theodoros Laskaris (1204-1222) tarafından kuruldu ve ondan sonra tahta enerjik bir imparator olan III. Ioannes Dukas Vatatzes (1222-1254) geçti. Başlangıçta, Haçlılar bu devletin varlığını sürdürmesine pek izin vermeyecek gibi göründü: orduları, Konstantinopolis'in vazgeçilmez tamamlayıcı bölümü Küçük Asya'yı fethe çıktılar. Nisan 1205'te, Hadrianopolis (Edirne - ç.n.) Savaşı'nda Haçlılar yenildiler: imparator I. Baudouin, öldürülerek ya da tutsak edilerek, yok oldu; Dandolo ise kısa bir süre sonra öldü. Bu, önemli bir olaydı: daha başlangıçta, Doğu'daki Frank egemenliği yıkılmıştı. Aynı zamanda, Nikaia İmparatorluğu için de kurtuluş yolu demekti; çünkü Theodoros Laskaris'in *Iconium* (Konya - ç.n.) Sultanı (Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı - ç.n.) karşısında kazandığı zafer Nikaia İmparatorluğu'nun durumunu daha da sağlamlaştırmıştı. [116]

Artık, Bizans İmparatorluğu'nun, yeniden, Nikaia'dan hareketle kurulacağı kesin olarak belli olmuştu: ama bunun için, Konstantinopolis'teki imparatorluğun yaşamını binbir güçlükle sürdürdüğü pek karışık bir elli yıllık sürenin geçmesi gerekecektir.

Konstantinopolis'te, Baudouin'in arkasından tahta geçen erkek kardeşi Henri ilkin başarılı oldu ve Küçük Asya'ya derinlemesine daldı. Sonra, III. Ioannes Doukas da Latinler'i yendi, Avrupa'ya geçti, Konstantinopolis'e yaklaştı. Gerçi, Selanik Latin Krallığı'nı yıkmış olan ve Konstantinopolis'i kendi hesaplarına ele geçirmeyi tasarlayan Epir Dostları'nın düşmanlığını üzerine çekmişti ama Despot Theodoros Angelos 1230'da, Edirne'yle *Philippopoli* (Plovdiv ya da Filibe) arasında yenildi. Bundan sonra, Asen 1241'de öldü ve Asen bundan yararlanarak Avrupa'ya geri döndü, Bulgarlar'ın Makedonya ve Trakya'da ele geçirdiği toprakları geri aldı, Selanik'i ele geçirdi, Epir'i kendine bağımlı kıldı.

Yaptıklarını, 1258'de ölen II. Theodoros Laskaris de, o sırada IV. Ioannes Vatatzes'in o sırada henüz yedi yaşında olan oğlu IV. Ioannes de değil, bu yaş küçüklüğünden, kesin bir rol oynamak için yararlanan, Ioannes Vatetzes'in akrabası Mikhael Palaiologos tamamladı. Bu kişi, ilkin, Pelagonia'da, Epir Despotu ile bağlaşığı Akhaia Prensi Guillaume Villehardouin'i yendi; Villehardouin tutsak

edildi. Ve 25 Temmuz 1261 günü de, Latin İmparator II. Baudouin ile Latin Patrik Batı'ya kaçarken, Mikhael Plaiologos'un birlikleri fazla güçlük çekmeksizin Konstantinopolis'i ele geçirdiler. Böylece, Batı'da birkaç yıl önce yıkılmış olan Latin İmparatorluğu, artık ancak, açması ve eğreti bir yaşamı sürdürmüş oluyordu; imparator, yaşayabilmek için, bazı kutsal kalıntılar satmak zorunda kalıyor ve ısınmak amacıyla da sarayının tahta bölümlerini yakacak olarak kullanıyordu. [117]

Öte yandan, yeniden kurulmuş olan Bizans İmparatorluğu da, henüz geçirdiği bunalımdan sonra, onu, iki yüzyıllık bir gerilemenin ardından iflasa götürecek olan bir tükenmişlik içindeydi. [118]

SEKİZİNCİ BÖLÜM: Palaiologos'lar ve Bizans İmparatorluğu'nun Yıkılması (1261-1453)

Genel özellikler

Haçlı Seferleri ve Latin egemenliği, Yunan Doğu'sunu, 1261'deki, ekonomik bakımdan tükenmiş, toprakları küçülmüş ve parçalanmış imparatorluğu, artık sadece, Komnenos'larınkinin gölgesi olacak biçimde bırakmıştı. Konstantinopolis'te, saraylar ve semtler yıkıntı durumuna gelmişti ve kent 1204'teki o korkunç yağma olayından sonra belini pek doğrultamamış görünüyordu. Taşra illerinin durumu da başkentinki gibiydi ve refahın kaynağı Yunanlılar'ın (Rumlar'ın ya da Bizanslılar'ın - ç.n.) elinden kaçmış olduğuna göre, eski refaha dönme umudu beslemek boşuna gibi görünüyor ve ticaret cumhuriyetleri Venedik ile Ceneviz, Yunan Doğu'sunun ticaretini kendi yararlarına kullanıyorlardı.

Zaten, imparatorluk, Asya'da, Nikaia devletinden, Avrupa'da ise, Trakya'dan ve Makedonya'nın bir kısmından ibaret kalmıştı: "Cılız, güçsüz kalmış bir gövde ile kocaman bir kafa, Konstantinopolis" (Ch. Diehl). Tüm çevresi boyunca da, bağımsız ya da düşman devletler: [119]

Türkler tarafından fethedilinceye kadar kendi öz yaşamını sürdürecek olan Trabzon (Rum - ç.n.) devletleri Epir Despotluğu ile Yeni Patras

Dukalığı, Fransızlar'ın elinden ancak, Katalanlar'ın eline geçtiğinde çıkan Atina Dukalığı ve Yunanlıların yeniden devletlerinin sınırları içine almak için bir yüzyıldan çok zaman harcayacakları Mora prensliği ve nihayet, hemen hemen tüm adalarla, Cenevizliler'le Venedikliler'in elindeki çok sayıda kıyı kalesi. Daha yukarda ise, Ortaçağ'ın "hasta adam"ı adı verilmiş olan bu parçalanmış imparatorluğun can çekişmesini gözleyen Batı devletleri, Sırbistan, Bulgaristan, Türkler.

VIII. Mikhael'in birlikleri, savunmasız bırakılmış olan Konstantinopolis'e baskınla girdiklerinde durum böyleydi. Bizans tarihinin bu son döneminde (1261-1453), süreleri birbirinden çok değişik iki dönemi birbirinden ayırt etmek gerekir: VIII. Mikhael'in saltanatı ve ardıllarınınkiler. Gerçekten, 1282, - VIII. Mikhael'in ölümü ve II. Andronikos'un tahta çıkması - bir kesintinin, kopukluğun belirtisidir ve haklı olarak, VIII. Mikhael'in saltanatı, Bizans'ın sürdürücüsü ve Bizans'ı eski yerine oturtan Nikaia İmparatorluğu'na bağlanabilir ve Paleologoslar'ın tarihi ile Bizans'ın çöküşü de II. Andronikos ile başlatılabilir. VIII. Mikhael'in işlevi, Latinler'i başından atmak ve Batı'nın Doğu'ya saldırgan bir geri dönüşünü önlemek oldu: politikasının etkinliği ve başarısı, saltanatını Bizans'ın önemli son saltanatı durumuna getirdi. Ama içerde tükenmiş, dışardan tehdit altındaki imparatorluğun çöküşünün derin nedenlerini ortadan kaldırmak gücüne sahip değildi ve ardılları da son dakikayı geciktirmekle yetinmek zorunda kaldılar. II. Andronikos (1282-1328) ve III. Andronikos (1328-1341) döneminde Türkler Asya'ya egemen oldular. V. Ioannes (1341-1391) ve Taht Gasıpı VI. Ioannes Kantakuzenos (1341-1355 arası) döneminde Sırplar Konstantinopolis'in kapılarına geldiler ve Avrupa'daki ilk Türk fetihleri başladı. [120]

II. Manuel (1391-1425) ve VIII. Ioannes Palaiologos (1425-1448) döneminde ise, Türkler'in ilerlemeleri, İmparatorluk'u, başkenti ve yakın çevresiyle sınırlı tuttu ve imparatorların yardım dilenmek amacıyla Batı'ya yaptıkları alçaltıcı yolculuklar sonuçsuz kaldı:

"Yunan İmparatorluk'a dini bakımdan egemen olabilmek, onu siyasal bakımdan fethedebilmek, ekonomi açısından sömürmek amacıyla, uğradığı felaketlerden yararlanmaktan başka bir şey düşünülmüyordu" (Ch. Diehl). Kaçınılmaz sonuç, 29 Mayıs 1453 günü, son Bizans imparatoru II. Konstantinos Paleologos'un (ya da XII. Konstantin Dragases), Türkler tarafından saldırıyla ele geçirilen Konstantinopolis'in surları üzerinde savaşırken kahramanca ölümüyle gelip çattı.

İmparatorluk'un bu uzun dönemi kapsayan iç tarihi konusunda fazla bir şey bilinmemektedir. Bu dönem boyunca, İmparatorlar pek büyük mali güçlüklerin üstesinden gelmek zorunda kaldılar ve özellikle de vergiden bağışık mülklerden vergi almak amacıyla çaba gösterdiler: ayrıca, istenilen sonucun alınmış olduğu da kesin değildir. Örneğin, VIII. Mikhael Palaiologos, İmparatorluk’un doğu sınırına yerleşmiş olan, her türlü vergi ve yükümlülükten bağışık asker kolonlara saldırmakla, belki de, bu sınırı tehlikeli bir biçimde savunmasız bırakmış oluyordu. Zaten, yinelemek gerekir ki, tüm ticareti yabancıların eline geçmiş olan bir devlette bu önlemler etkili olamazdı: bir vakanüvisin yazdığına göre, V. loannes'in evlenme töreninde, ortada bir tek bile altın ya da gümüş kupa yoktu ve giysiler de, hiç de, değerli taşlarla değil, renkli camlarla süslenmişti. İmparatorluk, artık, bir donanmanın giderlerini karşılamak gücünden yoksundu ve kara ordusunun, iyi ücret almayan ücretli askerleri, her an, ayaklanmaya, ihanete ve yağmaya hazırdı. Bizans'ta her zaman olduğu gibi, dini kavgalar ve özellikle de Roma'yla birleşme konusunun çevresinde çıkan bitmek tükenmek bilmeyen anlaşmazlıklar siyasal çalkantının aynası oldu. [121]

Arsenios'çular, en katı Ortodoksluk'u savunmak ve İmparator'un politikasına gerektiğinde ayaklanmayla karşı çıkmak amacıyla, keşişlere ve halka dayanıyorlardı. Calabria'lı Barlaam'a karşı, *Athos* (Aynaroz) Dağı'nda keşiş, Selanik Başpiskoposu ve Bizans'ın en garip kişilerinden biri olan Gregorios Palamas tarafından ateşli bir biçimde savunulan Hesukhia'cılık'ın temsil ettiği, Roma'yla bir yakınlaşmayı da, keşişlerin ve onunla aynı zamanda doğu mistisizminin zaferi ve ılımlılarla rasyonalistlerin yenilgisi kabul

etmişti. Zaten, Palaiologos’lar dönemi de, Athos (Aynaroz) manastırlarının en büyük refaha sahip oldukları dönemdir: Konstantinopolis'te bir dizi patrik, Paleologos'lar arasından çıktı ve bu manastırlar, Bizans'ın en kültürlü kimseleri için, zamanın üzüntülerinin ortasında, yaşamım keşiş giysisiyle sona erdirmek üzere geldiği sığınma yerini temsil etmiştir.

Gerçekten, İmparatorluk'un, birçok bakımdan düş kırıklığına uğratıcı olan son iki yüzyıla, hiç de, manevi yoksulluk yüzyılları olmadı. Tersine, edebiyat ve sanat, o döneme, "ikinci Bizans Rönesans'ı" adı verilecek kadar parlak oldu ve bu iki yüzyıl, çok zaman, İtalyan Rönesansı'yla karşılaştırıldı. Söz konusu dönemin en dikkate değer özelliği ise, İlkçağ Helenizmi anlayışına dönüştür ve bu, yazarlarda, hatta sanatçılarda da pek belirgindir. Konstantinopolis'te, Khora Kilisesi'nin (Kariye Camii) mozayikleri, Sırbistan, Rusya, Romanya üzerinde derin bir etki yapmış olan Bizans uygarlığının başyapıtıdır, imparatorlukta, birbirine karşıt iki anlayış vardı; Athos'un en eski kiliselerinin süslemesinde kullanılmış olan ve Makedonya tarzı denilen tarz ve yanlış olarak Girit tarzı adı verilen ve günümüze kadar gelmiş en güzel yapıtları bugün Mystras kiliselerinde bulunan çığır. [122]

Harita 3. Haçlı seferlerinden sonra Doğu ülkeleri.

Ve bu Mystras adı da, bu dönemin belki de en özgün yanını belirtmeyi gerektiriyor: İmparatorluk'un manevi yaşamı, hatta siyasal yaşamı da, yavaş yavaş, tehlikeli bir durumda bulunan Konstantinopolis'ten çekilerek Peloponnesos'a sığındı. Orada kendini, daha güven içinde ve aynı zamanda, Bizans'ın, son günlerinde, bir örnek ve teselli bulabilmek için, gözlerini çevirmekten hoşlandığı, Helenizm'in eski ve şanlı geleneklerine daha yakın duyumsuyordu. Akhaia Frank hükümdarlığının yeniden ele geçirilmesi, VIII. Mikhael Palaiologos'un saltanatıyla birlikte başladı: gerçekten, üç müstahkem kent, Monemvasia, Mystras ve Maina, 1262'de, Pelagonia'da Bizanslıların tutsağı Guillaume de Villehardouin'in kurtulmalığı oldu. Daha sonra, VIII. Mikhael, Arkadia ve Lakonia'yı geri aldı ve ardılları da Mora'nın yeniden Yunan toprağı durumuna getirilmesi işini tamamladılar. En önemli kent, Villehardouin'lerin çok güzel bir mevkide güzel bir şato inşa ettikleri yerin yakınındaki Mystras oldu ve "Mystras Despotluğu", Kantakuzenos'tan başlayarak, Bizans'ta hüküm süren imparatorun ikinci oğlunun hası oldu. Burası, İmparatorluk'un bir ilinden çok, fiilen bağımsız bir devletti. Mystras Tepesi'nin üzeri saraylar, kiliseler, manastırlarla kaplandı ve despotların sarayı Konstantinopolis'inkinden parlak ve canlı oldu. Bazı seçkin bilginler ve II. Manuel'e Hellas'ı yeniden canlandırmaya yönelik tasarılar sunan ünlü filozof ve hümanist Gemistos Plethon orada yaşamıştır.

Helenizm, birkaç yüzyıl boyunca karanlıklara gömüleceği sırada, son bir parlaklığını Antik Çağ Yunanistan'ının üzerinde ortaya koyuyordu.

VIII. Mikhael Palaiologos

İmparatorluk'u canlandırıp yeniden yerine oturtan VIII. Mikhael, dikkatini Batı'ya yöneltti. [124]

Orada Bizans'ın üç düşmanı vardı: biri ekonomik, diğeri dini nedenlerle, Latin İmparatorluğu'nu canlandırmak dileğinde olan

Venedik ve Papalık ve iki Sicilya Krallığı'nın yeni hükümdarı, siyasal haklar öne süren, İki Sicilya Krallığı hükümdarı Charles d'Anjou (ya da Anjou'lu Karlo). Gerçekten, Charles d'Anjou, Viterbo'da imzalanan bir antlaşmayla, sürgündeki imparator II. Baudouin'den, onun eski Latin İmparatorluğu üzerindeki haklarını kendi üzerine almıştı. Charles'ın, Venedik ve Papalık'ın arzularının oyuncağı olması ve Yunan devletinin kurulur kurulmaz, büyük bir güçbirliğiyle, yaşamasının engellenebilmesi olasılığı vardı. VIII. Mikhael Palaiologos'un saltanatı, bu tehlikeyi savuşturmaya harcandı. İmparator kimi zaman silaha başvurdu ve Epir'de Anjou birliklerine, Euboia'da Venedikliler'e, Mora'da Franklar'a karşı başarı kazandı. Ama İmparatorluk'un tükenmişliği geniş kapsamlı bir politikaya İzin vermiyordu. Bundan dolayı da, Mikhael, tercihen, Bizans'ın gözde silahı diplomasi yoluna başvurdu.

1) Venedik'e karşı, Cenova'yla anlaştı. Daha, Mart 1621'de *Nymphaion*'da (İzmir’in, eski adıyla Nif, bugünkü adıyla Kemalpaşa ilçesi - ç.n.) Cenevizliler'e, İmparatorluk'un mevcut ve gelecekteki toprakları üzerinde, Ceneviz donanmasının İmparator'a yardım etmesi karşılığında, ticari ayrıcalıklar tanıyan bir antlaşma imzalanmıştı. Bu arada bazı sürtüşmeler de olmadı değil: Cenevizliler, Konstantinopolis'i Yunanlılar'ın (Rumlar - ç.n.) elinden almak isteyen Sicilya Kralı Manfredi'nin iddialı tasarılarını destekliyor gibi görününce, VIII. Mikhael onları başkentten kovdu. Ama bu ikinci derecede bir olgu olarak kaldı ve Mikhael, kısa bir süre sonra, Cenevizliler'e tüm ayrıcalıklarını geri verdi ve Ceneviz, Palailogoslar'ın yönetimindeki tüm Doğu'da, Venedik'in uzun süre sahip olduğu yerin eşine sahip duruma geldi. 1453'te de, Konstantinopolis'in Türkler'e karşı savunmasını, bir Cenevizli, Giustiniani yönetti. [125]

2) Papalık'la, VIII. Mikhael Palaiologos, Papalık'a karşı bir ödün politikası uyguladı: 1274'te, Lyon'da, Papa X. Gregorius ile Doğu Kilisesi'ni Papa'nın otoritesi altına sokan bir anlaşma imzaladı. Gerçekten, bu, Papalık'ın, Charles d'Anjou'nun temsil ettiği ürkütücü gücü desteklemesini ve yönetmesini önleyebilecek biricik politikaydı. Yunanlılar, bunda, sadece, Romalılar'ın kabul edilemez hak

iddialarının kabulünü görmek istemediler ve haliyle, İmparator'a karşı, keşişlerin yönetiminde şiddetli bir muhalefet ortaya çıktı. Mikhael'in, Ioannes Bekkos'un yardımıyla, Katolik ve Ortodoks kiliselerini güç kullanarak birleştirmek isteyince, sonuç, kopmaya (Skhisma) kadar gitti. Sonunda, Lyon Antlaşması geçersiz kaldı: ama yine de, söz konusu antlaşma, VIII. Mikhael'in politikasında belirli bir rol oynamıştır.

3) Charles d'Anjou, en tehlikeli hasımdı. VIII. Mikhael, ona karşı, 1282'de Sicilya'daki Fransızların topluca öldürülmeleri olayına kadar, sırasıyla, güç ve diplomasi yollarını kullandı. 31 Mart 1282 günü, Palermo'da, Anjou egemenliğine karşı ani bir ayaklanma çıkmış ve tüm Sicilya'ya yayılarak Fransızlar'ın öldürülmeleriyle sonuçlanmıştı. Bu ayaklanmanın nedenleri çeşitlidir: ayaklanmanın çıkmasında, Fransız idaresinin katılığı, III. Petro'nun Sicilya konusundaki istekleri belirli bir rol oynadı; ama kuşkusuz, Mikhael'in entrikalarının ve aynı zamanda III. Petro'ya parasal desteğinin de büyük bir rolü olmuştur.

Bizans İmparatoru'nun hesabı doğruydu: Doğu'da Yunan Devleti'ne karşı bir seferde olan Charles d'Anjou, hemen Batı'ya dönmek zorunda kalmış ve zaten Sicilya'yı da yitirmişti. Bizans İçin, Batı tehlikesi ortadan kalkıyordu: VIII. Mikhael görevini yapmıştı. O 1282 yılında da öldü.

Mikhael'in ilk ardılları

[126] Özetle söylemek gerekirse, saltanatı parlak, başarılı oldu. Ama Batı'nın yeniden İmparatorluk’a ayak atması olumsuz bir sonuçtu. Ardılları, bu konuda, çifte bir tehlikeyle karşı karşıya kalmışlardır: Sırp tehlikesi ve Türk tehlikesi.

1) Sırplar, ilk Sırp devleti 12. yüzyılda Stefan Nemanya tarafından kuruldu. Ardılları, Bulgarlar ve Yunanlılardan yaptıkları bir dizi fetihle, Sırbistan'ı Balkanlar'ın en güçlü devleti durumuna getirdiler.

Sırbistan, en güçlü dönemine tahta 1331'de çıkan Stefan Duşan döneminde ulaştı. Duşan da, Balkanlar'a egemen olan her hükümdarın kurduğu düşün eşini kurdu: Konstantinopolis'i ele geçirmek.

Duşan, daha III. Andronikos tahta geçtiğinde, Güney Makedonya İle Arnavutluk'a ayak atmış durumdaydı: Selanik dışında tüm Makedonya'yı ele geçirebilmek için, V. loannes'in toyluğundan ve V. Ioannes ile Ioannes Kantakuzenos arasındaki rekabetin yol açtığı karışıklıklardan yararlandı. Duşan, Serez'i ele geçirdikten sonra kendini Sırpların ve Romalıların (yani Yunanlılar'ın) imparatoru ilan etti ve 1346'da Üsküp'te imparatorluk tacını giydi. Geriye artık sadece, Konstantinopolis'i ele geçirmesi kalıyordu: ama anlaşılan, bu Sırp hükümdar, kâh Venedik'le (donanmaya gereksinmesi vardı), kâh Türklerle bağlaşma çabalarında başarısızlığa uğramıştır. Hatta bazı vakanüvislerin, 1355 tarihinde olduğunu öne sürdükleri bu büyük denemeye girişmemiş olması olasılığı da vardır. O aynı 1355 yılında, Duşan öldü ve devleti de onunla birlikte gücünü yitirdi.

2) Türkler. 13. yüzyılın sonunda, Moğolları Küçük Asya'ya doğru getiren hareketin içinde Moğollar tarafından batıya doğru sürülen bir Türk boyu, reisi tarafından, güçlü bir devlet olarak örgütlenmişti.

Bu kişi, Osmanlı hanedanının kurucusu olacak olan Osman'dı. Osmanlılar'ın yayılma gücü, Bizans için, kısa sürede, ürkütücü bir nitelikte göründü ve Bizans, bu nedenle, eskiden Aragon'lu Pedr hesabına çalışan ve o sırada boş olan Katalan paralı askerlerin yardım isteğini kabul etmek zorunda kaldı. [127]

Gerçekten, Katalan'lar, ilkin, Türkler karşısında üstün göründüler, ama kısa süre sonra Bizans'la bozuşunca, Bizans'ın karşısında yer aldılar: Gelibolu'ya yerleşerek, oradan, iki yıl boyunca, başkent için tehlike oluşturdular; ondan sonra da Trakya ve Makedonya'yı yakıp yıktıktan sonra Selanik surları önünde başarısızlığa uğradılar; Kopais Gölü Savaşı'nda, ağır Frank şövalyeleri karşısında kolayca zafer kazandıktan sonra da, 1311'de Atina Katalan Dükalığı'nı kurdular. Ancak birkaç bin askerden oluşan gezici bir ordunun bu olağanüstü

serüveni, Bizans İmparatorluğu'nun zayıflığını yeterince ortaya koyacak niteliktedir.

Bu arada Türkler de ilerlemelerini sürdürüyorlardı: 1326'da Bursa'yı, 1329'da Nikaia'yı (İznik), 1337'de *Nikomedeia*'yı (İzmit) ele geçirdiler. 1341'de, III. Andronikos'un ölümünde, hemen hemen tüm Küçük Asya'ya egemendiler ve Trakya'ya seferler yapmaya başlamışlardı bile. Türkler de, Sırplar gibi yaparak, V. loannes döneminde Bizans'taki iç karışıklıklardan yararlandılar: Kızını Sultan Orhan'la evlendirmiş ve tahtı ele geçirmek için Türkler'den destek almış olan VI. loannes Kantakuzenos, Türkleri Trakya'ya çağırdı ve onlara İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasında bir kale bıraktı. Ondan sonra da, Türkler artık, sürekli olarak, Bizans İmparatorluğu'nun işlerine karışmaya başladılar. Gelibolu bölgesine yerleştiler ve orada güçlerini artırdılar. Burası, onların, Balkanlar'a doğru ilerlemelerindeki hareket noktası oldu. 1. Murat, Trakya'yı, Philippopoli'yi (Filibe - ç.n.), Hadrianopolis'i (Edirne - ç.n.) ele geçirdi ve Hadrianopolis kentini başkent yaptı ki bu da, Türkler'in Avrupa'da gözü olduğunun kesin belirtisidir. V. loannes, Türk tehdidi karşısında, Batı'ya yaklaşmaya çalıştı: 1369'da Roma'ya gitti, Katolik inancına uygun bir inanç açıklaması yaptı, Papa'yı Hıristiyanlık'ın başı olarak kabul etti. [128]

Gerçi bu anlaşma da Lyon'daki gibi sonuçsuz kalacaktı ama daha kötüsü, dönüşü sırasında oldu ve Venedik'ten geçerken, zavallı Bizans İmparatoru, Venedikliler tarafından, borcunu ödemeyen borçlu olarak alıkonuldu: ve ancak oğlu Manuel hemen giderek, ödenmesi istenen miktarı getirdikten sonra durum düzeldi. Bu arada Türkler ilerlemelerini sürdürüyor ve Kosova Savaşı'nda Sırp devletini ortadan kaldırıyor, kısa bir süre sonra, Sırbistan'ın ardından, Bulgaristan da Türk egemenliği altına giriyordu.

Son Palaiologos'lar

Bu fetihler Türkleri Macarların komşusu durumuna getirmiş oluyordu. Macar Kralı Sigismond, Batı'dan yardım istedi, ama gelen yardım az olduğu için, 1396'da *Nikopol* (Niğbolu - ç.n.) Savaşı'nda ezildi.

Ardından, bu kez de V. Ioannes'in ardılı II. Manuel yardım istedi: Fransa Kralı VI. Charles, ona, 1200 kişiyle, Mareşal Boucicaut'yu gönderdi. Boucicaut, Konstantinopolis dolaylarındaki birçok çarpışmada başarılı olmakla birlikte, gerçek bir sefere girişebilecek kadar gücü yoktu. 1399'da, II. Manuel ile Boucicaut, para ve asker bulabilmek amacıyla Batı'ya gittiler. Manuel, bir çeşit hac ziyareti yaptı: Venedik'e ve bazı başka İtalyan kentlerine gitti; Paris'e gitti ve orada VI. Charles tarafından Louvre'da parlak bir biçimde ağırlandı; Londra'ya gitti, kendisine birçok vaatte bulunuldu ama bunların hiçbiri tutulmadı ve yine, bu kez iki yıl kaldığı Paris'te hiçbir sonuç alamadı. 1402'de, Sultan Bayazıt'ın Timurlenk'in vahşi Moğolları karşısında uğradığı kanlı bozgunu Paris'te öğrendi: demek, Türkler'in dikkati ve çabaları, bir zaman için, Bizans'tan başka bir yana dönecekti. Ama 1422'de, Ankara bozgunundan yirmi yıl sonra, Sultan II. Murad, Konstantinopolis'in karşısında yine göründü. [129]

1430'da - o sırada İmparator VIII. loannes'di - Türkler Selanik'i kuşattılar ve Yunanlılar, kenti inansızların eline düşmekten kurtarmak için, son anda, Venedik'e bıraktılar: ama kent yine de saldırıyla ele geçirildi, bu kez de VIII. Ioannes Batı'ya hareket etti ve kendisinden öncekiler gibi, karşılığında Latinler'den iyi bir yardım alabilmek umuduyla, Roma'nın üstünlüğünü kabul etmeye razı oldu: 1439'da, Floransa Konsili'nde, yanında ünlü Kardinal Bessarion ve Papa VI. Eugenis ile Katoliklerin ve Romalıların tüm isteklerine uygun olan Birleşme Kararı'nı ilan etti. Ama Lyon'da ve Roma'da olduğu gibi, bu ödünler de boşuna oldu: Doğu'da, Bizans halkı ve din adamları sınıfının büyük bölümü bunlara karşı çıktı; Batı'da ise, Hıristiyanlık'ı Türkler'e karşı korumak amacıyla en küçük bir çaba gösterilmedi. Papa, Macar Kralı Vladislav'ın komutasında, Macarlar, Polonyalılar ve Romanyalılardan oluşan bir ordu kurmayı başardı: ama bu ordu da, 1444'te, Varna Savaşı'nda bozguna uğratıldı ve bundan sonra da artık benzeri hiçbir girişimde bulunulmadı.

Bizans kaderine terk edilmiş ve olayların gelişmesi hızlanmıştı. II. Mehmet 1451'de tahta geçti, İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasında, Bizans'ın Karadeniz'le iletişimini kesen bir kale inşa ettirdi (Rumeli Hisarı). Ardından, Bizans'a oradan bir yardım gelmesini önlemek amacıyla, Mora'ya sefere çıktı. Ve nihayet, Nisan 1453'te Konstantinopolis'i kuşattı. Kenti, İmparator Konstantinos Dragases, halk ve Cenevizli Giustiniani yiğitçe savundular: ama büyük bir ordunun yanı sıra, bir kuşatma topçusuna da sahip olan Türkler, Theodosius Surları'nda gedikler açmayı başardılar. Aynı zamanda, cüretli bir savaş oyunuyla, donanmalarını geceleyin Marmara'dan Haliç'e geçirerek, Bizans'ın savunmasını kuşatmayı da başardılar. Yunan (Rum - ç.n.) direnmesi zayıflıyordu: son saldırı emri için, 29 Mayıs gününün sabah şafak vakti belirlendi. Bir gün önce sokaklardan ayin alayları geçti; akşam, son ayin Ayasofya'da yapıldı ve imparator, birçok kişiyle birlikte, son kez kutsandı. [130]

Ertesi gün ise, İmparator surlarda dövüşürken kahramanca ölüyor ve II. Mehmet, atının üzerinde, kilisenin geniş sahanına sığınan büyük bir kalabalığın öldürülmüş olduğu Ayasofya'ya giriyordu. Yağma, katliam ve her çeşitten aşırılıklar üç gün üç gece sürdü. 1460'ta, II. Mehmet bizzat gelerek Mystras'ı, 1461'de de Trabzon'u ele geçirdi. [131]

Sonuç

Bizans'ın yıkılması, kuşkusuz, kurumlarının eskimesinin, otorite ilkesi üzerinde kurulmuş, ama kendini değiştirebilmek için yeterli enerjisi de esnekliği de olmayan bir devletin iç kusurlarının sonucuydu.

Ama ayrıca, özellikle, birbirine bağlı iki büyük neden de vardı: Haçlı Seferleri ve Doğu ile Batı arasındaki dini uyuşmazlık.

Haçlı Seferleri Bizans'ı mahvetmişti. Franklar Doğu'da tutunamamış ve sürekli siyasal varlık ortaya koyamamış olduklarına göre de, boş yere mahvetmişlerdi. Ama kesin olarak mahvetmişlerdi, çünkü İmparatorluk, yediği darbelerden kurtulamamıştır. Palailogos'lar devri, ancak, canlılığa bazı güzel dönüşlerle, bir artakalış, bir can çekişme oldu: bir diriliş olmadı. Bizans tükenmişti ve Venedik'le Ceneviz'in ticari hegemonyası, Bizans'ın ayağa kalkmasına engel oluyordu. Bizans'ın, toprağı Türkler tarafından fethedilmeden önce, Batı tarafından, ekonomi alanındaki fethi gerçekleştirilmişti.

Tek kurtuluş umudu, Yunanlılarla Latinlerin Hıristiyanlık'ın savunulması için anlaşmalarındaydı. [133]

Bu anlaşmayı olanaksız kılan tüm nedenler içindeki en önemlisi ise, dinsel nedendi. Tüm çabalar - ki, bu konuda da Palaiologoslar'ın geniş görüşlülüğünü saygıyla anmak gerekir - kâh Papalık'ın aşırı istekleriyle, kâh Latinler'in açgözlülüğüyle karşılaştı. Bu aykırılığın derinliğini ortaya koyabilmek için, şu iki örnek yeterlidir: şöyle yazmış olan Petrarca'nınki; "Türkler düşmandır, ama Skhisma'cı Yunanlılar düşmanlardan da beterdir"; ve Bizans'ın, aynı tarihte şöyle demiş olan yüksek bir kişisininki: "Bizans'ta Latin mitra'sı (piskopos vb. gibi yüksek aşamalı din adamlarının giydiği başlık -ç.n.) görmektense Türk sarığı görmek yeğdir".

Ama Bizans Türkler'in eline geçince, bu Yunan (Rum - ç.n.) devletinin ortadan kalkmış olması dünyada büyük bir boşluk bıraktı,

Bizans, on bir yüzyıl boyunca, Batı'nın tarihinde, her zaman önemli, çok zaman da kesin sonuca götüren rolünü oynamıştı. Barbar istilalarının akınları sonucunda yok olmak üzere bulunduğu bir sırada, Roma'nın titrek ellerinden, Antikçağ dünyasının mirasını almıştı. O da bazı başka istilacıların darbeleriyle yok olmadan önce, yapması gereken, bu mirası muhafaza etmek, zenginleştirmek ve kendisinden sonrakilere aktarmaktı.

Onu, Ortaçağ adı verilen belirsiz ve karışık dönemde muhafaza etti ve yirmi halkın yinelenen saldırılarına karşı savunmayı bildi. Kim bilir kaç kez kuşatılmış olan bu başkentin karşısında Batı'nın, Kuzey'in, Doğu'nun halklarının çabalarının başarısızlığa uğraması, heyecan verici bir görünümdür.

Hıristiyanlık'ın ve Batı'nın katkısıyla zenginleştirdi. Bizans, çöküntüye uğramış ve kendini yenilemek gücünden yoksun, pagan bir uygarlıktan, bir anlamda daha insansal ve daha çok titizlik isteyen bir bilincin gereksinmelerini daha iyi karşılayan Hıristiyan bir uygarlık oluşturdu. [134]

Ve ilksel Helenizm'e, Yunan dilinin sürekliliği aynı zamanda hem simgesi hem de en iyi aracı olmuş bu gelenek sürekliliğine, Bizans, düşünce bakımından olduğu gibi sanat bakımından da, Pers doğusuyla olduğu kadar, Müslüman doğusuyla da olan uzun süreli ticaretinin ürünlerini ekledi.

Ve nihayet, bu mirası, bilginleri, misyonerler, tacirleri, askerleriyle, ilişkide bulunduğu tüm halklara aktardı. Gerçekten, Bizans, Doğu'da, almakla yetinmedi: Araplar ve Türkler de, onun etkisini derin bir biçimde duyacaklardı. Slav halkların tümü, dinlerini ve kurumlarını ondan almışlardır. Batı ülkeleri, tacirleri ya da keşişleri, hacıları ya da Haçlılarıyla, sürekli olarak, uzak ve çekici Konstantinopolis'in etkisini duydular ve Türk fethinden sonra, bilgili nice Yunanlı (Rum - ç.n.) da, bilgilerini kitaplıklarının kalıntısını Batı'ya getirdiler. [135]